

व्यापार र विकास

(A Nepalese Journal of Trade and Development)

वर्ष ४ Vol. 4	अङ्क २ No. 2	२०६९ आषाढ July 2012	पूर्णाङ्क ८ Issue 8
------------------	-----------------	------------------------	------------------------

नेपाल सरकार

वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय

सिंहदरबार, काठमाडौं

प्रकाशक

नेपाल सरकार
वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय,
सिंहदरबार, काठमाडौं ।

फोन नं. : ९७७-१-४२११२९२, ४२११६२३

फ्याक्स : ९७७-१-४२११६७

Phone : 977-1-4211431, 4211292, 4211623

Fax : 977-1-4211167

Email: info@mocs.gov.np

URL: www.mocs.gov.np

प्रथम पटक प्रकाशित : २०६९ आषाढ

सर्वाधिकार : ©नेपाल सरकार, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयमा सुरक्षित ।

(यस पत्रिकामा प्रकाशित लेखरचनाहरूमा अभिव्यक्त विचारहरू लेखकका निजी विचार हुन् । तिनले यस मन्त्रालयको आधिकारिक भनाइलाई प्रतिनिधित्व गर्दैनन् । लेखरचनाहरूमा अभिव्यक्त विचारहरूप्रतिको जिम्मेवारी लेखक स्वयंमा निहित रहनेछ ।)

<p>; AfS nfnldOf hfzL सचिव</p>
<p>; Dkfsb ; dX</p>
<p>; 0fhs tf0gf/fo0f 1j fnl सह-सचिव</p>
<p>; b: oX hlj/fh sf0/fnf उप-सचिव lxdfn yfkf उप-सचिव dgrfhsdf/ cfrfof उप-सचिव ; 70b yfkf उप-सचिव</p>
<p>; b: o-; lrj /jlg0hE yfkf शाखा अधिकृत</p>
<p>sDKo6/ ; 16E दयाराम तिवारी</p>
<p>db0f ज्लोबल नेपाल प्रेस प्रा.लि. डिल्लीबजार, काठमाडौं फोन: 8832222</p>

kf/blztf / kj'fgdfglotf MJofkf/ kj 40sf] cfwf/lzmf

आजको प्रतिस्पर्धात्मक विश्वमा शासन सञ्चालनका विभिन्न क्षेत्रमा पारदर्शिता र पूर्वानुमानीयताको ठूलो महत्त्व रहेको छ। पारदर्शी र पूर्वानुमानीय नीति तथा कार्यक्रमहरूको अवलम्बनबाट एकातिर सरकारप्रति सर्वसाधारणको विश्वास र भरोसा बढ्न जान्छ भने अर्कातिर नीतिगत स्थायित्व र सुनिश्चितता कायम भई देशमा वैदेशिक लगानी र प्रविधि भित्र्याउन मद्दत पुग्दछ। यसबाट भ्रष्टाचार र ढिलासुस्ती जस्ता विकृतिलाई अन्त्य गर्न र उत्तरदायित्व र जिम्मेवारीलाई प्रवर्द्धन गर्दै समग्र शासकीय प्रणालीको साख माथि उकास्न बल पुग्दछ। त्यसैले पारदर्शिता र पूर्वानुमानीयतालाई असल शासन (Good governance) का प्रमुख विशेषताका रूपमा समेत लिइने गरिन्छ।

व्यापारको दिगो र दरिलो विकासका लागि पारदर्शी र पूर्वानुमानीय नीति, प्रक्रिया तथा कार्यविधिहरूको ठूलो महत्त्व हुन्छ। हुन पनि व्यापारसम्बद्ध नीति तथा प्रक्रियाहरू जति सरल, संक्षिप्त, पारदर्शी र पूर्वानुमानीय हुन्छन् त्यति नै व्यापारको गुणात्मक, परिमाणात्मक बढोत्तरी हुन्छ। विश्व व्यापार सङ्गठनले पारदर्शितालाई सङ्गठनको एउटा प्रमुख सिद्धान्तको रूपमा स्वीकार गर्दै बहुपक्षीय व्यापार प्रणालीअन्तर्गतका सम्झौताहरूमा पारदर्शिता र पूर्वानुमानीयतालाई उच्च महत्त्वका साथ उल्लेख गरेको छ। खासगरी वस्तु व्यापारसम्बन्धी सम्झौताको धारा १०, सेवा व्यापारसम्बन्धी सम्झौताको धारा ३ र व्यापारसम्बद्ध बौद्धिक सम्पत्तिको अधिकारसम्बन्धी सम्झौताको धारा ६३ ले पारदर्शिताका बारेमा उल्लेख गरेका छन्। यी सम्झौताहरूमा प्रत्येक सदस्य राष्ट्रले आफ्नो वैदेशिक व्यापारलाई प्रभावित गर्ने ऐन, नियम, प्रक्रिया, कार्यविधिलाई पारदर्शी बनाउनुपर्ने, यससम्बन्धी सूचना तथा विवरणहरू सार्वजनिक गर्नुपर्ने र यस्ता नीति, अभ्यास तथा कार्यविधिमा कुनै परिवर्तन भएमा सङ्गठनको सम्बद्ध समिति/निकायमा जानकारी दिनुपर्ने कुरालाई सदस्य राष्ट्रको दायित्वका रूपमा उल्लेख गरिएका छन्। यसको उद्देश्य प्रत्येक सदस्य राष्ट्रको व्यापार नीति र अभ्यासहरूबारेमा सरोकारवाला पूर्णतः सुसूचित हुनसक्नु र कुनै पनि सदस्यले अङ्गीकार गरेको नीति तथा कार्यविधिले व्यापारमा अनावश्यक अवरोध सिर्जना नगरून् भन्ने हो। अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारको सन्दर्भमा पारदर्शिता भन्नाले व्यापारसम्बद्ध नीति तथा अभ्यासहरूका साथै यस्ता नीति तथा अभ्यासहरू स्थापित गर्ने प्रक्रियाहरू के कति हदसम्म खुला र पूर्वानुमानीय छन् भन्ने कुरालाई बुझिन्छ। यस अन्तर्गत खासगरी सदस्य राष्ट्रहरूले व्यापारलाई

असर गर्ने नीति, ऐन, नियम, कार्यविधि सम्बन्धित सबैको जानकारीका लागि सार्वजनिक (Publication) गर्नुपर्ने, यस्ता नीति तथा कार्यविधिहरू सबैलाई तर्कसङ्गत र निष्पक्ष ढङ्गले कार्यान्वयन गर्नुपर्ने, वस्तु तथा सेवा व्यापारलाई असर सिर्जना गर्ने कुनै पनि नीति, कार्यविधि आदि लागू गर्दा विश्व व्यापार सङ्गठनलाई सूचना (Notification) दिनुपर्ने, आवधिक रूपमा आफ्नो व्यापार नीति तथा अभ्यासहरूबारे समीक्षा (Trade Policy Review) गर्नुपर्ने जस्ता विषयहरू आउँछन् । यी सबैको उद्देश्य व्यापारिक कारोबारलाई भरिशक्य खुला, पूर्वानुमानीय बनाई व्यापारलाई स्वतन्त्र र स्वच्छ रूपमा सञ्चालन गर्न सहयोग पुऱ्याउनु हो ।

नेपालले प्रजातन्त्रको पुनःस्थापनासँगै सन् १९९० को दशकबाट अर्थ, उद्योग र वाणिज्य क्षेत्रसँग सम्बद्ध नीति, कानून तथा कार्यविधिहरूलाई खुला र पारदर्शी बनाउँदै आएको छ । विश्व व्यापार सङ्गठनको सदस्य बन्ने क्रममा नेपालले उद्योग, व्यापार तथा लगानीलाई प्रभावित गर्ने विभिन्न नीति, कानून तथा प्रक्रियाहरू र कर तथा भन्सारसम्बन्धी प्रचलित व्यवस्थालाई बहुपक्षीय व्यापार प्रणाली अनुकूल हुने गरी परिमार्जन तथा संशोधन गर्ने प्रतिबद्धता जाहेर गरे अनुसार सम्बन्धित नीति, कानून तथा प्रक्रियाहरूलाई सुधार गर्ने कार्यलाई अघि बढाउँदै आएको छ । साथै, आयात-निर्यात व्यापारमा रहेका विभिन्न प्रक्रिया र कार्यविधिहरूलाई पनि घटाई सरल र औचित्यपूर्ण बनाउने प्रयासलाई निरन्तरता दिँदै आएको छ । यी सबै प्रयासहरू व्यापारमा पारदर्शिता र पूर्वानुमानीयता कायम गर्नेतर्फ निर्देशित छन् ।

यसै बीचमा सन् २०१२ को मार्चको दोस्रो हप्तामा विश्व व्यापार सङ्गठनको सचिवालय, जेनेभामा नेपालको पहिलो व्यापार नीति पुनरावलोकन (समीक्षा) कार्य सम्पन्न भएको छ । अल्प विकसित सदस्य राष्ट्रको हैसियतले नेपालले सङ्गठनमा प्रवेश गरेको ६ वर्षपछि सो समीक्षा गर्नुपर्ने प्रावधानअनुसार नेपालले यो समीक्षा सफलतासाथ सम्पन्न गरेको छ । यसबाट नेपालले उद्योग-वाणिज्य क्षेत्रमा अवलम्बन गरेका नीति तथा अभ्यासहरूलाई अन्तर्राष्ट्रिय समुदायसमक्ष उजागर गर्न र नीतिगत पारदर्शिता सुनिश्चित गर्न ठूलो बल पुगेको छ । यसबाट थुप्रै आन्तरिक समस्याका बाबजूद पनि नेपाल आर्थिक उदारीकरणको दिशामा निरन्तर अघि बढिरहेको र नेपालका उद्योग-वाणिज्य क्षेत्रका कानून विदेशी उद्यमी तथा लगानीकर्ताहरूका लागि सहयोगी र अनुकूल रहेको सन्देश सङ्गठनका १५५ सदस्य राष्ट्रहरू र पर्यवेक्षकहरूसमक्ष समेत प्रवाह गर्न सघाउ पुगेको छ । सदस्य राष्ट्रहरूले नेपालले अवलम्बन गरेका नीति तथा अघि बढाइरहेका आर्थिक सुधारका उपक्रमहरूलाई सन्तुष्टतापूर्वक बहुरक्षीय व्यापार प्रणालीका सिद्धान्त र भावनाअनुकूल नै रहेको ठहऱ्याउनु र आगामी दिनमा आर्थिक उदारीकरणका प्रयासहरूलाई निरन्तर जारी राख्न सुझाव दिएको सन्दर्भमा भविष्यमा नेपालको उद्योग वाणिज्य क्षेत्रमा थप लगानी र प्रविधि हस्तान्तरणको अपेक्षा लिइनु अस्वाभाविक हुँदैन । अन्त्यमा, यो समीक्षा बैठकमार्फत अन्तर्राष्ट्रिय समुदायसमक्ष नेपालको उद्योग-वाणिज्यसम्बद्ध नीति, कानून तथा कार्यविधिको विश्वसनीयता र पारदर्शिता वृद्धि गर्न, मुलुकमा धुमिल बन्दै गएको लगानीको वातावरणमा सुधार ल्याउन तथा मुलुकको खस्कँदो निर्यातलाई माथि उकास्न सकारात्मक योगदान पुग्ने आशा लिन सकिन्छ ।

Ij ifo-; १L

n]v÷/rgf	n]vs	k[7 ; ॱof
English Section		
1. The First Trade Policy Review of Nepal: An Overview	Ravi Bhattarai	1
2. Designing a Legal Regime for Anti-dumping Measures in Nepal: Some Policy Issue	Dr. Shiva Kumar Giri	16
3. Safeguard Measures as Trade Defense Instrument in WTO and Nepalese Context	Nirmala Thapa	34
4. Economic Globalization and the Least Developed Countries: A cursory Look	Mina Aryal	46
gkfnl v08		
५. नेपालमा सार्वजनिक संस्थानको व्यवस्थापन: समस्या र सुधारका उपायहरू	तोयनारायण ज्ञवाली	५६
६. नेपालको व्यापार र पारवहन सहजीकरणमा सुख्खा बन्दरगाहको भूमिका : एक परिचर्चा	शरदविक्रम राणा	६७
७. भूपरिवेष्टित राष्ट्रको व्यापार तथा पारवहन अधिकार	शम्भुराज रेग्मी	७६
८. विश्व व्यापार संगठन, आठौं मन्त्रिस्तरीय सम्मेलन र नेपाल	मातृकाप्रसाद मरासेनी	८९
९. विश्वव्यापीकरण, आर्थिक उदारीकरण र नेपालमा आर्थिक उदारीकरणका प्रयासहरू : चुनौती र सम्भावनाहरू	तर्कराज भट्ट	९८
१०. आपूर्ति नीति, २०६९ को आवश्यकता, सान्दर्भिकता एवं विशेषताहरू	नूतराज पोखरेल	१०९
११. आपूर्ति नीति, २०६९ (पूर्ण पाठ)		१२१

The First Trade Policy Review of Nepal : An Overview

✉ Ravi Bhattarai

1. Introduction

Trade Policy Review (TPR) is a multilateral mechanism under the World Trade Organization (WTO) which ensures transparency and predictability in the process of designing and executing economic and trade related policies of members. It also helps members to assess the impact of their trade policies and practices on international trade and to eliminate undesired implications of it. In addition, it also contributes to monitor regularly whether the members' trade policies and practices in general comply with WTO principles. However, it is never meant to compel members to undertake or implement a specific commitment or to solve dispute among countries. Thus, in general it helps to integrate, smoothen and enhance international trade as well as to mainstream national trade into global economy. By effect it also helps members to enhance their production and trade by ensuring efficiency, transparency and competitiveness.

The Trade Policy Review Mechanism (TPRM) in true sense is two phased mechanism. In the first phase, by the virtue of the process, the member being reviewed, reviews its own trade and economic policies while preparing its policy statement which helps it to understand its strengths and weaknesses. On the basis of this assessment, the member can introduce new timely policies or amend the existing ones as appropriate. In the second phase, it is carried by other members of the WTO under a well defined, transparent and predetermined procedure. It may be defined as a "Peer Group Review Mechanism" as the peer members examine the overall economic environment, economic and trade related policies and practices and make constructive assessments of the member being reviewed in order to help it to further improve and make those policies and practices more transparent, liberal and trade friendly.

The Trade Policy Review Mechanism was evolved during the Uruguay Round Negotiations (1986-94) with the purpose of carrying out mid-term assessment of the progress of General Agreement on Trade and Tariff (GATT) Negotiations. It came under practice after the 1988 Montreal Ministerial Meeting of GATT which decided to implement it. A Trade Policy Review Body (TPRB) which is second apex body after General Council under the WTO system oversees the whole process of TPR. In fact the General Council itself turns into TPRB with a specific purpose of reviewing trade policies and practices of its members. As the General Council itself works as TPRB, all the members of WTO are the

✉ Under Secretary, Ministry of Commerce and Supplies

member of TPRB. However, their participation depends on their willingness and, trade and other strategic interests with the member being reviewed. In the beginning of every year the members of WTO elect a chairperson of the TPRB who chairs all the meetings of TPRB round the year. The present Chair of TPRB is Mr. Eduardo Munoz Gomez, Ambassador of Columbia.

The TPR as mentioned in article III.4 of GATT 1994 is one of the core functions of the WTO. The TPR agreement is contained in annex 3 of the Marrakesh Agreement 1994. In the beginning when GATT was confined to commodities trade only, the scope of TPR was also limited to commodities. But, as GATT transformed into the WTO which included Trade in Services (GATS) as well as Trade Related Aspects Intellectual Property Rights (TRIPS) within its purview, the TPR was also broadened to include Service and IP sectors. Each member of the WTO has to undergo periodic TPR regularly. However, the review period for each members are different depending on their size of economy and level of development., e.g., the four largest traders (in terms of their share in world trade), viz. the European Union, the United States, Japan and China have to undergo TPR every two years while the next 16 highly trading countries have to do it in every four years, the rest of developing countries have to undertake it in every 6 years. However, there is a provision under which the members have flexibility of not more than six months to carryout their TPR. In addition, the LDCs (Least Developed Countries) may prolong this period to some extent. Similarly, for the WTO members who have to undertake TPR in every two years an arrangement has been made in 1996 under which every second TPR for them will be only an internal review.

2. Objectives and Scope of the TPR

The objectives of Trade Policy Review are as follows:

1. To contribute to improved adherence by all members to rules, disciplines and commitments made under the Multilateral Trade Agreements and, where applicable, the Plurilateral Trade Agreements, and hence to the smoother functioning of the multilateral trading system by achieving greater transparency in, and understanding of, the trade policies and practices of Members,
2. To improve the quality of public and intergovernmental debate on the issues, and
3. To enable a multilateral assessment of the effects of policies and practices of a member on the world trading system.

The scope of TPR mainly includes studying and analyzing the compliance of the following basic principles of WTO :

1. Transparency and predictability of trade and economic policies,
2. Nondiscriminatory Treatment to all the trade partners,
3. Contribution to economic and trade liberalization

3. Process of Conducting TPR

As per the standard procedure of TPR, the member to be reviewed consults the WTO Secretariat or vice versa and the process starts mutually. The WTO Trade Policy Review Division is responsible to carry out the whole process of TPR of the Member. The TPR Division prepares a calendar of operation detailing the whole process of TPR. This calendar of operation is approved by both, the member to be reviewed and the WTO Secretariat. The TPR Division prepares a report on the trade related and other economic activities of the member; such as industrial, agricultural and service environment; Intellectual Property issues including TRIPS related issues; investment environment both foreign and domestic; legal

Genesis of TPR

1. The Montreal Ministerial Conference of WTO decided to implement TPRM.
2. At first it was introduced for the mid term review of Uruguay Round of GATT Negotiations (1986-94).
3. Article III.4 of Marrakesh Agreement establishing the WTO defines TPR as one of its core functions
4. The General Council turns into the TPRB to carry out the TPR of Members

procedures; economic policies including macroeconomic, financial and monetary policies; infrastructure development; trade facilitation and social indicators. The draft report prepared by the division is sent to the Government for comments. The member being reviewed may make comments on the secretariat report which the secretariat, given that it has the sole responsibility of the report, may accommodate, if seemed appropriate. However, the Secretariat does not share the summary observation of the report with the Member until it publishes the whole report for all the members. In the same time, the Member has to prepare a policy paper describing its current economic scenario and major objectives and characteristics of its economic and trade policies and practices. Both the reports have to be completed and submitted to the Secretariat two months before the scheduled meeting of TPR. After receiving the national report the secretariat publishes both the reports at the website for the comments and questions by other interested members. The interested members have to send their questions or comments in written

form to the Secretariat before 15 days of the meeting which the Secretariat sends to the Member for its response. The Member has to submit answers to these questions before or on the same day of the TPR Meeting. The questions, comments received during less than 15 days before of the meeting or raised during the meeting itself, may be answered by the delegation of the Member immediately, if it is convenient or, otherwise, the Member may send written answers to them through WTO Secretariat within one month upon completion of the meeting. After completing all of the above procedures both the reports and first category questions/answers are presented at the WTO country specific Trade Policy Review Meeting in Geneva.

In the mean time, well ahead of the meeting, the Secretariat in consultation with the Member requests senior trade representative of any other member of WTO to be a discussant of the meeting. If he/she agrees, is selected as the discussant of the meeting. The discussant is selected on personal basis and he/she does not represent the country.

A high level delegation led by a minister or permanent secretary of the Member visits Geneva to present the reports. The Chair opens the meeting; the Leader of the Delegation presents the report and the discussant presents major characteristics of the report including with his/her own comments /questions. Then the floor is opened for the other members to put their views and questions formally which is answered by the country delegation as required. The members may ask complementary questions for their previous written questions or new questions which may be answered immediately or may be sent to the secretariat within one month of the meeting as per the convenience of the Member. On the second meeting the Chair opens the meeting and asks the Delegation to give their explanation, observation, comments, clarification as required. The Head of Delegation again addresses the TPR meeting with his clarifications, remarks and observations as appropriate. After that, the discussant presents his/her observation. The other interested members may also intervene the meeting with their observation, comments and questions. Lastly, the chair closes the meeting with his/her concluding remarks.

After the compilation of the reports along with formal statements, questions and answers, and the opening and concluding remarks of the chairperson the final documents are published and circulated among members. They are also posted on the WTO website for public consumption.

4. TPR Process in Nepal

Nepal acceded to WTO on 23 April, 2004. As per the provision of WTO, Nepal had to conduct its TPR by 2010. Despite the fact that as an LDC it might have taken some more time to initiate the Review, Nepal started the Review process in 2009 which successfully concluded in March, 2012.

Major Features of Nepal's TPR, 2012

1. It was Nepal's first TPR after accession to WTO.
2. The TPR was held in very encouraging environment.
3. The number of participant was more than expected.
4. Members highly appreciated the voluntary participation of Nepal in TPR process even in difficult times.
5. Members also appreciated in general open and liberalized economic and trade policies and practices of Nepal and Nepal's strong commitment towards the multilateral trading system.
6. The Chairperson called on the members of WTO and other donor agencies to provide Nepal enhanced market access and financial and technical assistances.
7. The successful completion of TPR process has enhanced Nepal's reputation in the global community.

Once the Government of Nepal and the WTO Secretariat agreed to conduct TPR, the Secretariat prepared a calendar of operation and sent it to the Ministry of Commerce and Supplies (MOCS) for its approval. Nepal started preparation for successful conclusion of TPR. In the preparation process it formed three committees, first TPR Steering Committee at the higher level which was chaired by the Secretary, Ministry of Commerce and Supplies and comprised of joint secretaries of concerned agencies; second, TPR Technical Committee coordinated by the Joint Secretary, Ministry of Commerce and Supplies, comprised of WTO focal points of other concerned agencies and, third Answer Preparation Taskforce, coordinated by the Joint Secretary, Ministry of Commerce and Supplies and comprised of senior representatives of agencies with whom the written questions were related. The compositions of the above mentioned committees and their terms of reference were as follows :

TPR Steering Committee	Composition
Chairperson	Secretary, Ministry of Commerce and Supplies
Member	Joint Secretary, Ministry of Industry
Member	Joint Secretary, Ministry of Finance
Member	Joint secretary, Ministry of Agriculture and Cooperatives

Member	Joint Secretary, Ministry of Law and Justice
Member	Joint Secretary, Ministry of Forestry and Soil Conservation
Member	Joint Secretary, Ministry of Education
Member	Joint Secretary, Ministry of Tourism and Civil Aviation
Member	Joint Secretary, Ministry of Labor and Transport Management,
Member	Joint Secretary, Ministry of Health and Population
Member	Joint Secretary, National Planning Commission (Commerce)
Member	Deputy Governor, Nepal Rastra Bank
Member	Director General, Department of Customs
Member	Director General, Nepal Bureau of Standard and Metrology
Member	Director General, Department of Industry
Member	Director General, Department of Food Technology and Quality Control
Member Secretary	Joint Secretary, Ministry of Commerce and Supplies (Planning and International Trade Cooperation Division)

Terms of Reference

1. Discuss the recommendations and comments made by the TPR Technical Committee on the draft report prepared by the WTO Secretariat and approve it with or without revisions.
2. Discuss and approve the draft Government Policy Report prepared by the TPR Technical Committee and recommend it to the Government for approval.
3. Guide the TPR Technical Committee regarding both the reports and on other relevant issues as and when necessary.

-
4. Coordinate the implementation of the rational recommendations received from Members of the WTO in course of the TPR Meeting

TPR Technical Committee**Composition**

Coordinator	Joint Secretary, Ministry of Commerce and Supplies (Planning and International Trade Cooperation Division)
Member	Under Secretary, Ministry of Commerce and Supplies (WTO Commitment Implementation Section)
Members	All WTO Focal Points
Member	Private Sector Representative (as required)
Member secretary	Under Secretary, Ministry of Commerce and Supplies (TPR Desk)

Terms of Reference

1. Request the concerned agencies for their written comments on the draft report prepared by the WTO Secretariat and after intensive discussion within the committee on received comments recommend appropriate suggestions for inclusion by the Steering Committee.
2. Prepare draft policy statement of the government and consult and discuss with the stakeholders on it.
3. Finalize the policy statement and submit it to the Steering Committee for approval,
4. Follow the instructions provided by the Steering Committee for the successful completion of the first TPR process of Nepal,
5. Assist the Steering Committee to implement the suggestions made by TPRB in course of TPR meeting.

Answer Preparation Taskforce**Composition**

1. Coordinator Joint Secretary, Ministry of Commerce and Supplies, Planning and International Trade Cooperation Division,
2. Member Under Secretary, Ministry of Commerce and Supplies,

	Planning and International Trade Cooperation Division, TPR Desk
3. Member	Under Secretary, Ministry of Commerce and Supplies, Planning and International Trade Cooperation Division, Foreign Aid Mobilization
4. Member	WTO Focal Point, Ministry of Law and Justice,
5. Member	WTO Focal Point, Ministry of Agriculture
6. Member	WTO Focal Point, Department of Customs
7. Member	WTO Focal Point, Department of Food Technology and Quality Control
8. Member	WTO Focal Point, Nepal Bureau of Standards and Metrology
9. Member	WTO Focal Point, Nepal Rastra Bank
10. Member	Section Officer, Ministry of Commerce and Supplies, WTO Commitment Implementation Section
11. Member	Section Officer, Ministry of Commerce and Supplies, Foreign Aid Mobilization Section

Terms of Reference

1. Study both the reports prepared by the WTO Secretariat and Government of Nepal,
2. Anticipate the possible questions that may be raised during the TPR Meeting and prepare their answers,
3. Study and analyze the advance written questions raised by members and received through the WTO Secretariat and prepare their answers.

These committees in accordance with their terms of reference held several meetings during the whole TPR process and accomplished the given tasks successfully.

In the mean time, two officials of the WTO TPR Division visited Nepal in June 2010 for gathering information and interacting with the concerned government and private

agencies. The WTO TPR Division prepared the first draft document and sent to the MOCS for comments by the concerned agencies. The MOCS collected comments on the draft report from the concerned agencies which were intensively discussed in the Technical Committee and Steering Committee and after approval they were sent to the TPR Division. Two officials from the secretariat again visited Nepal for discussion with the stakeholders on the secretariat's draft report. After the second visit, the Secretariat prepared the final Trade Policy Review Report of Nepal.

Similarly, Planning and International Trade Cooperation Division of MOCS prepared a draft policy report on behalf of the Government of Nepal which was discussed thoroughly in Technical Committee several times and after intensive interactions it was finalized and was sent to the Steering Committee for its approval. On the recommendation of Steering Committee, the Ministry approved it and sent it to the WTO Secretariat.

The WTO Secretariat published both the report on its website and requested interested members of the WTO to send their comments and queries, if any to the secretariat within 6 weeks of the publication of the report. The response was quite enthusiastic and a number of countries including USA, EU, Australia, Brazil, and Paraguay sent their comments and queries to the secretariat which was answered by Nepal in written form.

5. The TPR Meeting in Geneva

The TPR meeting was organized for two days, i.e. March 13 and 15, 2012 at WTO Headquarter, Geneva. A delegation led by Secretary, Ministry of Commerce and Supplies, Mr. Lal Mani Joshi and comprised of various government agencies' officials, visited Geneva to attend this meeting.

Composition of the Delegation

1.	Team leader	Secretary, Ministry of Commerce and Supplies
2.	Member	Permanent Representative of Nepal to the UN and other International Organizations at Geneva
3.	Member	Joint Secretary, Ministry of Commerce and Supplies, Planning and International Trade Cooperation Division,
4.	Member	Deputy Permanent Representative of Nepal to the UN and other international organizations at Geneva

5.	Member	Under Secretary, Ministry of Commerce and Supplies, Planning and International Trade Cooperation Division, TPR Desk
6.	Member	Under Secretary Ministry of Commerce and Supplies, Planning and International Trade Cooperation Division, Foreign Aid Mobilization
7.	Member	WTO Focal Point, Ministry of Law and Justice,
8.	Member	WTO Focal Point, Department of Customs
9.	Member	WTO Focal Point, Nepal Rastra Bank
10.	Member	Executive Director, Nepal Inter-modal Transport Development Board
11.	Member	Section Officer, Ministry of Commerce and Supplies, Planning and International Trade Cooperation Division,

On thirteenth March 2012, the Chair of TPRB, HE Mr. Eduardo Munoz Gomez (Ambassador of Columbia) opened the TPR meeting on Nepal with his introductory remarks. He requested the leader of the Nepalese delegation to present the report. The Leader of Nepalese delegation, Secretary Mr. Lal Mani Joshi presented the policy statement on behalf of the Government of Nepal. The discussant Mrs. Christine Hochstatter (Alternate Permanent Representative of Federal Democratic Republic of Germany) presented major characteristics of the report including with her own comments and queries. Then the floor was opened for the members to make statements and put their questions/comments formally. The members asked complementary questions for their previous questions and/or new questions also. Lastly the chairperson closed the meeting for the day and called next meeting for 15 March 2012.

On 15 March 2012, the chairperson requested the head of delegation to address the floor. The Head of Delegation again addressed the TPR meeting with his clarifications, remarks and observations. After the statement of Nepalese delegation, the discussant gave her observations. After that the representative of EU asked few questions. Lastly, the chair closed the meeting with his concluding remarks.

After the compilation of the reports, formal statements made by the members and questions and answers, the final documents have been published in the TPR website along with the opening and concluding remarks of the chairperson.

6. The Reports

TPR Division prepared a Report on behalf of the Secretariat. It contains the following broad topics:

Summary, Economic Environment, Trade and Investment Regimes, Trade Policies and Practices by Measures and Trade Policies by Sector.

Similarly the Government Report contains the following broad topics: Introduction, Macroeconomic Situation, Economic Reforms, Trade Policy, Procedures and Institutional Arrangements, Trading Arrangements, Constraints, Way Forward and Conclusion.

7. Participation

The following member countries of WTO participated in the Nepal's TPR by making statements and asking questions in written form.

S. No	Name of the WTO Member	Number of questions raised
1	USA	15
2	EU	14
3	Australia	4
4	Japan	1
5	China	4
6	Pakistan	5
7	Paraguay	2
8	Argentina	6
9	Thailand	4
10	Turkey	5
11	India	6
	Total	66

In addition to the above mentioned members Zambia; Haiti; Cambodia; Nigeria; Sri Lanka; Separate Customs Territory of Taiwan, Penghu, Kinmen and Matsu; and Brazil also made written statements in the meeting.

Among the above members, Turkey, Pakistan, India and Thailand asked written questions less than 15 days before the meeting. However, Nepal answered them on the same day.

8. Major Highlights of TPR

The TPR prepared by the WTO secretariat and the Policy Statement presented by the

Head of Nepalese Delegation have focussed mainly on economic environment, trade and other related policies, institutional and other legal arrangements related to trade and economy, sectoral development, economic and social infrastructure development and poverty situation. Most of the findings of both the report are similar. Following are the major highlights of both reports as well as the TPR Meeting.

Nepal is passing through a very difficult political transition which has made smooth functioning of national economy very difficult. Still Nepal is determined to move forward on the positive way. Since long time, it is relentlessly trying to improve the economy in a smooth and consistent way. After the people's movement of 1991 the newly elected democratic government started far-reaching and wide ranging opening of the economy in 1992 and even amidst the decade long serious political instability the successive governments have continued the process. In this regard, the membership of WTO on 23 April, 2004 is recognized as a landmark event in the process of mainstreaming Nepalese economy into global economy. The WTO Membership has integrated Nepal's economic reform with global economic reforms and has created space for further improvement without any chance to look backward.

Nepal's foreign trade is increasing. However, the export trade is increasing infinitesimally while import trade is increasing tremendously generating huge trade deficit. This is creating serious long term implications in the economy, particularly on employment, income, foreign exchange reserve and eventually on poverty alleviation. Despite the government's effort to mainstreaming trade into national development plan and making it one of the six pillars of Nepalese economy, trade sector, in particular the export is not performing well. The most important reason for the poor performance of Nepal's foreign trade is, along with insecurity and instability caused by prolonged political transition, the lack of capacity of Nepali exporters to export quality goods and services in appropriate quantity and at a constant pace. The reason for this incapacity is supply side constraints. Nepal does not have enough quantity of products to export, its economic and social infrastructures are poor, its trade facilitation measures are poor performers and there are arbitrary hurdles for investment and business creation.

The Government, especially after 1992's massive liberalization, has been consistently taking serious initiatives in that direction in order to address the weaknesses of Nepalese economy as well as trade. It has further liberalized the economy, introduced many new laws and regulations in compliance with liberalization, inter alia, Privatization Act, Company Act, Competition Act, Nepal Rastra Bank Act and Procurement Act. Similarly, it has amended and updated several existing acts and regulations accordingly. It has emphasized private sector development and in this regard has institutionalized coordination with private sector in various forms, of which, the most important is the formation of Nepal Business Forum at higher level. High government officials as well

as private sector business leaders are meeting in this Forum regularly. The government has been introducing new trade and other economic policies as per the changed domestic and international trade and economic perspective. The latest trade policy was adopted in April, 2009. In addition to the Trade Policy, the government has adopted Nepal Trade Integration Strategy (NTIS) 2010 in June, 2010 for the expansion of trade. The NTIS has clearly prescribed the measures to be taken to enhance trade, in particular the export trade in the form of implementation matrix. The full implementation of NTIS will not only expand production and export, but it will also effectively contribute to poverty reduction. The implementation of NTIS is in progress. In the recent years, the government has prioritized the development of infrastructure, in particular, rural infrastructure, roads, hydroelectricity and communication. In this regard it has formulated long term plans for their development and has allocated significantly increased budget for their implementation. In order to attract and facilitate foreign direct investment, it has established an Investment Board which will deal with big investments of above Nrs. 500 million and will provide the investors single window facility. In addition, the government is preparing to provide additional concessions and facilities to the investors during the Nepal Investment Year 21012/13. In the same way, it has given high priority for the development of agriculture. In this connection a new Agriculture Development Strategy (ADS) is being framed which is supposed to replace existing Agriculture Perspective Plan (APP). Realizing significant contribution of agriculture sector to GDP and employment generation, the government has started apportioning significant budget for agricultural development and extension.

The TPRB highly appreciated Nepal's persistent efforts to reform its economy, even in very difficult times, by ensuring transparency, predictability, competitiveness and fairness which are internationally recognized rules of game for economic growth and prosperity. The Members advised the government to continue with the opening up of the economy and to further deepen the liberalization process by reducing tariff, binding more tariff lines and removing all non tariff barriers. The members recognized the problems of Nepalese economy and further recommended measures to address the vulnerability of economy by improving business and investment environment, developing social and economic infrastructure; in particular hydro electricity, roads, communication and standard and conformity assessment infrastructure; development of export potential products including tourism, information and communication technology, education, agriculture, rural infrastructure, and some other products. They also emphasized the full implementation of NTIS. Similarly, they have also recommended to attract more foreign direct investments by further improving investment environment and trade facilitation infrastructure in the economy. Likewise, they also suggested to better utilize the different types of market concessions and technical and financial support made available by the multilateral and bilateral donors, particularly for LDCs.

And, in this regard, members participating the TPR meeting, assured to support Nepal's endeavor to further reform its economy and to foster economic growth and alleviate poverty by providing enhanced technical and financial support. The Chairperson of the TPRB called upon the members to provide enhanced market access and technical and financial assistance to Nepal.

9. Conclusion

This was the first TPR ever since Nepal joined the WTO in April, 2004. Due to inexperience and political instability at home, the government had to face several inconveniences to conduct TPR. However, although it was legally possible to prolong the TPR, Nepal even in the situation of difficult political transition like this, did not postponed the process. Rather, it was Nepal's own initiation to conduct the TPR. This shows Nepal's faith on the multilateral trading system. It also shows Nepal's strong determination to move forward with the implementation of its multilateral commitments even in difficult times. Through the TPR Nepal has assured the world community that it is committed to global economic and trade related norms and will continue to reform its economy accordingly.

The members participating in the meeting recognized this fact and highly appreciated Nepal for this. In addition, the overall environment of TPR was very positive. It seemed that all the members were satisfied with the efforts of Nepal to open up its economy, to enhance efficiency and competitiveness and to mainstream its trade with the multilateral trading system. They made very constructive comments and queries with a positive intention of supporting Nepal to further improve its economy and alleviate poverty. In this way, the TPR has enhanced Nepal's reputation among the WTO Members.

The TPR is one of the important tools that help WTO Members to identify the weaknesses of their economy and the ways to address them. In this regard, the TPR of Nepal gave an opportunity to the internal stakeholders to internally evaluate their trade and economic policies and remove the weaknesses. In this regard, as suggested by members, Nepal has to move further with its efforts to deepen economic reform programs into the economy and make it more efficient and competitive. In addition, it has to put all efforts to remove supply side constraints, in particular by attracting more foreign direct investment, implementing NTIS and developing basic infrastructure such as hydroelectricity, roads, ICT and rural infrastructure. In order to enhance market access, it should also focus on market research and develop market strategy accordingly. It may need to adopt three pronged market strategies, first, find out the present market availability for the existing products, second, find out the concessional market access made available by different countries to LDCs for their existing products and third, develop new products according to the available normal and concessional markets. To make all these improvements the government should initiate efforts to use in addition to internal resources, all existing

financial and technical assistances provided to the LDCs by bilateral and multilateral donors and make further endeavours to significantly increase these resources through bilateral and multilateral, in particular LDC Group lobbying.

Similarly, the TPR also provided an opportunity to the WTO members to understand Nepal's trade and economic environment, its strength and weaknesses and its requirement to improve economic underdevelopment and to reduce mass poverty. However, in this pursuit, Nepal needs true support from its development and trade partners in terms of market access, removal of non tariff barriers, simplification of rules of origin and additional financial and technical support including technology transfer in order to remove its supply side constraints and to develop its infrastructure. It might be observed that the members were positive in this regard. The Chairperson in his concluding remarks called upon the members to extend their support to Nepal in terms of enhanced market access and, financial and technical assistance, so that Nepal could consistently move ahead towards the path of trade liberalization and accelerate the pace of its socio-economic transformation which in turn help Nepal to eradicate poverty and to better integrate its economy into the global economy in the days to come.

Reference:

Nepal's Trade Policy Review, Secretariat Report, prepared by WTO Trade Policy Review Division, 2012.

Nepal's Trade Policy Review, A Government Policy Statement, presented at WTO Trade Policy Review Meeting at Geneva by MOCS.

Understanding the WTO, Fifth Edition, Published by World Trade Organization, Information and External Relations Division, Geneva, 2008.

The Legal Texts : The Results of the Uruguay Round of Multilateral Trade Negotiations, published by World Trade Organization, Geneva, 1995.

www.wto.org

Different Trade Related Websites.

Designing a Legal Regime for Anti-dumping Measures in Nepal: Some Policy Issues

Dr. Shiva Kumar Giri

1. Introduction:

Nepal became the 147th member of the World Trade Organization (WTO) on the 23rd of April, 2004. In the process of becoming a member of the WTO, Nepal had informed the WTO Working Party on the Accession of Nepal that it did not have a legal regime for adopting and implementing anti-dumping measures, but it intended to have such a legal regime in place, complying with the WTO rules on anti-dumping measures, by July 2004. However, no law on anti-dumping measures has been enacted so far, although it appears that the Ministry of Commerce and Supplies of the Government of Nepal is in the process of finalizing a draft legislative bill on anti-dumping duties¹. Against this background, the objective of this paper is to make some suggestions on the policy choices Nepal has to make while designing a legal regime for anti-dumping measures. It intends to do so first by analysing some theoretical and practical aspects of anti-dumping duties, as well as the relevant WTO rules, which a member has to comply with in designing and enforcing any anti-dumping regime. It will then examine the law and practice of some leading developed and developing countries in brief. Finally, the paper will make some suggestions in regard to the policy choices to be made in making and implementing an anti-dumping law in Nepal.

2. Law and Practice of Antidumping Measures:

The antidumping measure is a contingent trade policy tool that allows governments to impose duties or other restrictions against foreign imports. In principle, this measure aims to make international trade fair by creating a level playing field for domestic producers to compete with the foreign products in the internal market. Indeed, there are some valid economic rationales for imposing anti-dumping duties by governments². In recent years,

Under Secretary, Ministry of Law, Justice, Constituent Assembly and Parliamentary Affairs of the Government of Nepal, and an Adjunct Faculty Member at Apex College and Ace Institute of Management (Pokhara University), Chakrabarti HaBi Education Academy, College of Law (Purvanchal University), and Kathmandu College of Management (Kathmandu University). However, the views expressed in this paper are his own and do not, in any way, reflect the position of the institutions he is associated with.

1 A tripartite interaction program on the proposed Anti-dumping and Countervailing Bill was organized by the Ministry of Commerce and Supplies (MoCS), Government of Nepal, on June 16, 2011 in Kathmandu. See, MoCS, WTO Reference Centre, *Newsletter*, Vo. 1, Issue 1 (Jan-Aug. 2011) at 11.

2 For a detailed and excellent analysis of the economic rationales for antidumping measures, see

this policy measure has, however, faced increasing criticism for serving governments as a protectionist device accommodating protectionist pressures from domestic producers at the cost of other agents in the economy. In practice, governments have frequently used anti-dumping measure as a tool to protect the inefficient domestic producers from foreign competition³. It is not my intention here, however, to discuss on the rationales of anti-dumping measure, but to examine how it can be applied in practice without violating the relevant WTO rules.

2.1 *Introduction to Anti-dumping*

Dumping is legally defined as a price of an imported product being lower than its normal value. The normal value usually corresponds to the price that the foreign exporter charges for the product in its home country. Thus, dumping is the act of an exporter selling a product in an export market at a price below that which is charged for the same or comparable product in its home market. Dumping is economically harmful when low prices are aimed at driving all competitors out of the market to capture monopoly profits later on, and it is regarded as an unfair trade practice of foreign firms that needs to be remedied. The remedy for an act of dumping in practice is generally the unilateral imposition of anti-dumping duties or tariffs upon such 'dumped' products. However, all acts of dumping are not automatically punishable. Only where dumping has the effect of causing injury to the domestic industry in the importing country, Article VI of the General Agreement on Tariffs and Trade (GATT) and the WTO Agreement on Antidumping permit antidumping measures, in the form of increased duties, to counteract or offset the dumping⁴. Governments are permitted to unilaterally impose antidumping duties to protect its domestic industry from imports of 'dumped' goods and offset material injury caused by such imports.

Anti-dumping duties are targeted at foreign exporting firms, not governments, and are therefore not required to be imposed on a most-favoured-nation basis. These two characteristics make anti-dumping the politically least difficult measure to apply in practice by the WTO members among other available trade remedies under the WTO Agreements⁵. Under Article VI of GATT 1994, WTO members are authorized to impose

Michael J. Trebilcock and Robert Howse, *The Regulation of International Trade*, 3rd edition (New York: Routledge, 2005), at Chapters 8 and 9..

3 Inge Nora Neufeld, "Anti-Dumping and Countervailing Procedures-Use of Abuse? Implications for Developing Countries", *UNCTAD Policy Issues in Trade and Commodities, Study Series No. 9* (Geneva: United Nations, 2001).

4 Article VI of the GATT; *Agreement on Implementation of Article VI of the General Agreement on Tariffs and Trade, Annex 1A of the Marrakech Agreement Establishing the World Trade Organization* (hereinafter the "*Anti-Dumping Agreement*"), available at <http://www.wto.org/english/docs e/legal e/legal e.htm>.

5 See Patrick F.J. Macrory, "The Antidumping Agreement" in Patrick F.J. Macrory, Arthur E. Appleton

antidumping duties in addition to other tariffs if it is found that (1) products of one country are introduced into the commerce of another country at less than the normal value of the products, and (2) such imports cause or threaten material injury to an established domestic industry, or materially retard the establishment of a domestic industry. Explaining when a product is to be considered as being introduced into the commerce of an importing country at less than its normal value, the said Article also stipulates that this happens if the price of the product exported from one country to another (a) is less than the comparable price, in the ordinary course of trade, for the like product when destined for consumption in the exporting country, or (b) in the absence of such domestic price, is less than either (i) the highest comparable price for the like product for export to any third country in the ordinary course of trade, or (ii) the cost of production of the product in the country of origin plus a reasonable addition for selling cost and profit.

The Antidumping Agreement clarifies and expands Article VI by laying out guidelines for determining if dumping has occurred, identifying the “normal value” of the targeted product, and assessing the dumping margin. The Agreement also provides specific rules for administrative authorities responsible for conducting injury investigations. Detailed methodology is set out for initiating anti-dumping cases, conducting investigations, and ensuring that all interested parties are given an opportunity to present evidence. Specific criteria are set for investigations, including a requirement that investigations must be dropped if the concerned administrative authorities determine that the volume of the dumped imports is negligible, i.e. less than 3% of total products imported from any one country, or less than 7% for investigations involving several countries. Similarly, the imposed antidumping measure must expire five years after the date of imposition, unless an investigation shows that ending the measure would continue to result in injury. According to the Antidumping Agreement, all WTO Member countries must inform the Committee on Antidumping Practices of the WTO about anti-dumping actions, promptly and in detail, and must also report on all ongoing investigations⁶. The provisions governing the main areas of determination of dumping and injury, imposition of antidumping measures, procedures and evidence, and review of existing measures are discussed below in brief.

2.2 *The Determination of Dumping*

The first condition for the imposition of an antidumping duty is that there is dumping. Dumping is generally determined through a price-to-price comparison of the normal value of the foreign exporter's products with their export price. Under Article 2.1 of the Antidumping Agreement, the normal value is the comparable price, in the ordinary course

and Michael G. Plummer (eds.) *The World Trade Organization: Legal, Economic and Political Analysis*, Vol. 1 (New York: Springer, 2005) at 491.

6 World Trade Organization. “Introduction to Antidumping in the WTO,” [<http://www.wto.org>].

of trade, for the like product when destined for consumption in the exporting country. Thus, the normal value of a product is based on the product's price in the exporter's home market. According to Article 2.6 of the Agreement, the term "like product" means "a product which is identical; that is, alike in all respects to the product under consideration, or in the absence of such a product, another product which, although not alike in all respects, has characteristics closely resembling those of the product under consideration". However, when a product is either not sold in the exporter's home market "in the ordinary course of trade" or when a particular market situation or a low volume of home market sales makes it necessary to compare export prices to another benchmark, Article 2.2 of the Antidumping Agreement permits alternative normal values based on third country prices or a constructed normal value based on the product's cost of production in the country of origin plus a reasonable amount for administrative, selling, and general costs and for profits.

The export price is generally based on the transaction price at which the producer in the exporting country sells the products to an importer in the importing country. In circumstances where there is no export price or where the export price is considered to be "unreliable"⁷, Article 2.3 of the Antidumping Agreement permits alternative export prices to be constructed based on the importer's or consignee's resale price to an independent buyer or, if unavailable, such reasonable basis as the authorities may determine. In order to ensure that dumping determination is based on a "fair comparison" between the export price and the normal value, Article 2.4 of the Antidumping Agreement requires the investigating authorities to make "due allowance" for differences in the conditions and terms of sale, differences in taxation, differences in levels of trade, differences in quantities, differences in physical characteristics, and other differences affecting price comparability.

The margin of dumping is the difference between export price and the normal value. Under Article VI:2 of the GATT 1994, the "margin of dumping" is the price difference determined when a product is imported at less than its normal value. The margin of dumping can be expressed as a monetary figure or as an *ad valorem* percentage of the total export price. Article 2.4.2 of the Antidumping Agreement requires the investigating authorities to calculate the margins of dumping on the basis of a comparison of weighted-average normal values and weighted-average export prices of all comparable transactions or a transaction-to-transaction comparison of normal value and export price. If the authorities find a pattern of export prices that differ significantly among different purchasers, regions, or time periods, the price comparison may be based on a comparison of a weighted average normal value to prices of individual export transactions, if an explanation is provided as to why such differences cannot be taken into account by using the first two price-

7 An export price could be unreliable because the exporter (1) is associated with (or related to) the importer or (2) has a compensatory arrangement with the importer for consignment sales. See, Article 2.3 of the Antidumping Agreement and Ad Note 1 to Article VI:1 of the GATT.

comparison methodologies. However, it is necessary to remember here that Article VI of the GATT and Article 2 of the Antidumping Agreement only address certain parts of the calculation of exporter-specific dumping margins but do not provide tailor-made formulas to guide WTO members through all the intricacies of various margin calculations. They permit WTO members to adopt their own antidumping duty laws as long as they are consistent with the rules provided in the Antidumping Agreement, and WTO members have challenged a significant number of antidumping measures in the Dispute Settlement Body of the WTO, in particular Panels and the Appellate Body.

2.3 *The Determination of Injury*

The second condition for imposing an antidumping duty is that the domestic industry producing the like product in the importing country must be suffering injury. The Antidumping Agreement clarifies that the term “injury” means material injury, threat of material injury, or material retardation of the establishment of a domestic industry. The relevant domestic industry is defined as those domestic producers as a whole of the like products or those whose collective output of products constitutes a major proportion of the total domestic production of those products. However, domestic producers that import the allegedly dumped product or who are related to exporters or importers of such products can be excluded from the domestic industry under certain circumstances. Antidumping Agreement also recognizes that sometimes dumped imports may injure only the domestic industry located in a particular region of a Member⁸. If the territory of such Member can be divided into multiple competitive markets, domestic producers within each market may be regarded as a separate domestic industry if (1) the producers within that market sell all or almost all of their production of the product in that market, and (2) the demand in that market is not, to any substantial degree, supplied by producers located elsewhere in the territory. In addition, there must be a concentration of dumped imports into the isolated market. In such a case, injury may be found to exist if dumped imports cause injury to producers of all or almost all of the production within the isolated market.

Unlike the determination of dumping, the Antidumping Agreement does not provide clear and objective standards to determine material injury to domestic industry. Article 3.1 of the Agreement only requires an injury determination to be based on positive evidence and an objective examination of the volume of the dumped imports, the price effect in the domestic market for like products, and the consequent impact of imports on domestic producers of such products. Various considerations or economic factors that

⁸ See Article 4.1(ii) of the Antidumping Agreement.

must be considered with respect to volume⁹, price¹⁰, and impact¹¹ in making any injury determination have been identified in Article 3 of the Agreement, but the said Article also cautions that the listed factors cannot necessarily give decisive guidance. Similarly, a threat of material injury must be based on facts that lead to the conclusion that further dumped exports are imminent and that, unless protective action is taken, material injury would occur. The threat must be clearly foreseen and imminent. For example, such a threat could occur if there was reason to believe that there would be, in the near future, substantially increased imports of the product at dumped prices. A determination of a threat of material injury must be based on facts and not merely on "allegation, conjecture or remote possibility". For such determinations, the national authorities are advised to consider several non-exhaustive factors¹².

-
- 9 With respect to volume, the investigating authorities must consider whether there has been a significant increase in dumped imports, either in absolute terms or relative to production or consumption, in the importing WTO member. The investigating authorities may cumulatively assess the effects of imports from more than one country if those imports are simultaneously subject to antidumping investigations and if the authorities determine that the margin of dumping established for imports from each country is more than *de minimis* and the volume of imports from each country is not negligible, and that a cumulative assessment is appropriate in light of the conditions of competition between the imported products and between the imported products and the domestic like product. See Article 3.2 and 3.3 of the Antidumping Agreement.
- 10 With respect to price, the investigating authorities have to consider whether there has been significant price undercutting by the dumped imports, or whether the effect of such imports is otherwise to depress prices to a significant degree or prevent price increases that would have occurred, to a significant degree. See, *Ibid.*
- 11 With respect to impact, the investigating authorities are required to examine the impact of the dumped imports on the domestic industry, including "all relevant economic factors and indices having a bearing on the state of the industry". In such examination, the following non-exhaustive list of factors may be considered: actual and potential decline in sales, profits, output, market share, productivity, return on investments, or utilization of capacity; factors affecting domestic prices; the magnitude of the margin of dumping; and actual and potential negative effects on cash flow, inventories, employment, wages, growth, and ability to raise capital or investments. See Article 3.4 of the Antidumping Agreement.
- 12 Such factors include a significant rate of increase of dumped imports into the domestic market indicating the likelihood of substantially increased importation; sufficient freely disposable, or an imminent, substantial increase in, capacity of the exporter indicating the likelihood of substantially increased dumped exports to the importing Member's market, taking into account the availability of other export markets to absorb any additional exports; whether imports are entering at prices that will have a significant depressing or suppressing effect on domestic prices, and would likely increase demand for further imports; and inventories of the product being investigated. See Article 3.7 of the Antidumping Agreement.

2.4 *The Determination of the Causal Link between the Dumped Imports and the Injury to Domestic Industry*

The final condition for imposing an anti-dumping duty is that there is a causal relationship between the dumped imports and the injury to the domestic industry. In demonstrating a causal relationship between the dumped imports and the injury to the domestic industry, the national authorities must examine all relevant evidence before them as well as known factors, other than the dumped imports, that are injuring the domestic industry at the same time. There is also a non-attribution requirement, which prohibits investigating authorities from attributing the injuries caused by "other factors" to the dumped imports. Such "other factors" include the volume and prices of imports not sold at dumping prices; contraction in demand or changes in the patterns of consumption; trade-restrictive practices of and competition between the foreign and domestic producers; and developments in technology and the export performance and productivity of the domestic industry¹³.

2.5 *Initiation and Conduct of Antidumping Investigations*

Detailed rules in regard to the initiation and conduct of an antidumping investigation by the investigating authorities of the WTO members have also been set out in the Antidumping Agreement. An antidumping investigation must generally be initiated on the basis of a written application submitted by or on behalf of a domestic industry as defined above. An application is considered to have been filed by or on behalf of the domestic industry if it is supported by producers representing 50% of the total production of the like product of producers indicating either support or opposition to the petition, and (2) if it is supported by producers representing at least 25% of overall production of the like product by the domestic industry. Both of these numerical thresholds are required to be met. The investigating authorities are also permitted to self-initiate an investigation, in special circumstances, but only where they have sufficient evidence of dumping, injury, and a causal link to justify initiation¹⁴.

The initiation request for investigation should include evidence of dumping, evidence of injury to the domestic industry and evidence of causal relationship between the dumped imports and the injury to the domestic industry. Such request must also provide information on the identity of the applicant; production data for the applicant and the domestic industry; a description of the allegedly dumped product; the countries involved; any known exporters, foreign producers, and importers; price data for the dumped product in the home market and export markets; and information on the volume of allegedly dumped goods and the effect on prices and impact on the domestic industry. The evidence presented must be documented to the extent that information is reasonably available to the applicants.

13 See Article 3.5 of the Antidumping Agreement.

14 See Article 5.6 of the Antidumping Agreement.

When investigating authorities initiate an antidumping investigation, they have to notify the WTO Member or Members from which the product under investigation is exported as well as any known interested parties, and the authorities must publish public notice in this regard¹⁵. That notice must identify the exporting country or countries, the product, the date of initiation of the investigation, the basis on which dumping is alleged, the factors on which injury is alleged, the address to which representations by interested parties should be directed, and the time limits for interested parties to make their views known.

Antidumping investigations and review proceedings as mentioned in the Antidumping Agreement require authorities to collect and consider large amounts of evidence, including price data, production data, information on production processes, cost data, and financial data. The rules for the collection, treatment, and consideration of such evidence by authorities are also set forth in the Antidumping Agreement. Similarly, all interested parties are required to be provided with a full opportunity for the defence of their interests throughout the anti-dumping investigation. The term “interested parties” is defined in Article 6.11 of the Antidumping Agreement as at least exporters, foreign producers, and importers of a product subject to investigation; trade or business associations a majority of the members of which are producers, exporters, or importers of such product; the government of the exporting Member; and producers of the like product in the importing Member or a trade or business association a majority of the members of which produce the like product in the territory of the importing Member. However, WTO Members may also permit interested parties other than those mentioned above to participate in investigations. Under Article 6.1 of the Anti-dumping Agreement, authorities have to provide interested parties notice of all information required to be submitted and ample opportunity to submit in writing all evidence they consider relevant. In practice, much of the data for the dumping determination come from exporters or foreign producers who submit responses to questionnaires issued by investigating authorities. Exporters and foreign producers are given at least 30 days to reply to questionnaires, and authorities must give due consideration to any request for an extension of time to file a response. Authorities also have to take due account of any difficulties of interested parties, in particular small companies, in providing requested information, and to provide any assistance practicable.

Any investigation on dumping should immediately be terminated and a petition submitted for such an investigation should also be rejected, if investigating authorities determine that the dumping margin is *de minimis* or the volume of dumped imports is negligible¹⁶. A dumping margin is considered *de minimis* if it is less than 2 percent when expressed as a percentage of the export price. The volume of dumped imports is considered negligible

15 See Article 12.1 of the Antidumping Agreement.

16 See Article 5.8 of the Antidumping Agreement.

if the volume from a particular country is less than 3 percent of total imports of the like product, unless countries that individually account for less than 3 percent of imports collectively account for more than 7 percent of imports.

In carrying out investigation, an investigating authority should not accept the information submitted by interested parties without verifying the accuracy of the information supplied. Rules and procedures for a particular form of verification known as on-the-spot investigations are also provided in the Antidumping Agreement¹⁷, under which authorities are permitted to carry out investigations in the territory of other Members, with the consent of the firms concerned and with notice to and no objection from the particular Member. Since much of the information required in an antidumping investigation is proprietary information under the possession of interested parties, it is essential that interested parties cooperate with investigating authorities and provide necessary information so that accurate determinations may be made. In circumstances where interested parties refuse to provide information, or where they significantly impede the investigation, investigating authorities may rely on facts available to them. In practice, investigating authorities notify interested parties early of the information that is required. They must also notify such parties that the consequence of failing to provide information is that authorities may make determinations based on the facts available, which may be disadvantageous for the non-compliant party. When an investigating authority determines to reject the information supplied, it must explain the reason and provide an opportunity for the interested party to further explain and correct the problems identified.

During the investigation, the investigating authorities are required, as a rule, to determine an individual margin of dumping for each known exporter or producer of the product under investigation. Where there are a large number of exporters or producers, authorities may limit their examination to a reasonable number of interested parties or products using statistically valid sampling methods or the largest percentage of export volume from the country in question that can reasonably be investigated. As far as possible, such selection of sample producers, exporters, importers, and products should be made in consultation with the interested parties.

Under Article 12.2 of the Antidumping Agreement, public notice of any preliminary and final determination, any determination to apply provisional measures, and any suspension of an investigation following the acceptance of an undertaking, are required to be given. Such notifications should also contain, in sufficient detail, the findings and conclusions reached on all issues of fact and law considered material by the investigating authorities. When an investigating authority determines to apply provisional measures, or when it makes a positive final determination or suspend an investigation following an undertaking,

17 See Article 6.7, and Annex I of the Antidumping Agreement.

it is required to report specifically the names of the suppliers or the supplying countries involved, a description of the product sufficient for customs purposes, the margins of dumping established and a full explanation of the methodology used, considerations relevant to the injury determination, and the main reasons leading to the determination.

The antidumping investigations should normally take no longer than a year, and in no case should they last longer than 18 months. Similarly, while the investigation is ongoing, customs clearance of imports of the product under investigation cannot be hindered. It is also important to note here that quantitative restrictions or import prohibitions are not contemplated under the Antidumping Agreement as a remedy for dumping.

2.6 *Imposition of Anti-dumping Duties*

Once it is determined that dumping has occurred and that such dumping has caused injury to domestic industry, WTO Members are authorised to take remedial action against dumped imports. Any such action must be consistent with the rules expressed in Article VI of the GATT and the Antidumping Agreement. The Antidumping Agreement authorizes different types of antidumping measures, such as provisional and final antidumping duties and price undertakings. Antidumping duties may be levied or collected on any dumped product to offset or prevent dumping, but the amount of antidumping duty collected on dumped imports cannot exceed the margin of dumping found for that product¹⁸. As explained earlier, the “margin of dumping” is equal to the price difference between normal value and the export price. The concerned national authorities of the WTO Members are permitted under the Antidumping Agreement to make the decisions of whether to impose an antidumping duty and whether the amount should be the full margin of dumping or less. The duty should be less than the margin of dumping if that would be adequate to remove the injury to the domestic industry. Similarly, the duties are required to be collected on a non-discriminatory basis on all imports of the dumped product from a particular country.

Antidumping duties may also be imposed on a provisional basis. During an antidumping investigation, national authorities may decide to take provisional measures based on a preliminary finding of dumping and injury. Under Article 7.2 of the Antidumping Agreement, provisional measures can take the form of a duty or, preferably, a security (cash deposit or bond) equal to the amount of the estimated antidumping duties. National authorities are required to refund any cash deposit made and release any bonds expeditiously, if their investigation reaches a conclusion against imposition of antidumping measures. If they make positive determinations of dumping and injury, duties are generally collected on future imports entered after the decision. However, the retroactive collection of duties for the period in which provisional measures, if any, have been applied, are also permitted

18 See Article VI:2 and Article 9.3 of the Antidumping Agreement.

in two circumstances: (1) if a final material injury determination is made, or (2) if a final threat of injury determination is made where the effect of the dumped imports would, in the absence of provisional measures, have led to a determination of injury. The retroactive collection of duties is permitted for the 90-day period preceding the application of provisional measures if the national authorities find (1) that there is a history of injurious dumping or that the importer was, or should have been, aware that the exporter practices dumping that would cause injury, and (2) that the injury is caused by massive dumped imports in a relatively short time that is likely to seriously undermine the remedial effects of the antidumping duties. However, antidumping duties cannot be collected retroactively, in any circumstances, on products entered for consumption prior to the date on which the investigation was initiated. Even if a national authority has made a positive determination of both dumping and injury, Article 15 of the Antidumping Agreement requires national authorities to give special regard to the special situation of developing country Members of the WTO when considering the application of antidumping measures.

It is also important to note here that an antidumping investigation may be suspended or terminated without the imposition of provisional measures or antidumping duties, if a foreign producer or exporter commits to revising its prices or ceasing exports to the area in question at dumped prices. Such price undertakings are voluntary and may not be sought or accepted until after the national authorities have made a positive preliminary determination of both dumping and injury¹⁹. National authorities are not required to accept an undertaking offered by a foreign producer or exporter if it is impractical. To ensure compliance with the undertaking, national authorities may require the exporter to provide supporting information periodically and to permit verification.

2.7 *The Review of Antidumping Measures*

The decisions made by the national authorities to collect antidumping duties on imports or agree to a price undertaking are required to be reviewed and, if necessary, revised over time. The Antidumping Agreement also requires the WTO Members to provide some form of judicial, arbitral, or administrative tribunals or procedures for the review of administrative actions relating to antidumping measures. The application of antidumping measures is also subject to WTO review by the Dispute Settlement Body (DSB) or the Committee on Antidumping Practices.

Antidumping duties and price undertakings should remain in force only as long as and to the extent necessary to counteract injurious dumping. Two forms of review of antidumping measures are set forth in Article 11 of the Antidumping Agreement. First, national authorities are required, on their own initiative or based on a substantiated request, to review whether the continued imposition of the duty or price undertaking is

¹⁹ See Articles 8.1 and 8.2 of the Antidumping Agreement.

necessary to offset dumping, whether the injury would be likely to continue or recur if the duty were removed or varied, or both. If the authorities determine that the antidumping duty or price undertaking is no longer warranted, they have to terminate it immediately. Second, national authorities are also required to terminate antidumping duties or a price undertaking not later than five years from its imposition unless the national authorities determine, on their own initiative or upon a duly substantiated request, that expiry of the duty or price undertaking would be likely to lead to continuation or recurrence of dumping and injury.

WTO Members may also challenge antidumping measures applied to their exports through a WTO dispute settlement. Similarly, the Committee on Antidumping Practices under the WTO can also be consulted on any matters relating to the operation of antidumping measures. The Committee conducts an annual review of the implementation and operation of the Antidumping Agreement and informs the WTO Council for Trade in Goods of any developments during the period of review. WTO Members are required to report to the Committee (1) without delay all preliminary and final antidumping actions taken, and (2) on a semi-annual basis any antidumping actions taken within the preceding six months.

3. Anti-dumping Measures in Other Countries

The first antidumping law was introduced by Canada in 1904²⁰. This law contained the automatic imposition of a duty equal to the dumping margin, without any investigation of whether imports had caused injury to the domestic industry. Subsequently, antidumping laws were enacted in Australia (1906), South Africa (1914), US (1916), Japan (1920) and France, New Zealand and UK (1921). The first wave of enactments of antidumping laws have been attributed to the fear of German dumping, as German producers were said to be ever-willing to dump goods in other countries in the aftermath of the first World War to win an economic war after Germany lost in the military battlefields²¹. However, antidumping measure remained relatively little used instrument of trade policy for long, even after the inclusion of antidumping rules in Article VI of the GATT²². There were a total of 706 antidumping investigations between 1921 and 1967 but only 75 cases had secured relief²³. After the amendment to the antidumping law of the United States (US) in 1974, which brought the concept of cost test, exclusion of below cost sales in comparative market and the use of constructed value, and thereby made it much easier to find the

20 Zanardi, Maurizio, "Antidumping: a Problem in International Trade", *European Journal of Political Economy* 22 (3), 2006, 591-617.

21 *Ibid.*

22 Gene M. Grossman and Elhanan, "The Trade Wars and Trade Talks", *Journal of Political Economy*, 103(4), 1995, pp.675-708.

23 Prusa, Thomas J., "The selection of Anti-Dumping Cases for ITC Determination" in R.E. Baldwin (ed.) *Empirical Studies in Commercial Policy* (Chicago: University of Chicago Press, 1991).

evidence of dumping and show substantially higher dumping margins, antidumping cases began to grow and a surge in such cases was seen in the 1980s²⁴. The total number of antidumping cases initiated between 1980 and 1989 were up to 1417. These cases were initiated mainly by the US²⁵, European Union (EU), Australia and Canada. The developing countries initiated only 11 cases of antidumping throughout the 1980s²⁶. The US, EU, Canada and Australia remained the primary initiators of antidumping actions until the mid-1990s.

After the establishment of the WTO, more countries have started to adopt anti-dumping laws of their own and have stepped up the pace of initiating antidumping investigations. In 1992, more than 40 countries had antidumping laws²⁷. The number of countries that have antidumping laws jumped to 97 by 2008²⁸. Forty-one countries that were WTO members launched at least one antidumping case between 1995 and 2003²⁹. According to Chad Bown, more than 40 members of the WTO are now active users of antidumping policy, and developing countries are some of the newest and most frequent of these users³⁰. India has surpassed the US as the number one launcher of antidumping investigations³¹. The US is in second place, followed by the EU. These three countries account for 40 percent of all the antidumping investigations launched between 1995 and 2004³². A sizable share of the global use of antidumping measures, as measured by the frequency of initiated cases and imposed measures, has been recently made up of “new user” developing countries such as Argentina, Brazil, Colombia, India, Indonesia, Mexico, Peru, Turkey and Venezuela³³. Of the total use of antidumping measures during the WTO’s first ten years by its members, these nine developing countries made up 40% of all new investigations and 45% of all new measures imposed³⁴. This is a substantial shift from the prior to the ten year period, when the four historical developed-economy

24 *Ibid.*

25 The US accounted for 28% of these cases, see *ibid.*

26 *Ibid.*

27 Schott, Jeffrey J., *The Uruguay Round: An Assessment* (Washington, DC: Institute for International Economics, 1994).

28 Vandebussche, Hylka and Maurizio Zanardi (2008), "What Explains the Proliferation of Antidumping Laws?", *Economic Policy* 23(53) at 93-138.

29 Feinberg, Robert M. and Kara M. Reynolds (2006), "The Spread of Antidumping Regimes and the Role of Retaliation in Filings" in *Southern Economic Journal* 72(4) at 877-890.

30 Bown, Chad P. (2008) "The WTO and Antidumping in Developing Countries," *Economics and Politics*, Vol. 20, No. 2, pp. 255-288; and Bown, Chad P. (2010) "Global Antidumping Database," available at <http://econ.worldbank.org/ttbd/gad/>

31 See *ibid*

32 *Ibid.*

33 See Zanardi, *supra* note 21. Zanardi reports that most had implemented antidumping legislation prior to the WTO’s inception: Argentina (1972), India (1985), Mexico (1986), Brazil (1987), Turkey (1989), Colombia (1990), Peru (1991), Venezuela (1992) and Indonesia (1995).

34 See Bown, *supra* note 31.

users initiated almost 75% of all anti-dumping investigations³⁵.

Despite the increasing use by developing countries of antidumping measures, relatively little research has examined which industries within developing countries are using antidumping to protect themselves from low-priced imports³⁶. Another study suggests that at least some antidumping investigations were launched in retaliation³⁷. The presence of an antidumping law and the economic incentives it creates imply that domestic industries vary in their need and ability to obtain import protection under this policy.

Both of Nepal's neighbours have enacted antidumping laws. The Antidumping legislation was introduced in India in 1985 when Customs Tariff Act, 1975 was amended to insert Sections 9A, 9B and 9C into the Act and the Custom Tariff (Identification, Assessment and Collection of Antidumping Duty on Dumped Articles and for Determination of Injury) Rules 1985 were framed. The Act and these Rules were amended in 1995. They now form the legal basis for antidumping investigations and for the levying of antidumping duties. These laws are based on Article VI of GATT 1994 and the Agreement on Anti-Dumping. The first case of antidumping investigation in India was initiated in 1992, the year which marked sweeping import liberalization policies³⁸. The number of antidumping investigations remained single digit till 1995, the year that witnessed the establishment of the WTO. During the nine years (1995-2003), India initiated 379 antidumping cases, which accounts for 15.7% of the case reported to the WTO³⁹. Of these cases, 160 cases were initiated in year 2001 and 2002⁴⁰. As stated earlier, India now ranks first among the countries that are making use of antidumping measures under the ambit of the WTO. Indian exporters are also facing a large number of antidumping cases. Since 1980, 82 cases have been initiated against Indian exporters, 76% of such were initiated after the financial year 1997-98⁴¹.

Institutionally, antidumping measures in India are administered by the Directorate General of Antidumping and Allied Duties (DGAD) functioning in the Department of Commerce under the Ministry of Commerce and Industry. A person not below the rank of a joint secretary heads it. The total staff strength of the DGAD is about 21/22 persons. While the Department of Commerce recommends the antidumping duty, it is the Ministry of Finance, which levies such duty by a Notification. In practice, the designated authority notifies its recommendations with respect to initiation/preliminary findings/final findings etc. through the Government of India, Gazette. Press

35 *Ibid.*

36 *Ibid.*

37 See Feinberg and Reynolds, *supra* note 30.

38 Kommerskollegium/National Board of Trade, Sweden: Report (2005-02-10) *The Use of Antidumping in Brazil, China, India and South Africa: Rules, Trends and Causes*.

39 *Ibid.*

40 *Ibid.*

41 *Ibid.*

Information Bureau, Ministry of Commerce & Industry also issues a press release on the subject from time to time. NIC, Ministry of Commerce and Industry makes available the details with respect to recommendations of the designated authority on its web-site <http://commin.nic.in/doc>. Upon receipt of recommendations from the designated authority, the Central Government (i.e. Ministry of Finance, Dept. of Revenue) notifies the imposition of antidumping duties through Government of India, Gazette. The law provides that an order of determination of existence, degree, and effect of dumping is appealable before the Customs, Excise and Gold (Control) Appellate Tribunal (CEGAT). An appeal against the order of CEGAT can be made to the Supreme Court of India. Various High Courts also hear these matters under their writ jurisdiction. Since 1992-93, interested parties have filed 52 cases in the CEGAT, 25 cases in various high courts and 10 in the Supreme Court⁴².

China also enacted its antidumping law, officially known as the Antidumping and Anti-Subsidy Regulation of the People's Republic of China in March 1997. Before China's accession to the WTO, it enacted several new regulations and rules in order to comply with the Agreement on Antidumping. Following its accession, the old regulations were replaced by newer regulations (December 2001 and March 2004), and additional guidelines⁴³. The first antidumping case was initiated by the Chinese authorities in December 1997 against imports of newsprints from the US, Canada, and Korea⁴⁴. Since then, the number of cases initiated and measures applied has increased overall. Chinese exporters have also been the largest target for antidumping investigations and measures. Between 1995 and mid-2004, a total of 386 cases were initiated and definitive measures were imposed in 272 of these investigations⁴⁵. In particular, Chinese exporters have been hit more often (in absolute terms) by developing countries than by developed countries. Between 1995 and mid-2004, India imposed nearly as many measures as the US and the EU combined⁴⁶.

Institutionally, there are three authorities concerned with antidumping activities in China: the Ministry of Commerce (MOFCOM), the Tariff Commission under the State Council, and the Customs General Administration⁴⁷. Within MOFCOM, there are two internal agencies involved in an antidumping investigation: the Bureau of Fair Trade ("BOFT"), responsible for the determination of the dumping margin; and the Investigation Bureau of Injury to the Industry ("IBOII"), responsible for the determination of domestic injury⁴⁸. Both bureaus determine causation but the BOFT is the agency responsible for taking the decision to initiate an investigation. MOFCOM is also responsible for the termination,

42 *Ibid.*

43 *Ibid.*

44 *Ibid.*

45 *Ibid.*

46 *Ibid.*

47 *Ibid.*

48 *Ibid.*

imposition of provisional duties, or the acceptance of a price undertaking. The Tariff Commission is responsible for the adoption of definitive antidumping duties and the Customs office collects the duties. With respect to the dumping and injury determination, the approach taken by MOFCOM is modelled on the provisions specified in WTO Agreement on Antidumping. In addition, the procedures for the complaint and initiation, the investigation, the preliminary determination, final determination, undertakings, and reviews are also modelled on those laid out in the Antidumping Agreement.

In the US, the Department of Commerce investigates dumping while the International Trade Commission (a separate, independent agency) investigates injury. Other WTO Members maintain a unified authority, which considers evidence of both dumping and injury.

4. Suggestions for Nepal

Nepal does not have any law on antidumping measures at present. Historically, Nepal has not enacted any such law and has not initiated any antidumping investigation or applied any antidumping measures. Being a member of the WTO does not mean that Nepal needs to enact an antidumping law or take any antidumping measure on the occurrence of dumping. The matter of whether or not to have a formal antidumping law or whether or not take any antidumping measure even after the enactment of antidumping laws and regulations is purely a matter to be decided by a member of the WTO. There are several WTO members which have not enacted any antidumping legislation so far.

Some scholars have also made suggestions against enacting and applying such legislation in small and developing countries. For instance, a report on Dumping and Antidumping Policy with Application in Lithuania, prepared by William Loehr for Harvard Institute for International Development, made a recommendation to Lithuania in 1997 not to pass any anti-dumping legislation at that time⁴⁹. The report considered that an antidumping law in Lithuania at that time would likely be a waste of time and resources. The reasons provided by the said report in this regard are worth mentioning here. The said report articulated that Lithuania's ability to administer an anti-dumping law and the anti-dumping measures that such a law would specify was very limited, and the process would be costly. According to the said report, the ability of Lithuania was limited at that time because of poorly performing customs administration; a large "hidden economy"; limited resources for assessing "injury" and "normal value" in an exporting country (because for WTO purposes these were largely legal questions, not economic ones, and lawyers skilled in these areas

49 William Loehr, 1997, *DUMPING AND ANTI-DUMPING POLICY WITH APPLICATIONS IN LITHUANIA* (Consulting Assistance for Economic Reform (CAER) II Paper Directed by Harvard Institute for International Development (HIID) Sponsored by USAID Contract PCE-Q-00-95-00016-00).

would be needed); poorly developed accounting profession which would be needed to present an antidumping case to WTO Members; the need for structural adjustment that is not related to dumping but which brings pressures for protection (so, Lithuania would be under pressure from interest groups to provide anti-dumping duties even in cases where dumping is not occurring); and an overly stressed and poorly functioning bureaucracy (e.g., tax administration).

However, the said report also suggested that an anti-dumping law would probably be appropriate in the long run, after the country has built up the infrastructure (i.e., customs and analytical ability) and has attended to more important economic tasks (i.e., restructuring). While making a recommendation for not devoting resources to enacting and administering antidumping regulations, the report had also taken into account the already existing laws in Lithuania designed to protect competitive markets. The report actually suggested strengthening these already existing laws that protect competitive markets, which would provide protection against predatory dumping as well as the other favourable factors that an antidumping law would bring. The report had also suggested that if industry restructuring is inhibited by adoption of WTO rules, WTO safeguards should be used for temporary protection while restructuring is done, and benefits to consumers should be considered whenever trade-related protective measures are contemplated.

Although some of the reasons for not enacting an antidumping law as provided by the Lithuania report mentioned above may be applicable to Nepal as well, the situation in Nepal and Lithuania is different in many respects. First, Nepal has never followed state-controlled socialist economy, and its economic liberalization programmes were initiated and implemented even before India initiated its own economic liberalization. Second, Nepal's customs rules, procedures and administration have already been modernized. Third, in order to safeguard its industry from the adverse impact of WTO obligations, Nepal does not have any proper laws and regulations. It has not enacted any law on safeguard measures and its recently enacted Competition Promotion and Market Protection Act is yet to be implemented. So, there is no legal and administrative mechanism for providing effective protection to its industries against predatory dumping. There is, therefore, a need for effective antidumping regulation as well as institutional mechanism to enforce and apply such regulation. Finally, Nepal has made a commitment to the WTO that it will enact an antidumping law and it is, therefore, necessary to fulfill that commitment. In order to protect domestic industry against predatory dumping, time appears ripe for bringing out a proper antidumping legislation in Nepal as well as for making necessary arrangements for its effective implementation.

While considering policy options for a new antidumping legislation in Nepal, two issues appear the most important among others. First, what the new antidumping legislation should contain? And second, how its effective implementation can be ensured in practice?

Article VI of the GATT and the WTO Agreement on Antidumping provide sufficient guidelines as discussed earlier, in regard to the required framework and key provisions of a WTO member's domestic law on antidumping measures. The WTO Panel set up for the US *Anti-Dumping Act of 1916* case has observed that “a Member’s anti-dumping legislation must be compatible with the WTO Agreement continuously, whether that legislation is applied or not⁵⁰.” Under the Agreement on Antidumping under the WTO, any member that uses the anti-dumping policy must create an administrative procedure to investigate demands for antidumping protection. Similarly, the domestic producers or industries that seek this form of import protection must overcome the organizational challenges of free riding in order to initiate and successfully pursue an antidumping legal proceeding. Before a government can impose a definitive antidumping import restriction, the Agreement also requires that its administering authority solicit and collect substantial economic evidence to confirm that market conditions and behaviour of foreign exporters satisfy technical, WTO-mandated legal criteria, as discussed above. Because of these reasons, the antidumping laws around the world are almost uniform in principle. So, while enacting an antidumping law, Nepal cannot go beyond the provisions set forth in Article VI of the GATT and the WTO Agreement on Antidumping. However, it would be appropriate for Nepal to bring a comprehensive law to provide for all the contingent trade remedies or protection available under the WTO. It is, therefore, suggested that Nepal should enact a comprehensive legislation to incorporate the provisions for safeguards measures as well as countervailing measures against actionable subsidies, along with the antidumping measures, so that Nepal can provide effective and appropriate remedy to its industries against unfair trade practices.

Nepal also needs to create an appropriate institutional mechanism to implement its antidumping and other contingent trade protection laws. One of the two existing institutions may be appropriate for assigning this responsibility: Department of Customs under the Ministry of Finance or the Department of Commerce and Supplies Management under the Ministry of Commerce and Supplies. However, given the high level of technicalities associated with anti-dumping investigations and the imposition of antidumping measures, both of these institutions need to be strengthened with qualified manpower and modern technology.

50 Report of the Panel, *United States - Anti-Dumping Act of 1916* WT/DS136/R, 31 March 2000, paragraph 5.25.

Safeguard Measures as Trade Defense Instrument in WTO and Nepalese Context

»Nirmala Thapa

Abstract

Inclination to trade liberalization has been an integral part of economic globalization in the 21st century. In order to make the globalization more wide and functional, a systematic liberalization is channeled through the establishment of World Trade Organization (WTO) in 1995. WTO is such an organization which is expected to implement, promote and oversee the multilateral rule based trading system. International trade conduction in line with WTO does not mean only trade liberalization without any defense assuming that it is always fair. It has assumed that trade may be fair and unfair as well and if it is fair that is fortunate and if it is unfair, defensive measures can be used as legitimate tool for offsetting it. Some special measures have been articulated in related WTO Agreements in this connection. These measures are to be used to protect domestic industries. However, there are some other defensive like measures such as Rules of Origin, Technical Barriers to Trade, Sanitary and Phytosanitary Measures, mainly the Anti Dumping Duty, Countervailing Duty, and Safeguard Measures are generally known as trade defensive or trade remedy measures. Despite these measures stated in WTO Agreements, no member can have substantive benefits in the absence of relevant law. So, existence of related domestic law to use the WTO trade measures is a precondition and hence, safeguard measures also demand such law in line with the WTO Agreements if a WTO member needs to activate this measure and Nepal is not exception to this. However, law itself does not guarantee the protection of domestic industries; it provides policy space at least when requires. As the focus of this article is on Safeguard Measures, this is described and analyzed in quite detail including highlights of its major aspects and their uses in Nepalese context and the Antidumping and Countervailing Measures are introduced briefly. Actually, WTO has also articulated the Provisions of Special Safeguards in Agreement on Agriculture under the Multilateral Agreements on Trade in Goods and some trade restrictive measures have been articulated in the provisions of Balance of payment under GATT 1994. But the article does not cover this in analytical parts as its focus is on general safeguard measures. While proceeding ahead, the article is divided into four major parts as Introduction, Key Trade Defense Measures, What, How and Why Safeguards Measures and Safeguard Measures in Nepalese Context.

1. Introduction

Globalization mainly the economic globalization through international trade liberalization is major instinct of World Trade Organization. WTO as a single undertaking has several trade promotional mechanisms embodied in different agreements. There are thirteen major agreements concerned to trade in goods, one agreement on trade in services and one agreement on trade related aspects on intellectual property rights. In addition, WTO has also provisioned some rules and procedures governing the settlement of trade disputes. Also, trade policy mechanism has been institutionalized in WTO System. It is true that these agreements are the inseparable parts of WTO as a single undertaking; however the Organization has some optional agreements of which every WTO members are not bound to be the party. These agreements are named as Plurilateral Agreements which include Agreement on Trade in Civil Aircraft, Agreement on Government Procurements, International Dairy Agreement and International Bovine Meat Agreement. Nevertheless, among the four Agreements, the latter two (Bovine Meat Agreement and International Dairy Agreement) have been terminated in 1997 and merely the former two are existed. In WTO agreements there are not only trade promotional measures but also trade defense measures. These measures which are also known as trade remedy measures can be used to protect domestic industries in specific conditions created by foreign producers or exporters. Such measures are targeted to offset unfair sending of goods to domestic market which cause to injure or likely to injure domestic industries. In this context, when the imported goods do serious injury or threaten thereof to domestic industries, then temporarily restrictive actions can be adopted which is named as safeguard measures. Such kinds of provisions are systematized in GATT 1994 and other separate agreements like Agreement in Anti-dumping, Agreement on Subsidies and Countervailing Measures and Agreement on Safeguard Measures. All of these measures are of temporary in nature which can be undertaken in case of unfair imports to domestic market.

2. Key Trade Defense Measures

Various Trade liberalization measures that are offensive and promotional in nature are conceptualized and concretized under various WTO Agreements. Notwithstanding such promotional tools and techniques, trade defensive measures that may be used in specific contexts by the WTO members are also articulated in the respective Agreements. The specific contexts here are mainly the situation of injury, serious injury or threaten thereof to the domestic industries due to the imports from foreign territories. In essence, GATT 1994 and some other agreements have numerous types of trade defense measures which can be used in different particular situations to protect the domestic industries from unfair trade practices from foreign producer or company or government. Key of them are Agreements on Anti-Dumping Measures, Agreement on Subsidies and Countervailing

Measures, Special Safeguards in Agreement on Agriculture, Agreement on Safeguard Measures and of course GATT 1994 itself. These measures stated in these agreements are also known as trade remedy measures or trade defense measures or trade restrictive measures.

Anti-Dumping Measures (ADMs)

ADMs are focused to harass the dumping practices of its product by a foreign company or producer in the domestic market. It is considered as reasonable action as per the provision of GATT 1994 and Anti-Dumping Agreement under Agreements on Trade in Goods of WTO. Simply, dumping is exporting its product by a company at a lower price to the exporting market compared to the price it normally charges in its home market. In such circumstances, the price is less than its 'normal value' in exporting market. If this happens it is international price discrimination which is against WTO principle. This price discrimination or price undercutting is not the sufficient condition to justify a product as dumped. There are two other principal conditions to prove an imported good that has been dumped. They are causal relationship between dumped assumed products and the like products of the domestic industry and injury or threaten thereof of this domestic product as a consequence of this importation. So, price difference, causal relationship and essence of injury or threaten to injury to domestic like product are the major elements to proceed ahead for charging antidumping duty which aims to protect domestic industries from unfair international trade practices. Actually, it is for defending fair international trade.

Countervailing Measures (CMs)

To introduce the countervailing measures, concept of subsidies from WTO perspective is relevant as it is actually anti-subsidy measures. There are mainly three types of Subsidies as follows:

1. Prohibited Subsidies- It is called red subsidies. Export subsidies and import substitution subsidies are assumed as prohibited subsidies. WTO members with a GNP per capita of less than US \$1000 per annum are allowed to maintain such subsidies. In addition to this, such products enjoying such subsidies should not exceed 3.25 percent of the world trade of that product for two consecutive calendar years.
2. Actionable Subsidies- It is named as Amber Subsidies. Subsidies which have an adverse impact on the interests of another country are actionable subsidies. Such adverse impact may be on domestic industry, on rival exporters from another country when two compete in a third country, or on exporters trying to compete in the subsidizing country's domestic market.

3. Non-actionable Subsidies- This is known as green subsidies. Such subsidies are not specific to any particular industry or group of industries and enterprises or group of enterprises. Such subsidy is neutral in initiation, economic in nature and horizontal in application. Accordingly, this subsidy is not used predominantly by certain industries; it should be based on objective criteria and not limited to certain enterprises located to specific geographical area.

Among the above mentioned three subsidies, the first two can be countervailed through additional duty. The objective of countervailing instruments is to control the subsidized imports from foreign territory to domestic market in order to relief domestic industries from injuries or threaten to injuries causing by such imported products. The basic elements to be a subsidized product is government involvement benefit to the recipient and financial contribution to the specific industry or group of industries. This measure intends to protect domestic industry against material injury caused by subsidies of exporting member. It also aims at safeguarding the interests of the domestic producers against unfair trade practices and controlling trade distorting effects. Such counteraction is targeted to prohibited subsidies and actionable subsidies.

Safeguard Measures (SMs)

Simply, safeguard measures are emergency measures whose major guiding principles are temporariness of the application, applicability only in the situation of cause or threaten to cause for serious injury to the domestic industry due to the unforeseen importation and application on the basis of non-selectivity i. e. MFN. Any WTO member may take a "safeguard" action as per the Article XIX of GATT 1994 and the Safeguard Agreement. Such action can be taken when a specific domestic industry faces serious injury or threat of such injury caused as a result of an unforeseen increase of imports of any product from foreign territory. A WTO member may apply this measure to a product when it has determined that such product is being imported into its territory in such increased quantities in absolute or relative to domestic production causing or threatening to cause serious injury to the domestic industry. This is normally known as general safeguard measures. In this context, domestic industry refers to the industry which produces like or directly competitive products.

On the other, the WTO Agreement on Agriculture allows for the application of special transitional safeguards against importations of agricultural products, whose quantitative import restrictions were converted into ordinary customs duties. Such special safeguard measures can be applied when volume of imports exceed a base trigger level or price falls below a trigger price level. And they apply to tariffied agricultural products denominated with the acronym "SSG" in the GATT Schedule of Concessions. Accordingly, Balance of Payment Provisions of the General Agreement on Tariffs and Trade 1994 has also stated about

some circumstances for trade restrictive measures in case of critical situation of balance of payments. These measures are mainly price-based measures and quantitative restrictions.

3. What, How and Why Safeguard Measures?

What?

WTO has three basic market access disciplines as: not to discriminate, not rolling back the liberalization commitments and prohibition of quantitative restriction. Not to discriminate refers to MFN treatment to all WTO members and national treatment to domestic and imported products. Not to roll back the liberalization commitments means not tightening more the liberalization declaration once a WTO member has made. Prohibition of quantitative restriction means no WTO member is allowed to ban beside certain amount of imports of the other WTO members. Despite these disciplines there has been assumed some circumstances in which these disciplines may be derogated. There are different types of specific derogation method and one of them is safeguard measure.

Clearly stating, safeguard measure is emergency counteraction on imported products when it creates serious injury or threat of such injury to domestic industries. Such measures are aimed to limit imports temporarily and designed for the sake of “safeguarding” domestic industries in such situation. This is a matter of public concern when importation of certain products causes serious injury or threatens to such injury to domestic industry producing like or directly competitive products. Actually, safeguard measures are not new in WTO as GATT 1947 Article XIX also permitted the use of Safeguard measures which is identical to Article XIX of GATT 1994. Nonetheless, detailing and clarities about rules and procedures concerned these measures are definitely new development. These Measures are elaborated in Agreement on Safeguards Measures which are one of the exceptional measures to promote the international trade in fair manner without hampering any particular domestic industry. Safeguards Agreement is popularly known as ‘escape clause’ as it provides a legal framework for TWO Members to suspend temporarily the obligation taken in WTO with respect to binding commitment on customs duties and import quotas. In true sense, it is one of the internationally legitimate tools for WTO members to protect domestic industries from unforeseen imports surge.

How?

SMs can take the form of either increase in customs duties or imposition of quantitative restrictions on imports or mix of both which is also known as tariff rate quota. Here, increase in customs duties is beyond the bound rate committed in WTO. Tariff rate quota is to impose safeguard duty once imports exceed the fixed quota or different rates of safeguard duty for various quotas of imports.

Prior to the Uruguay Round Agreements safeguard measures were rarely used as there were no multilateral disciplines on use of bilaterally or unilaterally imposed 'grey area' measures aimed to resolving imports surging problem. Grey area measures refer to voluntary export or import restrictions, orderly marketing arrangements, export or import pricing measures, suspension of import licensing, application of special import licensing etc. These measures were applied to a broad range of widely traded products such as motor vehicles, textiles clothing, steel products, agricultural products etc. which had strong international competition. Thus, it had two dimensional problems. The first one is the voluntary nature of trade restriction which may not solve the problem but may transfer the problem to other market by exports or import diversion. The second is the lack of transparency of grey area measures which were not generally notified to GATT contracting parties and these were unregulated. Furthermore, the safeguard measures stated in Article XIX of GATT 1947 which were in force during the Uruguay Round could not comply with new safeguard agreement and Article XIX of 1994 as well.

Against this backdrop, safeguard negotiations in Uruguay Round resolving the issues concerned to regulation of grey area measures and transparency were the major agenda. The negotiation gave the safeguard agreement as a significant outcome. The agreement has restricted all grey area measures going forward and phase-out provisions from the measures that were in force at that time. More importantly, the new agreement reflected transparency of the measures. Thus, trade restrictive measures adopted to address the injury to a domestic industry resulted by increased imports of a given product must now follow the rules and procedures stated in Safeguard Agreement. Moreover the agreement reestablished the multilateral concern over safeguards and recognizes the Article XIX of GATT 1994.

Further clarity about how the safeguard measures are applied is detailed in the Agreement on Safeguards. It is in essence the true implementation of Article XIX of GATT 1994. If a WTO member wants to use a safeguard measure it must have domestic legislation or regulations. It must conduct an investigation. In such investigation the interested parties have the right to participate. They should be given opportunity to submit evidence and arguments from their respective sides to investigation authority. There should be transparency in each and every step of investigation and application of measure. To justify the application of safeguard measure the investigating authority must demonstrate the essence of "unforeseen developments". Unforeseen developments are the situation that was not expected at the time from the member in question incurred its multilateral obligation on the product in question. For using safeguard measures there must be increased imports and merely such increase is not enough. Such increase must be sudden, recent and sharp in absolute or relative terms to domestic production; nevertheless there is no quantitative threshold to indicate such surge in imports. Such increased imports should

be like product or directly competitive products to the domestic products. In addition to this, another basic condition for using safeguard measure is causing to or threatening to cause serious injury to like or directly competitive product of domestic industries.

Here serious injury is the central theme for using safeguard measures. In general, it is considered as more severe condition than the material injury which can be countered by imposing anti-dumping and countervailing duty. Safeguard Agreement defines that serious injury as "a significant overall impairment in the position of the domestic industry". Condition of serious injury or threatening to it should be based on facts for which investigating authority should conduct detail examination of the relevant indicators. Such indicators are concerned to production, sales, employment, capacity, and financial performance. The investigation period should be sufficiently long and the end of the period examined must be very recent to use safeguard measure. Accordingly, there is no concrete methodology to be adopted while examining the causal relationship between increased imports and injury or threat thereof to domestic industry; however relevant factors are to be evaluated in this context. These factors are the rate and amount of the increase in imports in absolute and relative terms, the share of domestic market taken by increased imports, changes in the level of sales, production, productivity, capacity utilization, profits and losses and employment.

Are surge in imports and serious injury or threaten thereof to domestic industry sufficient to use safeguard measures? No, actually not. Most importantly, an affirmative causal relation must be proven between the imported products and the injurious & competitive conditions of the domestic industry. There must be a real and substantial relationship of cause and effect between the imports and injury. Other factors affecting the domestic products should be separated.

So, while applying safeguard measures there are some significant aspects to be kept in mind while using safeguard measures which have been presented briefly below:

Investigation- Investigation is one of the important aspects for using safeguard measures. The conduction of investigation is to be done by authorities of the importing member who should be based on the domestic rules and procedures that have been published previously. An investigation will be started on the basis of request of the concerned domestic industry or such unit or organization on behalf of it. While investigating, the authorities should protect the confidential information.

Provisional Safeguard Measures- A provisional measures can be applied in some critical circumstances. If delay in applying a measure would cause damage and that would be difficult to repair, such measure can be applied. Investigating Authority should present

clear evidence for this. A provisional measure will be in the form of tariff increase and it must be refunded if there found negative causal relationship between increased imports and injury after investigation.

Duration of a Safeguard Measure- Article VII of Agreement on Safeguards clears that member shall apply safeguard measure only for such period of time as may be necessary to prevent or remedy serious injury and to facilitate adjustment. There are strict limits on the initial duration. The maximum duration of safeguard measure is 4 years however it can be extended upto 8 years for the developed members and 10 years for the developing members if the existence of same situation is justified by investigating authority. Hence, the maximum duration for applying the measures for the developing WTO members is 10 years as these members are given an additional two years for any extensions of a measure beyond the period accorded to developed members. Nevertheless, for extending the duration there needs review and justification for the requirement of the extension. In true sense, it is strictly time bound. Any safeguard measure of more than one year duration needs to be progressively liberalized over the period of application. Accordingly, it requires a mid-term review if it is to implement for more than three years duration. After the review, the measure can be liberalized further than originally planned. How long the provisional measure can be applied? Its maximum duration is for 200 days. This period needs to be counted as part of the period of application of any definite measure.

Compensation- Retaliatory measure against safeguard duty by exporting country/territory is also stated in the Safeguards Agreement. When a WTO member restricts imports with the aim of safeguarding its domestic industries, what can the exporting country/territory do? In principal, in such situation exporting country can seek compensation through consultation. If no agreement is reached the exporting country/territory can retaliate by taking equivalent action. For example, it can raise tariffs on exports from the WTO member that is enforcing safeguard measure.

Reapplication of Safeguard Measures- In general, a safeguard measure is not applicable again to a product for a period equal to the application of original safeguard measure. There is also a provision that the normal gap between two safeguard measures should be at least two years. However, if a safeguard measure is imposed only for 180 days the measure can be taken after the expiry of one year of the termination of the original safeguard measure.

How to determine the extent necessary to prevent or remedy serious injury, the appropriate duration and liberalization schedule of a safeguard measure are not clearly stated in safeguard Agreement. It has provided some limited guidance for quantitative restrictions. For other forms of safeguard measures, authorities of the importing members are to determine it.

Notifications- A WTO member initiating a safeguard measure (provisional or definite) should fulfill several notification requirements. Initiation of investigation should notify to the Committee on Safeguards in the WTO. It should notify the findings of serious injury, decision to apply or extend the measures, however the confidential information are not obliged to disclose.

Special and Differential Treatment- Safeguard Agreement has provisions of special and differential treatment for developing members. This is of two types. The first one is developing members receive a de minimis import volume exemption. The second is developing members are allowed to apply a safeguard measure longer than developed members and they are subject to a shorter waiting period between safeguard measures on a given product. What is de minimis import exemption? Where a developing member's share of the volume of total imports of the product concerned is not more than 3 percent, the measure cannot be applied to that member. However, where the exports of all developing members exports are below 3% threshold and cumulatively account for more than 9% of the total imports, the measure will apply to those exports. Besides, the rules for reapplication of a safeguard measure on a given product are also relaxed for developing members. Except in the case of measures of very short duration the waiting period for developing countries before a new measure can be applied on a given product is one half of the period of application of the original measure. Normally, the waiting period on non-application period for reapplication that is the waiting period is at least two years.

Surveillance of Safeguard Measure- A Committee on Safeguards under the authority of the Council for Trade in Goods does the function of Surveillance. It monitors and reports annually to the Council and makes recommendations for improvement of the Agreement. Many other functions are also confined to the Committee. When safeguard measures are used by a WTO member, the Committee oversees the operation of the Agreement. The concerned government has to report each of a safeguard investigation and related decisions. The Committee reviews such reports.

Why?

The Purpose for the application of safeguard measures is to provide time to the affected domestic industry to prepare itself for and adjust to increased import competition. Since there is simple way of applying provisional safeguard measures too in case of more critical condition of the domestic industries resulting from the unforeseen imports, the measure can be introduced as a tool for defending favorable trade. Accordingly, the measures make aware the concerned party about the related measures adopted by other trade partners in connection to the same measure and hence to refine and review its own measure. Ultimately, it assists to strengthen the trade negotiating capacity of the government and

other stakeholders through the provision of required trade information from domestic as well as foreign trade parties. Despite all these, it is to be remembered that the safeguard measures are temporary measure to make the domestic industries competitive in comparison to the like and directly competitive goods of foreign exporters.

Article 5.1 of Agreement on Safeguard Measures states "A member shall apply safeguard measures only to the extent necessary to prevent or remedy serious injury and facilitate adjustment..." Furthermore, these are ultimately for liberal trade promotion rather than restricting trade through the provision of progressive liberalization and temporary duration, however it seems restrictive to some extent for the time being. How is it for trade promotion? After exceeding one year duration of the use of safeguard measure, it must be progressively liberalized. So, it is for competition promotion or creating new competitive situation. In essence, safeguard measures are more practical and rational tool for Nepal like least developed WTO member. Moreover, this is more beneficial from the perspective of cost and risk bearing point of view in comparison to Antidumping and Countervailing measures as the later two are quite complex and costly.

4. Safeguard Measures in Nepalese Context

Relevancy and Prospects

With long efforts for WTO's membership, Nepal acceded to it in April 23, 2004. While processing for the membership, Nepal did make a long list of commitments concerned to Trade in Goods, Trade in Services and Trade Related Intellectual Property Rights. So far as the trade in Goods related commitments are concerned, Nepal has promised to implement safeguard measures including antidumping and countervailing duty in line of the WTO Agreements. So, it is clear that as a WTO member, Nepal cannot implement safeguard measures to protect its domestic industries from sudden unforeseen surge of imports in a short period of time without domestic rules and regulations. As safeguard option is also highly concerned to protect domestic industries from unexpected surge in imports, it is relevant and reasonable to include the provisions concerned to safeguard measures also with Anti-dumping and Countervailing Duty. As such Act is basically substantive in nature and significant to protect domestic industries from unfair importation of goods; it promotes Nepal's legal status domestically on the one hand and strengthens the country's position in international trade related legal framework on the other.

Besides fulfilling the commitment made in WTO, Nepal seems to be equipped with internationally recognized legal framework to use safeguard measures at the conditions of urgency and emergency. Not necessarily it will promote and protect domestic industries with the implication; however its demonstrative effect will also be worthy for foreign trade partners as well as domestic industries. It may promote fair export and import trade and

accordingly, it strengthens the negotiating capacity and playing field for trade negotiators. Despite above mentioned relevancy and prospects, it should be taken into account that it requires fact based investigation and justification in line with WTO Agreements to use any trade defense measures. Such efforts look quite complicated for Nepal like weak trade partners, but it gives prospects of policy space and guidelines to move ahead when situation demands.

Required Policy Instruments

Without legal framework, the relevancy of the safeguard measures is worthless. Hence, by making Safeguard related law Government of Nepal can be equipped with trade defense policy tool. It enhances trade related capacity of the policy makers, trade administrators and private sectors' stakeholders too. So, domestic legal arrangement as policy tool is essential for being equipped with actionable instrument to use any kind of safeguard measures for Government of Nepal as a WTO member. Having a small economy and heavily import dominated international trade especially after accessing to WTO, there needs to take into account all of the possible legal or policy tools and trade infrastructure, negotiation capacity, supply side capacities, public private coordination as well for competitive trade. In this context, it requires legal framework which strengthens policy back-up and supports with legitimate weapon for trade negotiators. Equally, the framework enhances policy maturity with the consultation and experience sharing with the similar types of WTO members and other trade partners. Therefore, act relating to Safeguard Measures is very essential. Presently, Ministry of Commerce and Supplies, Government of Nepal is processing to formulate the Anti-dumping and Countervailing Act. And a good information to acknowledge is that a rigorous preparation is stepping ahead to cover safeguard measures too in this Act while finalizing the draft. This seems reasonable and cost effective from the perspectives of time and other procedural/managerial aspects too.

Conclusion

As a WTO member, Nepal cannot deny or restrict the imports by any means without proving internationally acceptable facts and situation of the domestic industries. When domestic industries are severely injured or threatened thereof by the imports of goods, safeguards measure is one of the significant policy tools to defend from such situation. However, anti-dumping and countervailing/anti-subsidy duties are also useful tool for good international trade competitors; these may be not sufficient and quite complex for Nepal like less trade competitive countries. In this context, safeguard measures may prove to be a less complex and affordable trade defense tool for Nepal. Accordingly, it may be a supplement to the Anti-dumping and Countervailing Measures too. Hence, sufficient knowledge about this measure, legal framework to use this tool and adequate concerns

from the private sector and government agencies are essential to make the measure implementable. Currently; as Government of Nepal is in the final stage of drafting Anti-Dumping and Countervailing Act, it is good effort in this regard that Safeguard Measures have also been incorporated as one of the key components of trade defense measures in it. This is very rational in terms of time and process saving on the one hand and one step forward in utilizing the WTO provisions by fulfilling the WTO Commitments that Nepal has made on the other.

References :

The Legal Texts, The Results of Uruguay Round of Multilateral Trade Negotiation, 2002, World Trade Organization, WTO Secretariat.

Study Materials provided by Indian Institute of Foreign Trade (IIFT) during the Training (WTO Rules) in March, 2012, Indian Institute of Foreign Trade.

Discussion points from various meetings organized by Ministry of Commerce and Supplies on Anti Dumping and countervailing Duty, 2011 and 2012.

FAQ, Frequently Asked Questions on Agreement on Safeguards 2009, Agreement on Anti Dumping 2011 and Agreement on Subsidies and Countervailing 2009, Centre for WTO Studies, Indian Institute of Foreign Trade.

Economic Globalization and The Least Developed Countries: A Cursory Look

≈Mina Aryal

Abatract

Today we are living in a 'global village'. Globalization is a continuous process of free movement of people, capitals, technologies, resources, goods and services around the globe. As the concept of globalization is very vague, the paper discusses only economic globalization. Since the globalization has always two sides: benign and malign, benefits of the globalization depend on how we manage it. Studies show that LDCs are least benefited from the globalization process. Nepal is not exception since the globalization invites competition between unequal. As today we are in more interconnected and interdependent global village, the supportive and justifiable global governance system and international forum are highly needed to minimize the problems faced by the LDCs. As for other LDCs, improvements in external environment are highly imperative in Nepal's case too. Regarding domestic efforts, among other efforts, enhancing overall supply side and competitive capacity of the government institutions and business sector are very essential.

Introduction

Todaro & Smith (2009:27) state “when the United States catches sneezes, the world catches pneumonia”. There is no doubt that we are living in the “global village” since the world of today is interconnected and interdependent. Globalization can simply be defined as a continuous process of free movement of people, capitals, technologies, resources, goods and services around the world. The concept of 'globalization' is very indistinct — it has political, economic, environmental and socio cultural aspects, however, economic globalization is the main aspect. According to Bhagwati (2004), economic globalization is an integration of national economy into the international economy through trade, foreign direct investment (FDI), short term capital flows and international flows of workers as well as technology. Although the process of globalization is not new, the establishment of Breton Woods Institutions such as the World Bank (WB) and the International Monetary Fund (IMF) in 1945 has instrumental contribution to making this process faster. Due to advancement in the information and communication technologies, means of transportation, and open and liberal economic policies, the 'globalization' has been a very common phenomenon for the 21st century. Moreover, implementation of

≈ Section Officer, Government of Nepal

Structural Adjustment Program (SAP) — an open and liberal economic policy expanded in early 1970s in the developing and least developed countries (LDCs) by the WB and the IMF as a condition of aid — and the Washington Consensus, 1989 — the neoliberal and market-friendly policies prescribed for the developing and LDCs as an economic reform tool — and establishment of the World Trade Organization (WTO) in 1995 are regarded as the key institutional progression of intensifying the economic globalization (Peter, 2006).

Once we talk about economic globalization, it is important to articulate about the WTO. The WTO is the multilateral trading institution, established in 1995 as a successor to the General Agreement of Tariffs and Trade (GATT). Unlike the GATT which administered trade in goods, the WTO comprises the trade of goods, services and intellectual property. It administers multilateral trade rules, settles trade related disputes, reviews trade policies of the member countries, and provides a forum for trade related debate. Today, trade is regarded as ‘engine of economic growth and development’, yet a number of internal and external issues have been observed in practice that have hampered to make trade as fair, free and beneficial for all.

No doubt that the globalization has brought about a number of advantages for many people, societies and nations. Stiglitz (2005), for instance, views that globalization has brought about some unsung successes such as reducing knowledge gap, improving health, eliminating some major diseases and so on. Similarly, Bhagwati (2004), argues that India, China and East Asian countries, made miracle progress by adopting open trade policies and involving in the process of globalization, and the poor and LDCs are marginalized, among other things, due to their import restrictive and lack of open and liberal policies. There are more instances that globalization has tremendously contributed in increasing Gross Domestic Product (GDP) growth in many developed and developing nations. Krueger (2003) states that the multilateral trading system set up under the GATT/WTO helped to reap benefits of free trade. However, the situation of the LDCs is relatively different.

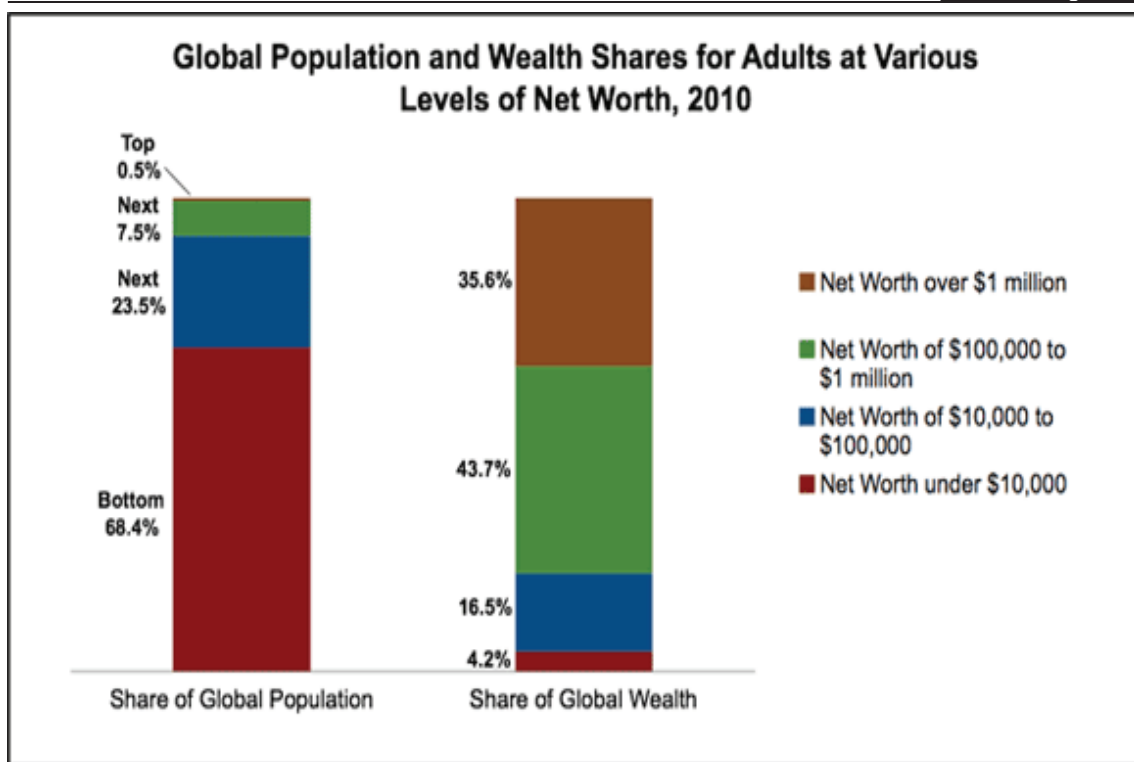
Impacts Of Economic Globalization and the WTO On The LDCs

The United Nations (1971) has defined the Least Developed Countries (LDCs) as the group of countries that has less than \$905 per capita income, low human development — low level of education, income and low life expectancy — and economic vulnerability like instability of exports of goods and services, uncertainty of agricultural production and so on. A number of studies show that despite continuous efforts from the respective governments of the LDCs, majority of the LDCs are not able to reap the benefits from an open trade policy and the process of globalization. The developed nations, specifically the USA and the European Union, have provided a huge amount of agricultural subsidy that

has hampered the competitive capacity of the LDCs in the agricultural exports that is the area of having comparative benefits for the LDCs. Moreover, floods of imports of cheap products from the multinational corporations (MNCs) of the industrialized countries have further hampered new born industries in the LDC (Stiglitz (2006).

The proponents of the globalization and the WTO ignore the negative side of the globalization that most LDCs have been affected negatively. Since globalization invites competitive race for the life of people and institutions, the weaker part of the society always loose in that race. Due to differences in the economic ideology among the scholars, some, basically mainstream view, did not see “double-sided” (Milanovic, 2003) nature of the globalization —benign and malign — and thought that all segments of the society would be benefited from the globalization. Due to its double-sided nature, the weaker part of the human society and country are losing from the globalization. Bigman (2007) opines that on the one hand, globalization has offered dream opportunities and successes, and contributed to achieving unprecedented progress, prosperity and trade-driven growth. On the other hand, however, it has increased poverty, misery, inequality and hopelessness in the LDCs since the benefit of globalization has been concentrated only in small number of elite people.

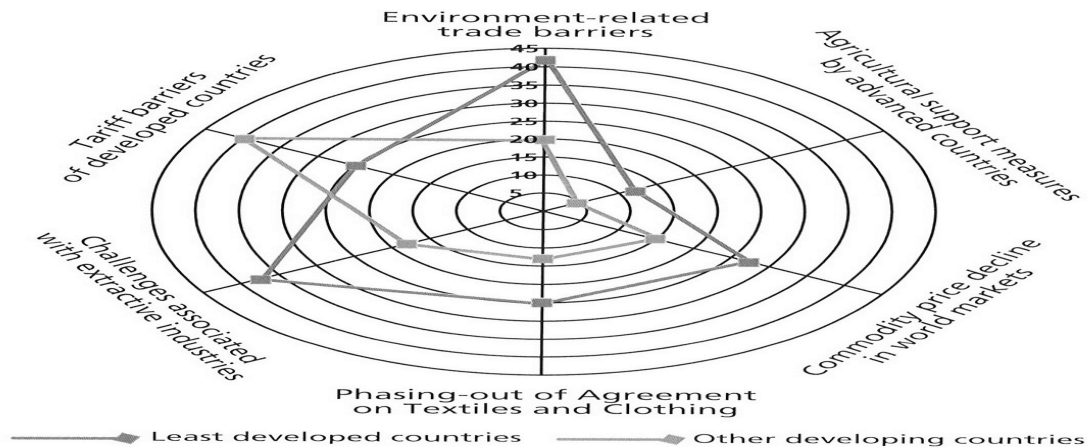
A number of data and studies show that LDCs are less benefitted from the globalization and WTO system. One of the major negative impacts of the globalization and the WTO in the LDCs is increase in poverty and inequality. Although inequality is increasing worldwide, as shown in the ‘bar chart’ it is rampant in the LDCs. As shown below, (Global Wealth Report, 2010) top 0.5 % of the world population has share on nearly 45% of the world wealth. On the other hand, bottom 68% population has less than 5% of the world’s wealth. Since majority of the poor lives in the LDCs, basically South Asia, and Sub Saharan Africa, their share in the world wealth is almost negligible.

Source: Credit Suisse Research Institute, *Global Wealth Report*, October 2010.

Another key negative impact is further marginalization of the least developed countries from the international trade regime for example, the number of the LDCs in 1971 was only 24 and at present it is 48. Hafner-Burton (2005), claims that the benefits of trade liberalization have accrued in the developed nations and the LDCs are suffering continuously from trade protectionism in the developed nations basically in the textile, clothing and agriculture in which the LDCs have comparative advantage to export. The major reasons in this respect are internal as well as external. The internal reasons are weak supply side and productive capacity —poor infrastructure and institutional base, weak industrial development, and low level of export base. On the other, the external reasons, Gibbons (2004) are as mentioned in the diagram.

The share of merchandise exports of LDCs and other developing countries affected by selected adverse conditions, average 1999-2001 (percentage)

Source: Herrmann (2003b).
The Least Developed Countries Report 2004

As shown in the ‘radar diagram’ that the LDCs are facing a number of challenges occurred from the global trading system. For instance, challenges associated with extractive industries (collapse of industries) and environment related trade barriers such as product standard, composition and quality are very high. Moreover, the adverse conditions are realized due to decline in the commodity price in the world market that is basically the primary goods that are major exports of the LDCs, and phasing out of the multi fiber agreement (MFA) since 2005 according to the rule of the WTO. The MFA is an agreement introduced from 1974 in the world trade on textile and garment between developed and developing countries in order to secure the quota to export from developing to the developed nations. Ojha (2010) mentions, for instance, that Nepal’s export to the US was 27.6%, 13%, and only 7.2% in the year 1999, 2004/05 and in 2008/09 respectively. The foremost reason of declining export is phasing out of the quota of readymade garment.

Some economists, majority of the developed and some emerging nations argue that globalization has provided dream benefits to all the nations. However, some economists disagree with the above mentioned view. For instance, Stiglitz (2006) argues that the reasons of miracle progress in economic development of the India, China and other East Asian countries were not open economic policy and the globalization rather they adopted open policy in limited area, made governance system very effective and put continued state support in needy area. Similarly, Bigman (2007) argues that the rich countries implemented comprehensive assistance program when they opened their markets, and allowed imports in which they do not have comparative advantage where as poor countries opened their

economy without adjustment assistance and establishing safety needs. Even though some improvements have been made in non-tariff barriers, it remains significant basically in the areas of agricultural and labor intensive industrial products where developing nations and LDCs have a comparative advantage (UNDP, 2007).

A Nepalese Milieu

Nepal, a South Asian country, is situated between two world's emerging economic giants—India and China. It is landlocked and one of the least developed countries (LDC). The impacts of the economic globalization in the LDCs, in general, as discussed above, are relevant in Nepal's case too. In benign side of globalization, Nepal is enjoying advancement in the information and Communication Technologies (ICTs), increased international market access, increased international mobility of Nepalese, interconnection with the world economy, improvement in the tourism sector and gradual progression of the private sectors. On the malign side, however, Nepal is facing a number of problems and challenges brought by the economic globalization. Some of the major ones are: no increment in the foreign direct investment (FDI), increased trade deficit due to ever increased imports and almost static export performance, no increment in the job and income, collapse of many small and medium sized industries, and increased brain drain. Some of the **major causes of these problems and challenges** are as follows:

1. **Low productive and competitive capacity:** Due to poor condition of physical infrastructures such as roads, bridges, ware houses, electricity services, telecommunications, the overall productive capacity in the agricultural, industrial and service sector in which Nepal has export possibility is low that eventually lowers the competitive capacity in the global markets.
2. **Poor conducive investment environment:** Poor condition of the physical infrastructure, meager situation of skilled labor and human resources, pitiable industrial environment —industrial security, labor dispute and politicization—and unstable government followed by lack of uniform national economic development agenda, FDI could not be inflows as it could be.
3. **Weak private sectors:** Due to protectionist, inward looking and government led economic policies until 1990, lack of conducive business environment after 2002/03 due to conflicts and instability in the government, and the focus on short term gain rather than sustainability and strategic orientation in the business sector, Nepalese private sector has a weak capacity to compete in this global markets.
4. **Weak safety net mechanism:** Since the globalization itself does not bring any benefits automatically rather it depends upon how we manage it. At present, Nepal

is regarded as most open and liberal economy within South Asia since we opened our economy without considering its malign sides and we thought that openness of the economy will solve all the problems. East Asian miracle did not come automatically, the governments were so capable and strong, and they opened their economy slowly and gradually with enough social safety nets —policy and programs to protect weaker segment of the society.

- 5. No policy to attract youths:** No doubt that the educated youths are the most valuable and productive resources of the country. Our youths are compelled to go to the abroad for study and/or job. The Government lacks the policies, programs and environment to attract youths, specifically educated ones, to explore and utilize their potentials. Directly and /or indirectly our education system is also responsible in this situation since it does not teach how to be an “entrepreneur” and create a job rather than seeking a job.

In order to reap the benefits from the globalization and improve the situation by hammering the causes of the problems, the following points have been suggested as a solution. They are:

- 1. Enhance overall supply side and competitive capacity of the government institutions and business sector:** In order to enhance supply side and competitive capacity of the government institutions and business sector five proceedings seems very important. **Firstly**, ensure basic infrastructures—roads, bridges, ware houses, electricity services, telecommunications—and conducive business environment including industrial security and labor disputes. This is very imperative to attract FDI too. **Secondly**, effective implementation of NTIS 2010. It is one of the impressive jobs of the government in the international trade sector that it has identified 19 “Niche” products (goods and services) which have comparative advantage in the international markets. However, that advantages do not come automatically rather it demands rigorous and continuous effort from the government and private sector to make the products competitive in the global markets. Incentives on the export could be seen as one of the good initiations from the government side. **Thirdly**, enhance institutional and human capacity in order to increase effectiveness and efficiency in the trade related policies, programs and procedures. **Fourthly**, set an all party consensus strategic national economic development agenda, with special focus on international trade, and implement those agenda effectively. **Finally**, strengthen public - private partnership (PPP) further. Establishment of Board of trade and Board of investment and also launching of the NTIS, 2010 are some of the good initiations in this respect, however, this can be taken as a small effort, there is need to strengthen the mechanisms of the PPP further.

2. **Bring policies and programs to attract youths:** youths, particularly educated ones are the ‘future maker’ of a country, yet Nepal is facing the problem of brain drain. There is a need to have some specific policies and programs from the government side to attract educated youths who are studying and/or working specially in the developed countries. Since they have strategic vision and business perspectives, they could be employment generator at a larger scale rather than just a job seeker.
3. **Strengthen social safety nets program:** because globalization invites competition domestically and internationally in most of the sectors, it is the responsibility of the government to protect and empower the weaker segment of the society — institutions, businesses and the individuals. The government should play a vital role as a facilitator, guardian, and monitor, controller and so on to protect and enhance the competitive capacity of the needy segment.

Conclusion

In conclusion, in spite of availability of enormous opportunities for many people and nations brought by the globalization and the establishment of the WTO for free and fair trade, a number of issues and problems in the LDCs are existed. A number of economists agree that the globalization has made rich people richer and the poor people poorer around the globe. As Martin Luther King expressed his opinion that inequality and injustice anywhere is threat to everywhere, it is very important to address the problems and issues on time. It is true no country can go back from the globalization; as it is *like a running bullet train*, nor from the membership of the WTO. Because of breathtaking advancement in the ICTs and the means of transportation, the process and momentum of globalization is getting faster than ever before. The best option is to make the ‘global system’ more justifiable in order to offer benefit to all. For this, implementation of the objectives of the Fourth United Nations Conference on the Least Developed Countries (LDC-IV) held in Istanbul, Turkey in 2011— that has envisioned to enabling the half of the numbers of the LDCs to meet the criteria for graduation by 2020 —, increasing the amount and effectiveness of the aid for trade (AFT) and trade related technical assistance (TRTA) and the conclusion of Doha Round — to provide greater market access for the least-developed countries through the duty free quota free market access proposal, reducing agricultural subsidy provided by the developed nations, specially by the US and the EU, and providing support for enhancing supply side capacity of the LDCs are imperative, in order to mainstream them in the global trading system.

Indeed the liberal and open trade policies itself are not a panacea for the economic growth and development. They could be one of the most important tools and instruments if we

carefully apply them by considering country specific own real economic situation, including by enhancing the capability of domestic markets and the government institutions. "Since LDCs are having structural problems– ranging from weak institutional and technical capacities to limited knowledgebase – without special measures, the LDCs will not be able to take full advantage and the opportunities offered by globalization. Nor will they be in a position to minimize the hardships" (UNDP, 2007, p.4). As today we are in more interconnected and interdependent global village, supportive and justifiable global governance system and international forum is highly needed to minimize the problems faced by the LDCs.

As a LDC, improvements in external environment as stated above are highly imperative in Nepal's case too. Regarding domestic efforts, enhance overall supply side and competitive capacity of the government institutions and business sector, bring policy to attract youths and strengthen social safety net programs to address the causes of the problems and challenges, as stated above are highly needed.

References:

- Bhagwati, J. (2004). In Defense of Globalization. Oxford University Press Inc. 198 Madison Avenue, New York 10016.
- Bigman, D. (2007). Globalization and Least Developed Countries: Potentials and Pitfalls, CABI North American Office 875, Massachusetts Avenue 7th Floor Cambridge, MA 02139.
- Gibbons, Andrea(2004). On the Margins: The Poor in LDCs in a Global Trade Era. *UN Chronicle* 41.3 (2004): 35,35-37. *ProQuest Research Library*. Web. July 5. 2012.
- Hafner-Burton M. Emilie (2005). Do Global Trade Institutions Marginalize the Poor? Nuffield College, Oxford University, U.K. and Woodrow Wilson School of Public and International Affairs, Princeton University. *International Study Review*, 2005.
- Kohut Andrew, and Richard Wike (2008). Assessing Globalization: Benefits and Drawbacks of Trade and Integration. *Harvard International Review* 30.1 (2008): 70, 70-74. *ProQuest*. Web. July 5. 2012.
- Milanovic Branko (2003). The Two Faces of Globalization: Against Globalization as we Know it." *World Development* 31.4 (2003): 667,667-683. *EconLit*. Web. 20 Oct. 2011. *opment* 31.4 (2003): 667,667-683. *ProQuest*. Web. July 4. 2012.
- Ojha, Purushottam (2010). Nepal-US Trade: Imperative for Trade and Investment Framework Agreement (TIFA): A Nepalese Journal of Trade and Development, Ministry of Commerce and Supplies, Government of Nepal, 2010. Accessed: July 4, 2012<http://www.mocs>.

gov.np/ uploads/Trade%20and%20Development%204/2_ Journal_Trade%20and%20
Development%20_English_.pdf

Perter Israd. (2006). Globalization and the International Financial System: What's wrong and what can be done, Cambridge University Press, The Edinburgh, Cambridge CB2 2RU, UK.

Stiglitz J. (2006). Globalization and its Discontents: Making Globalization Work, W.W. Norton and Company inc., 500 Fifth Avenue, New York, NY 10110.

Todaro M., Smith S.(2009). Economic Development. Pearson Education Limited, Edinburgh Gate, Harlow Essex CM20 2JE, England: 2009:27

UNDP/ United Nations Development Program. (2007). Making Globalization Work for the Least Developed Countries. Retrieved: July 5, 2012from

http://www.unohrlls.org/UserFiles/File/Publications/LDC/LDCs_Istanbul_ENGLISH_final.pdf.

गकिर्तु ; जि हिल्स ; ःयिग्स]Joj : यिक्ग M ; d: of / ; wf/sf pkfox;

तुयनारायण ज्वाली

विषय प्रवेश

आम जनताको लागि आवश्यक पर्ने वस्तु वा सेवाको उत्पादन र बिक्री वितरणका लागि राज्य एवं सरकारको तर्फबाट गरिने व्यावसायिक प्रबन्धको प्रयास स्वरूप सार्वजनिक संस्थानको जन्म भएको हो । सन् १९३० को विश्वव्यापी आर्थिक मन्दीपछि विकास पूर्वाधारको कमजोर अवस्था, निजी क्षेत्रको कमजोर अवस्था र बजार संयन्त्र प्रतिस्पर्धी हुन नसकेको अवस्थामा सार्वजनिक संस्थानले देशको विकासमा महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउने मान्यता राखियो । निजीक्षेत्रको अपेक्षित विकास नभएको तत्कालीन अवस्थामा अर्थतन्त्रमा सरकारी भूमिकालाई महत्त्व दिने प्रयास स्वरूप सार्वजनिक संस्थानको विस्तार हुन पुगेको हो ।

सरकारको पूर्ण वा अधिकांश स्वामित्वमा रहेर विभिन्न किसिमको सेवा सुविधा वितरण गर्ने वा व्यवसाय गर्ने संगठनलाई संयुक्त राष्ट्रसंघले सार्वजनिक संस्थानको रूपमा परिभाषित गरेको छ । नेपालका सार्वजनिक संस्थानहरूलाई कुनै एक निश्चित परिभाषाभित्र सीमाबद्ध गर्न कठिन छ तापनि नेपाल सरकारको पूर्ण वा अधिकांश स्वामित्व रहेको र सामाजिक एवं व्यावसायिक उद्देश्यले सञ्चालित स्वायत्त संस्थालाई सार्वजनिक संस्थानको रूपमा बुझ्न सकिन्छ । सार्वजनिक संस्थानलाई बृहत् रूपमा व्याख्या गर्ने सन्दर्भमा Government in Business का रूपमा व्याख्या र विश्लेषण गर्ने गरिन्छ । सार्वजनिक संस्थानको स्थापना र विकासको सन्दर्भलाई विश्लेषण गर्दा के देखिन्छ भने सर्वसाधारण जनतालाई आवश्यक पर्ने वस्तु तथा सेवा उत्पादन वा खरीद गरी बिक्री वितरण गर्न सरकारी विभाग र कार्यालय भन्दा स्वायत्त र व्यावसायिक प्रकृतिका निकायको रूपमा सार्वजनिक संस्थानको स्थापना र विकास भएको हो ।

नेपालको सन्दर्भमा विगतमा करिब ६० भन्दा बढी सार्वजनिक संस्थान स्थापना र सञ्चालनमा रहेकोमा हाल ६ प्रकारका ३७ वटा सार्वजनिक संस्थानहरू सञ्चालनमा रहेका छन् । सार्वजनिक संस्थानको भूमिकाको रूपमा सुलभ मूल्यमा वस्तु तथा सेवा आपूर्ति गर्ने, सार्वजनिक हित र कल्याणकारी कार्य गर्ने, पूर्वाधार विकास तथा निर्माण गर्ने, वस्तु तथा सेवा उत्पादन र वितरण गर्ने, बजार प्रवर्द्धन गर्ने, आर्थिक वृद्धिमा सघाउ पुऱ्याउने, रोजगारी सिर्जना गर्ने, निजी क्षेत्रलाई उदाहरणीय भूमिका प्रदर्शन गर्ने र देशको समष्टिगत अर्थतन्त्रमा योगदान पुऱ्याउने मुख्य रूपमा रहेका हुन्छन् ।

सहसचिव, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय

सार्वजनिक संस्थानका केही मुख्य विशेषताहरू

सार्वजनिक संस्थानहरूको विशेषताहरूको अध्ययन गर्दा विकासको अवस्था, देशगत आवश्यकता र सञ्चालनको विधिअनुसार विशेषतामा एकरूपता पाउन कठिन छ। सार्वजनिक हित, स्वामित्व, उत्तरदायित्व, व्यवस्थापन र स्वायत्तताजस्ता विषयबाट संस्थानलाई चिनाउने गरिन्छ। समग्रमा सार्वजनिक संस्थानका केही मुख्य विशेषताहरूलाई देहायअनुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ।

१. सार्वजनिक हित (Public Purpose)

- ☞ सार्वजनिक संस्थानहरूको मुख्य विशेषता भनेको सार्वजनिक हितमा समर्पित हुनु हो,
- ☞ यी संस्थाहरूको व्यापक सामाजिक र आर्थिक उद्देश्य हुन्छ,
- ☞ सार्वजनिक क्षेत्रमा थप रोजगारीका अवसरको सिर्जनाद्वारा समेत सार्वजनिक हितमा संलग्नता रहने हुन्छ,
- ☞ आर्थिक र सामाजिक हितको लागि निश्चित उद्देश्य र क्रियाकलापमा ठोस योगदान पुऱ्याउनु यी संस्थाहरूको मुख्य दायित्व हो।

२. सार्वजनिक स्वामित्व (Public Ownership)

- ☞ सार्वजनिक संस्थानमा मुख्य रूपमा सरकारी लगानी रहेको हुन्छ,
- ☞ स्वामित्व पूर्ण वा अधिकांश जुनसुकै रूपमा भए पनि मुख्य रूपमा सरकारको हुने,
- ☞ संस्थानको लगानीको नाफा नोक्सानको हिस्सेदार र प्रभाव सार्वजनिक क्षेत्रमा रहने,

३. सार्वजनिक नियन्त्रण (Public Control)

- ☞ बृहत् नीतिगत मार्गदर्शन सरकारबाट प्राप्त हुने,
- ☞ सार्वजनिक संस्थानको उच्च व्यवस्थापनमा भर्ना र छनौट जस्ता विषयमा सरकारको नियन्त्रण रहने,
- ☞ मूल्य निर्धारण र लगानी आदिको माध्यमबाट समेत सरकारले नियन्त्रण गर्ने,

४. सार्वजनिक उत्तरदायित्व (Public Accountability)

- ☞ सार्वजनिक संस्थानले आफ्नो काम कारवाहीको सन्दर्भमा तोकिएको उत्तरदायित्व निर्वाह गर्नुपर्ने,

- ४ सम्पादित काम र सम्पादन हुन नसकेको काममा समेत उत्तर, प्रतिवेदन र जानकारी दिनुपर्ने व्यवस्था,
- ४ सार्वजनिक संस्थानहरूको सार्वजनिक दायित्व हुने,
- ४ कामकारवाही सम्बन्धमा प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष उत्तरदायित्व हुने,
- ४ संस्थानको लेखापरीक्षण गरी नाफा नोक्सानको स्थिति सरोकारवालालाई जानकारी गराउनुपर्ने ।

५. अन्य विशेषताहरू (Other Characteristics)

- ४ दैनिक रूपमा गर्नुपर्ने व्यवस्थापनका लागि स्वायत्त
- ४ आफ्नो कानूनी आधार हुने हुँदा कानूनी दृष्टिकोणले पनि स्वायत्त
- ४ वस्तु र सेवाको उत्पादन र वितरणमा व्यावसायिकता,
- ४ छरितो संगठन र नतिजामूलक व्यवस्थापन ।

सार्वजनिक संस्थानको औचित्य

- राष्ट्रिय विकास नीति र योजनाको उद्देश्य र लक्ष्य पूरा गर्नको लागि सघाउन,
- देशका आर्थिक सामाजिक मुद्दाहरूको सम्बोधनका लागि,
- देशको पूर्वाधारको विकासमा सघाउ पुऱ्याउन,
- देशको समग्र विकासमा सहयोग पुऱ्याउन,
- आयात प्रतिस्थापन र आपूर्ति व्यवस्थापनलाई सहज बनाउन,
- निजी क्षेत्रको लगानी नहुने क्षेत्रमा लगानी गरी सेवा प्रवाह गर्न,
- लोककल्याणकारी राज्यको भूमिका पूरा गर्न
- सरकारको जनताप्रतिको दायित्व प्रभावकारी रूपमा पूरा गर्न,
- समग्र सार्वजनिक हित कायम गर्न,
- सरकारी क्षेत्रमा उद्यमशीलताको विकास गर्न ।

प्रशासन सुधार आयोग, २०४८ को प्रतिवेदन अनुसार संस्थानको सञ्चालन र स्वामित्वमा गर्नुपर्ने सुधार

- निजी क्षेत्रले गरिरहेको व्यापारिक कार्यमा संलग्न सरकारी संस्थानहरूको व्यवस्थापन सम्बन्धमा स्पष्ट शर्तहरू तोकी निजी क्षेत्रलाई ठेक्कामा दिने ।
- यसैगरी नाफामा नचलेका तर चलन गर्न सक्ने सम्भावना भएका संस्थानहरूको व्यवस्थापन पनि शर्तहरू तोकी ठेक्कामा दिने ।
- नाफामा चलन गर्न सक्ने सम्भावना नभएका संस्थानहरूलाई प्रचलित बजार मूल्यमा बिक्री गर्ने वा “लिक्विडेशन” मा पठाउने ।
- निजी क्षेत्रले बढी दक्षतापूर्वक सञ्चालन गर्न सक्ने संस्थानहरूलाई पनि निजी क्षेत्रलाई बिक्री गर्ने ।
- नाफामा चलिरहेका संस्थानहरूलाई “पब्लिक लिमिटेड कम्पनी” का रूपमा परिणत गरी ७५% शेयरहरू जनसाधारणमा खुलारूपले बिक्री गर्ने । अन्तिम लक्ष्य सबै शेयरहरू बिक्री गर्ने हुनु पर्दछ ।
- नाफामा नचलेका, चलन पनि नसक्ने तर सरकारी नीतिको कार्यान्वयनका लागि आवश्यक भएका संस्थानहरूलाई बढी स्वायत्तता प्रदान गरी तथा तिनीहरूको व्यवस्थापनमा सुधार गरी सरकारी स्वामित्वमा कायम राख्ने तर सरकारी नीति र निर्देशन अनुसार काम गर्दा उनीहरूलाई नोक्सानी हुने भएमा सो पूर्ति गर्न आवश्यक अनुदान तुरुन्त उपलब्ध गराउने ।
- जनोपयोगी सेवाहरू सञ्चालन गरिरहेका संस्थानहरूलाई यथावत् सरकारी स्वामित्वमा कायम राख्ने तर तिनीहरूलाई बढी स्वायत्तता प्रदान गरी तिनीहरूको व्यवस्थापनमा व्यापक सुधार गर्ने ।

हाल कार्यान्वयनमा रहेको त्रिवर्षीय योजना (२०६७/६८-०६९/७०) मा सार्वजनिक संस्थानको नीतिगत व्यवस्था

पृष्ठभूमि

निजी क्षेत्रको व्यावसायिक दक्षता भएको क्षेत्रमा सरकारको लगानी कम गर्दै सरकारी स्रोतहरू रोजगार र समावेशी आर्थिक वृद्धिमा सघाउ पुऱ्याउने क्षेत्रमा केन्द्रित गर्नु आवश्यक छ । सरकारको भूमिका सीमित रूपमा छानिएका संस्थानहरूमा मात्र रहनु पर्दछ । सार्वजनिक संस्थानको सञ्चालन गर्दा व्यावसायिक योजनाका आधारमा उत्तरदायी, सक्षम र कार्यकुशल व्यवस्थापन पद्धतिको अवलम्बन गरिनु पर्दछ ।

उद्देश्य

- राज्यले सेवा पुऱ्याउनुपर्ने आवश्यक क्षेत्रमा मात्र सार्वजनिक संस्थानको सञ्चालन गर्ने नीति लिई सार्वजनिक संस्थानलाई बढी व्यवस्थित र संस्थागत रूपमा विकास गरी सेवा प्रवाहको लक्ष्य हासिल गर्ने ।
- निजी तथा अन्य क्षेत्र नआउने तथा राज्य आफैँले पूर्णरूपमा व्यहोर्न पर्ने दायित्व वहन गर्नमात्र सार्वजनिक संस्थानलाई प्रयोग गर्ने ।

रणनीति

- सार्वजनिक संस्थानहरूको व्यवस्थापनलाई व्यावसायिक तथा उत्तरदायी बनाई त्यस्ता संस्थानको कार्यदक्षता र प्रभावकारिता अभिवृद्धि गर्ने ।
- अत्यन्त महत्त्वपूर्ण र संवेदनशील सामाजिक क्षेत्रमा स्थापित सार्वजनिक संस्थानहरूलाई मात्र सरकारी स्वामित्वमा राखी व्यावसायिक ढंगले सञ्चालन गर्ने ।
- राज्यले सञ्चालन गर्न आवश्यक नभएका सार्वजनिक संस्थानहरूलाई विनिवेश (Divest) गर्ने ।

कार्यनीति

- सरकारले सञ्चालन गर्नुपर्ने सार्वजनिक संस्थानको संगठन र व्यवस्थापन (O&M) सर्वेक्षण गरी आवश्यक पद सुनिश्चित गरिनेछ, र सोही अनुसार कर्मचारीको व्यवस्थापन गरिनेछ ।
- कार्यसम्पादन करारका आधारमा सार्वजनिक संस्थानमा महाप्रबन्धक/कार्यकारी अधिकृत नियुक्ति गरिनेछ ।
- व्यवस्थापनलाई उत्तरदायी बनाई सार्वजनिक संस्थानमा वित्तीय सुशासन कायम गरिनेछ ।
- नाफा र कार्यसम्पादनसँग आबद्ध गरी सार्वजनिक संस्थानको सञ्चालन र सुदृढीकरण हुने गरी मात्र बोनस तथा अन्य सुविधा प्रदान गरिनेछ ।
- सार्वजनिक संस्थानहरूलाई दक्षतापूर्वक सञ्चालन गर्न व्यवस्थापन सुपरिवेक्षण तथा लेखापरीक्षण व्यवस्थाको सुदृढीकरण समेत गर्ने गरी नीतिगत र संस्थागत सुधार गरिनेछ ।
- सार्वजनिक संस्थान स्थापना गर्दाको उद्देश्य, सञ्चालन प्रक्रिया र हालसम्मको नतिजालाई आधार मानेर वर्तमान सन्दर्भमा सार्वजनिक संस्थानको सञ्चालनमा सरकारी संलग्नता आवश्यक र उपयुक्त भए नभएको मूल्याङ्कन गरिनेछ ।

- उपयुक्त व्यवस्थापन पद्धति अपनाएर सरकारी क्षेत्रमा सञ्चालन गर्न उपयुक्त संस्थानहरू तथा सरकार, निजी क्षेत्र साभेदारीमा सञ्चालन गर्न उपयुक्त संस्थानहरू छुट्टयाएर संस्थानहरूको वर्गीकरण गरिनेछ ।
- विनिवेशको कार्यविधि बनाई सम्भाव्यता, आवश्यकता र पर्नसक्ने असर समेतमा विचार गरी राज्यले सञ्चालन गर्न आवश्यक नठानेका सार्वजनिक संस्थानहरूको विनिवेश गर्दै लगिनेछ ।

अपेक्षित उपलब्धि

- सार्वजनिक संस्थानहरूको उत्पादकत्व बढेको हुनेछ ।
- संस्थानहरूको वित्तीय दायित्व कम भएको हुनेछ ।
- निजी क्षेत्र र सर्वसाधारणहरूको संस्थान सञ्चालनमा सहभागिता बढेको हुनेछ ।
- बेरुजु फछ्यौटमा सुधार आएको हुनेछ ।
- सरकारी दायित्व न्यून भएको हुनेछ ।
- सरकारी क्षेत्र संलग्न हुन नपर्ने कार्यमा संलग्न सार्वजनिक संस्थानको पहिचान गरी तिनको विनिवेश प्रक्रिया अधि बढेको हुनेछ ।

नेपालमा सार्वजनिक संस्थानको वास्तविक स्थिति

१. सार्वजनिक संस्थानहरूको प्रभावकारी व्यवस्थापनको लागि नेपाल सरकारले सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्ड (गठन तथा कार्यसञ्चालन) आदेश २०६८ कार्यान्वयनमा ल्याएको छ । सार्वजनिक संस्थानहरूको प्रतिस्पर्धा तथा व्यावसायिकता अभिवृद्धि गर्दै समन्वयात्मक ढंगबाट सार्वजनिक संस्थान सञ्चालन गर्ने यो आदेशको उद्देश्य रहेको छ । नेपालमा विगत लामो समयदेखि छलफलमा रहेको बोर्डको अवधारणाको कार्यान्वयनले संस्थानको सञ्चालनमा प्रभावकारिता आउने विश्वास लिन सकिन्छ ।
२. विगतमा ६० भन्दा बढीको संख्यामा रहेका सार्वजनिक संस्थानहरू हाल आएर ३७ वटामा सीमित भएका छन् ।
३. सञ्चालनमा रहेका कुल ३७ वटामध्ये आ.व.२०६७/६८ मा २१ वटा संस्थान नाफामा छन् भने १४ वटा संस्थानहरू खुद घाटामा सञ्चालित छन् । दुईवटा सार्वजनिक संस्थानको भने सो आ.व.मा कुनै कारोबार नभएको देखिन्छ । तीन दर्जन सरकारी संस्थानमध्ये सरकारलाई लाभांश दिने

तीनवटा मात्र छन् : नेपाल टेलिकम, औद्योगिक क्षेत्र व्यवस्थापन लिमिटेड र नेपाल आवास विकास वित्तीय कम्पनी लिमिटेड ।

४. यी संस्थानहरूमा सरकारको शेयर लगानी ९२ अरब १९ करोड र ऋण लगानी ९५ अरब १६ करोड रहेको छ । विगत वर्षको तुलनामा शेयर लगानी र ऋण लगानी दुवै बढेको अवस्था छ ।
५. सार्वजनिक संस्थानमा रहेको सम्पत्तिको लेखाजोखा गर्दा सार्वजनिक संस्थानको खुद स्थिर सम्पत्ति अधिल्लो आ.व.को तुलनामा केही घट्न गई रु.११८ अर्ब २७ करोड पुगेको छ । सेवा र जनोपयोगी क्षेत्रका संस्थानले खुद स्थिर सम्पत्ति घटाएको कारणले खुद स्थिर सम्पत्ति गत सालभन्दा घट्न गएको ।
६. केही संस्थानहरूमा कार्यकारी प्रमुख व्यवस्थापकीय क्षमता भएका योग्य व्यक्तिहरूबीच प्रतिस्पर्धाको माध्यमबाट गर्ने कार्यको शुरुवात भएको छ ।
७. क्षेत्रगतरूपमा विश्लेषण गर्दा औद्योगिक क्षेत्रमा ७ वटा, व्यापारिक क्षेत्रमा ६ वटा, सेवा क्षेत्रमा ७ वटा, सामाजिक क्षेत्रमा ५ वटा, जनउपयोगी क्षेत्रमा ३ वटा र वित्तीय क्षेत्रमा ९ वटा सार्वजनिक संस्थान रहेका छन् ।
८. यी संस्थानहरूमा करिब ३२,००० को संख्यामा कर्मचारी कार्यरत रहेका छन् ।
९. नेपालका सार्वजनिक संस्थानहरू कम्पनी ऐन, संस्थान ऐन, संस्थानको आफ्नै ऐन, सञ्चार संस्थान ऐन, बैंक तथा वित्तीय संस्था ऐन र विकास समिति ऐनबाट सञ्चालनमा आएको पाइन्छ ।
१०. नेपालको सार्वजनिक संस्थान सुधारका निम्ति पटके प्रयासहरू भइरहेको पाइन्छ तापनि साँचो अर्थमा सुधार हुन सकेको छैन ।
११. सार्वजनिक संस्थानमा व्यवस्थापन, स्रोतको अवस्था, जनशक्ति व्यवस्थापन र उत्पादन जस्ता विषयमा दिनानुदिन समस्याहरू थपिइरहेको अवस्था छ ।
१२. हाल नेपालका सार्वजनिक संस्थानहरूमध्ये केही संस्थानहरू वार्षिक अरवौँ रूपैयाँको नोक्सानीमा छन् । यो नोक्सानीको भार अन्तिम रूपमा सर्वसाधारण नागरिकमाथि नै जान्छ । सबैभन्दा बढी नोक्सानीमा रहेको संस्थान नेपाल आयल निगम हो । त्यसपछि बढी घाटामा रहेका अन्य सार्वजनिक संस्थानहरूमा नेपाल विद्युत प्राधिकरण, जनकपुर चुरोट कारखाना, उदयपुर सिमेन्ट उद्योग आदि छन् ।
१३. संस्थानमा गरेको कुल लगानीबाट सरकारलाई प्राप्त प्रतिफल ५.९६ प्रतिशत मात्र छ । राजस्वमा सार्वजनिक संस्थानबाट प्राप्त लाभांशको योगदान २.७५ प्रतिशत छ । आ.व.०६७/६८ मा सरकारले सार्वजनिक संस्थानहरूबाट १ खर्ब ९९ अर्ब राजस्व संकलन गरेको थियो ।

नेपालमा सार्वजनिक संस्थानका समस्याहरू

- १४ सार्वजनिक संस्थानको लागि आवश्यक पर्ने जनशक्तिको भर्ना, छनौट, नियुक्ति, पदस्थापन, वृत्ति विकास र अवकासजस्ता कर्मचारी प्रशासनका मुख्य विषयहरूमा योग्यतामूलक पद्धतिलाई पूर्णरूपमा अवलम्बन गर्न नसकिनु,
- १४ ठूलो मात्रामा कोषको व्यवस्था नगरिएको दायित्व बढ्दै गइरहेको, कमजोर व्यावसायिकता र समयमा लेखापरीक्षण हुन नसक्दा जनविश्वास समेत कम हुँदै गएको,
- १४ सार्वजनिक र संस्थानको अवधारणाबीच सन्तुलन कायम गर्नु सजिलो विषय होइन । यो विषय नेपालको सन्दर्भमा थप असजिलो भएको नेपालमा सञ्चालित संस्थानको अवस्थाबाट सजिलै बुझ्न सकिन्छ । उदाहरणको लागि नेपाल आयल निगमको पेट्रोलियम पदार्थको मूल्य निर्धारण विधि र सञ्चालन घाटालाई लिन सकिन्छ ।
- १४ सार्वजनिक संस्थानको स्थापना हुँदाको समयमा पूरा गर्नुपर्ने पूर्वाधार पूरा नगरी स्थापना भएको कारणले गर्दा समेत समस्याहरू थप भइरहेको अवस्था छ । उदाहरणको लागि सम्भाव्यता अध्ययन र बृहत् अनुसन्धान विना नै संस्थान स्थापना हुनु,
- १४ सार्वजनिक संस्थानमा समय समयमा हुने गरेका अनियमितता, चुहावट र कमी कमजोरीलाई समयमै सम्बोधन गर्न नसक्नुको कारणले समेत संस्थानहरू थप समस्याग्रस्त हुँदै गएका छन् ।
- १४ दरबन्दी स्थापना हुँदाको समयको आवश्यकता र हालको आवश्यकताबीच सन्तुलन नभएको सन्दर्भमा समेत केही संस्थानहरू सोही दरबन्दी लिएर सञ्चालनमा रहेको कारणले समेत जनशक्ति व्यवस्थापन कमजोर रहेको,
- १४ राज्य र सरकारको भूमिकामा आएको विश्वव्यापी परिवर्तनसँगै सार्वजनिक संस्थानसमेत प्रभावित भएको अवस्था,
- १४ विगत लामो समयदेखि नै घाटामा गएका र विकास र सुरक्षाको दृष्टिकोणबाट रणनीतिक महत्त्व नभएका सार्वजनिक संस्थानको निजीकरणको प्रयास तीब्ररूपमा अघि बढ्न नसक्नु,
- १४ सार्वजनिक संस्थानका कार्यको निरन्तर अनुगमन तथा मूल्यांकनद्वारा नतिजामूलक व्यवस्थापनमा जोड दिनु पर्नेमा अनुगमन र मूल्यांकनको कार्य औपचारिकतामा मात्र सीमित रहेको,
- १४ आ-आफ्नै किसिमले सञ्चालनमा रहने परिपाटी र निर्णयले गर्दा राज्यकोष माथि व्ययभार दिनानुदिन बढ्दै गइरहेको अवस्था,

- ४ सार्वजनिक संस्थानको सञ्चालनमा समेत नीतिगत विरोधाभास (सेवा वा व्यापार वा उद्यम) को अवस्था,
- ४ सार्वजनिक संस्थानको संस्थागत सुशासनको अवस्था कमजोर रहेको उदाहरणको लागि कार्यसञ्चालनमा पारदर्शिता, उत्तरदायित्व र पूर्वानुमानयोग्यताको अभाव,
- ४ संस्थानका कार्यरत कर्मचारीको मनोबल र उत्प्रेरणाको अवस्था कमजोर
- ४ सार्वजनिक संस्थानहरूमा रहेको साधन र स्रोतको उचित र नतिजामूलक व्यवस्थापनको कमी साथै उपयोगमा रहेको स्रोत र साधनको उत्पादकत्व निकै न्यून,
- ४ आधुनिक सार्वजनिक व्यवस्थापन र निजी व्यवस्थापनको क्षेत्रमा सूचना प्रविधिको व्यापक रूपमा प्रयोग भई प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता बढी रहेको भए तापनि सार्वजनिक संस्थानको सन्दर्भमा सूचना प्रविधिको प्रयोगको अवस्था दयनीय,
- ४ अधिकांश सार्वजनिक संस्थानको आर्थिक स्थिति कमजोर भै चालू पूँजीको लागि समेत रकम जुटाउन नसक्ने अवस्था रहेको,
- ४ संगठनको निकै महत्वपूर्ण पक्षको रूपमा रहेको मानव स्रोत व्यवस्थापनको अवस्था निकै कमजोर एवं संगठनात्मक व्यवहारको अवस्था सन्तोषजनक नरहेको,

सार्वजनिक संस्थानको सुधारका लागि अवलम्बन गर्नुपर्ने केही मुख्य उपायहरू

- राज्यको लागि रणनीतिक र सामाजिक न्यायका दृष्टिकोणले महत्वपूर्ण बाहेक अन्य सार्वजनिक संस्थानलाई निजीकरणका विभिन्न प्रकारमध्ये उपयुक्त प्रकार छनौट गरी निजीकरणको प्रक्रिया अधि बढाउने,
- निजीकरण गर्न उपयुक्त नहुने सार्वजनिक संस्थानहरू एकीन गरी ती संस्थानहरूको संस्थागत सुशासन, स्वायत्तता र सुधारको बृहत् कार्ययोजना तयार गरी सञ्चालन गर्ने,
- सार्वजनिक संस्थानका कर्मचारीको तलब भत्ता लगायतका सेवा सुविधामा निश्चित मापदण्ड तयार गरी हालको विविधता र जटिलताको अन्त्य गर्ने ।
- अनुगमन र मूल्यांकन प्रणालीलाई नतिजामूलक र नियमित बनाई पुरस्कार र दण्डका आधारहरू तयार गरी प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयनमा ल्याउने,
- नेपालका सार्वजनिक संस्थानका मुख्य दुई समस्याहरू व्यवस्थापन र व्यावसायिकता हुन्, यी विषयलाई नै सुधारको सन्दर्भमा विशेष ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ,

- सार्वजनिक संस्थानको आर्थिक योजना, लेखापालन र लेखापरीक्षण जस्ता विषयलाई प्रभावकारी बनाउने ।
- सार्वजनिक संस्थानहरूलाई लक्ष्यमूलक, प्रतिस्पर्धी र भविष्यपरक दृष्टिकोणबाट सञ्चालन गर्ने,
- राज्यले गर्ने लगानी र प्रदान गर्ने अनुदानलाई निश्चित मापदण्ड र निर्देशिका बनाइ कडाइका साथ कार्यान्वयनमा ल्याउने,
- सार्वजनिक संस्थानको कार्य प्रक्रिया, कार्यपद्धति र कार्य संस्कृतिमा उद्यमशीलता र व्यावसायिकताको विकासमा जोड दिने,
- सार्वजनिक संस्थानको उत्पादकत्व र नतिजा सञ्चालक समितिका सदस्यहरूको क्षमतामा निर्भर रहने हुँदा सो समितिमा नियुक्त गरिने व्यक्तिहरू सम्बन्धित क्षेत्रका ज्ञाता, व्यावसायिक, इमान्दार, अनुभवी र दक्ष हुनुपर्ने,

संस्थानका सन्दर्भमा सरकारको संलग्नता आवश्यक हुनसक्ने पक्षहरू

- ➔ सरकार बृहत् नीतिगत पक्ष र लगानीकर्ताको रूपमा मात्र रहने,
- ➔ समन्वयकर्ता, उत्प्रेरक र नियामक रूपमा क्रियाशील,
- ➔ सार्वजनिक संस्थानको सञ्चालनक समितिको छनौट र मुख्य कार्यकारी अधिकारीको नियुक्ति,
- ➔ सार्वजनिक संस्थानको कार्यसम्पादनको अनुगमन र मूल्यांकन,
- ➔ दीर्घकालिन तथा अल्पकालीन उद्देश्य, लक्ष्य, नीति, रणनीति र क्रियाकलापको निर्धारण,
- ➔ बृहत् खालको पुरस्कार र दण्ड व्यवस्थापन,
- ➔ व्यवस्थापन परीक्षण र लेखापरीक्षणका विषयहरू ।

निष्कर्ष :

नेपाल सरकारको पूर्ण वा आंशिक स्वामित्वमा रहेका ३७ वटा सार्वजनिक संस्थानहरूमध्ये आर्थिक वर्ष २०६७/६८ मा १४ वटा संस्थानहरू घाटामा रहेका छन् । कतिपय संस्थानहरूको खुद सम्पत्ति समेत नकारात्मक रहेको छ । सार्वजनिक संस्थानको सुधारको लागि अघि बढाइएको निजीकरणको प्रक्रियासमेत समस्याविहीन छैन । सार्वजनिक संस्थानहरूको व्यावसायिक कार्ययोजना, सोको कार्यान्वयन र अनुगमन

मूल्यांकनका विषयमा धेरै प्रयासहरू अघि बढाइए पनि अपेक्षित उपलब्धि हासिल हुन सकेको अवस्था भने छैन । यस्तो परिवेशमा माथि विश्लेषण गरिएका सुझावहरूलाई क्रियाकलापमा रूपान्तरण गरी कार्यान्वयन गर्दा नेपालमा सार्वजनिक संस्थानको सन्दर्भमा देखिएका समस्याको न्यूनीकरण हुनसक्छ । कार्यान्वयनको सन्दर्भमा उत्प्रेरणा, समन्वय र विशेषगरी राजनैतिक प्रतिबद्धताको महत्त्वपूर्ण भूमिका हुने हुँदा कार्यान्वयनको सफलता र असफलता मुख्य रूपमा नेतृत्व, स्रोतसाधनको व्यवस्थापन र जनशक्तिको अवस्थामा मुख्य रूपमा निर्भर रहन्छ । ।

सन्दर्भ सामग्री :

सार्वजनिक खर्च पुनरावलोकन आयोगको प्रतिवेदन, २०५७

वित्तीय सुधार कार्यदलको प्रतिवेदन, २०६०

प्रशासन सुधार आयोगको प्रतिवेदन, २०४८

सरकारी संस्थानसम्बन्धी कार्य प्रगति तथा लक्ष्य विवरण, २०११, अर्थ मन्त्रालय

त्रिवर्षीय योजना (२०६७-२०६८-२०६९/२०७०), राष्ट्रिय योजना आयोग

उच्चस्तरीय संस्थान सुधार सुझाव समिति, २०६३ को प्रतिवेदन, अर्थ मन्त्रालय, सिंहदरवार

निजीकरण ऐन, २०५० कानून किताव व्यवस्था समिति

सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्ड (गठन तथा कार्यसञ्चालन) आदेश २०६८, नेपाल सरकार

आर्थिक सर्वेक्षण, २०६७/२०६८, अर्थ मन्त्रालय, सिंहदरवार ।

gkfnfsf]Jofkf/ / kf/j xg ; xhls/0fdf ; Vvf aGb/ufxsf]eldsf MPs kl/rrf{

शरदविक्रम राणा

१ पृष्ठभूमि :

नेपाल दक्षिण एशियाको एक विकासशील र भूपरिवेष्टित राष्ट्र हो । यसको पूर्व, दक्षिण तथा पश्चिम गरी तीनतिरको सीमा भारतसित जोडिएको छ भने उत्तरतर्फको सीमा चीनको स्वशासित प्रदेश तिब्बतसित जोडिएको छ । नेपालको भू-राजनैतिक अवस्थिति, यातायातको संरचनाको कमी, भौतिक पूर्वाधारको अभावलागायत समुद्रसँग प्रत्यक्ष पहुँच नहुनु नै नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारको मुख्य समस्या हो जसको परिणाम नेपालको अर्थतन्त्रमा नकारात्मक असर परिरहेको स्थिति छ । आजको विश्वमा खुल्ला एवं उदार वैदेशिक व्यापारका कारण अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार दिनप्रति दिन अत्यन्त प्रतिस्पर्धात्मक बन्दै गएको परिप्रेक्ष्यमा हाम्रो जस्तो विकासोन्मुख देशका लागि निर्यातजन्य मालवस्तुहरू गुणस्तरयोग्य हुनुका साथसाथै गन्तव्य स्थानसम्म सरल, किफायती र छिटोछरितो तरिकाबाट पुऱ्याउन पनि उत्तिकै आवश्यक छ । नेपाल एक भूपरिवेष्टित मुलुक भएको र यातायातका संरचनाको कमी तथा भौतिक पूर्वाधारको अभावले गर्दा एकातिर अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा प्रतिस्पर्धा गर्न गाह्रो भइरहेको स्थिति छ भने अर्कोतिर ९० प्रतिशतभन्दा बढी वैदेशिक व्यापार सडक मार्ग तथा रेलबाट गर्नुपर्ने बाध्यता छ । मालवस्तुहरूको व्यवस्थापन अप्रभावकारी र खर्चिलो हुनुको साथै सामानहरू निकासी-पैठारी गर्दा सीधै बन्दरगाहसम्म ल्याउने लैजाने व्यवस्था नहुँदा पारवहनमा धेरै असुविधा हुने, बाटोमा चोरिने तथा नासिने र पारवहन खर्च धेरै लाग्ने स्थिति रहेकोले यसको निराकरण गर्दै अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा आफ्नो निर्यात व्यापार विस्तार एवं निश्चित गर्ने प्रयास स्वरूप नेपालमा सुख्खा बन्दरगाहहरूको निर्माण प्रक्रियाको शुरुवात भएको हो ।

२ नेपाल इन्टरमोडल यातायात विकास समिति संक्षिप्त जानकारी :

नेपालको वैदेशिक व्यापार प्रवर्द्धन गर्ने, अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार सहजीकरण गर्ने, सुख्खा बन्दरगाह मार्फत एकै थलो (One window) बाट व्यापारसम्बन्धी सम्पूर्ण सेवाहरू प्रदान गर्न भौतिक संरचनाहरू निर्माण गर्ने उद्देश्यले निर्माण गरिएको सुख्खा बन्दरगाहहरूको सञ्चालन सरल, सुगम, किफायती एवं भरपर्दो तवरले गर्ने/गराउने, निजी क्षेत्र मार्फत व्यवस्थापन तथा सञ्चालन गरिएका सुख्खा बन्दरगाहहरूको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन लगायत शुल्कको दर निर्धारण साथै आयात/निर्यातका दृष्टिले सम्भाव्य देखिएका अन्य भन्सार नाकाहरूमा सुख्खा बन्दरगाहको विकास, सञ्चालन तथा व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्यहरू गर्ने गरी नियमनकारी निकायको रूपमा तत्कालीन नेपाल सरकार, वाणिज्य मन्त्रालयअन्तर्गत

कार्यकारी निर्देशक, नेपाल इन्टरमोडल यातायात विकास समिति ।

रहने गरी विकास समिति ऐन, २०१३ अन्तर्गत एक गठन आदेश जारी भई वि.सं. २०५४ माघ ६ गते नेपाल इन्टरमोडल यातायात विकास समितिको गठन भएको हो । वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयका सचिवज्यूको अध्यक्षतामा सरकारी र निजी क्षेत्रको समान रूपमा प्रतिनिधित्व रहने गरी गठित सञ्चालक समितिले निर्धारित गरेको नीति तथा कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयन र कार्य सञ्चालन कार्यकारी निर्देशक मार्फत हुने गर्दछ ।

नेपालका तीनवटा भन्सार नाका (विराटनगर, वीरगञ्ज र भैरहवा) हरूमा निर्माण गरिएका सुख्खा बन्दरगाहहरूबाट नेपाल इन्टरमोडल यातायात विकास समितिले निजी क्षेत्रका कम्पनीहरूमार्फत निकासी पैठारीकर्ताहरूलाई क्लियरिङ्ग, फर्वार्डिङ्ग, भन्सार, भण्डारण, बैकिङ्ग आदि सम्बन्धी सेवा तथा सुविधाहरू एकै थलोबाट उपलब्ध गराउँदै आइरहेको छ भने काँकडभिट्टा सुख्खा बन्दरगाह निजी क्षेत्रको सञ्चालक कम्पनी छनौट नहुँदा सम्मको लागि समिति आफैँले सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्ने गरी सुख्खा बन्दरगाहमा उपलब्ध गराइने सम्पूर्ण सेवाहरू प्रदान गर्दै आइरहेको छ ।

त्यस्तैगरी नेपालको राजस्व संकलनको प्रमुख स्थान ओगट्ने उत्तरी सीमावर्ती मित्रराष्ट्र चीनसँग जोडिएको व्यापारिक नाका तातोपानीमा भौतिक पूर्वाधारको अभावको कारणले चीन तथा तेस्रो मुलुकबाट आयात हुने मालवाहक सवारी साधनहरूको यथोचित पार्किङ्ग गर्न विद्यमान भन्सार कार्यालयको पार्किङ्ग क्षेत्रमा भइरहेको असुविधा तथा जाँचपासको लागि पर्याप्त सेडको अभावको कारणले भन्सार जाँचपासमा अवरोध लगायतका समस्याहरूलाई दृष्टिगत गरी आ.व. २०६६/६७ को नेपाल सरकारको बजेट वक्तव्यमा सिन्धुपाल्चोक जिल्लाको तातोपानी गा.वि.स.को लार्चामा एक सुख्खा बन्दरगाह निर्माण गर्ने कुरा सार्वजनिक भएको थियो । तदनुसार नेपाल सरकार र चीन सरकारबीच १० सेप्टेम्बर, २००९ मा सो बन्दरगाह मित्रराष्ट्र चीन सरकारको आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोगमा निर्माण गर्ने गरी एक सम्झौता भएको छ । निर्माणको लागि केही समय अगाडि चिनिया पक्षबाट छनौट गरिएको निर्माण कम्पनी (वेइजिङ्ग रियल स्टेट (गुप) कम्पनी लि.) र नेपाल सरकारको तर्फबाट नेपाल इन्टरमोडल यातायात समितिबीच ६ महिनाभित्र निर्माण कार्य सम्पन्न गर्ने गरी एक सम्झौता सम्पन्न भई हाल निर्माण कार्य प्रारम्भ भएको छ ।

मुलुकको विकट भौगोलिक संरचनात्मक अवस्थितिले नेपालको व्यापार सहजीकरणलाई थप जटिल एवं आर्थिक तथा प्राविधिक रूपमा बढी खर्चिलो समेत बनाएकाले निर्वाध रूपमा अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार सञ्चालन हुने स्थितिको सुनिश्चितताको लागि संस्थागत क्षमता एवं पूर्वाधार विकास तथा विद्यमान पूर्वाधारको अधिक उपयोग गर्ने प्रयास स्वरूप नेपालको सर्लाही, राजविराज, गौर तथा महेशपुर भन्सार नाकाहरूमा सुख्खा बन्दरगाह निर्माणको लागि सम्भाव्यता अध्ययन गरिनुका साथै सुदूर पश्चिमाञ्चलको दोधारा चाँदनी क्षेत्रमा सुख्खा बन्दरगाह निर्माण गर्न सम्भाव्यता अध्ययनको लागि नेपाल इन्टरमोडल यातायात विकास समितिको पहलमा धारणा पत्र (Concept Paper) तयार गर्ने कार्य सम्पन्न भएको छ ।

३ नेपालमा सुख्खा बन्दरगाहको विकास :

सुख्खा बन्दरगाह भन्नाले “सामुद्रिक बन्दरगाह (Sea Port) र विमानस्थल (Air Port) बाहेक आधिकारिक निकायबाट स्वीकृति प्रदान गरिएको, समुद्रबाट टाढा रहेको र भू-सतही यातायात सञ्जालसँग जोडिएको अन्तरदेशीय सुविधायुक्त स्थान जहाँबाट निकासी वा आन्तरिक उपभोगको लागि पैठारी गर्ने माल वस्तुहरू (कन्टेनर) समेतको व्यवस्थापन (Handling) गर्ने, अस्थायी रूपमा भण्डारण (Storage) गर्ने, भन्सार जाँचपाससम्बन्धी कार्य समाप्त भएपछि पुनः निकासी तथा पैठारी गर्ने सुविधाहरू उपलब्ध भएको र यी कार्यहरू गर्नको लागि आवश्यक उपकरणहरूको समेत व्यवस्था गरिएको सुविधायुक्त स्थानलाई बुझिन्छ।” संयुक्त राष्ट्रसंघ अन्तर्गतको United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) ले यसको परिभाषा यसरी गरेको छ, *'A common user inland facility, other than a port or an airport, approved by a competent body, equipped with fixed installations and offering services for handling and temporary storage of any kind of goods (including container) carried under Customs transit by any applicable mode of inland surface transport, placed under Customs control and with Customs and other agencies competent to clear goods for home use, warehousing, re-export, temporary storage for onward transit and outright export'*.

नेपालको वैदेशिक व्यापारलाई प्रतिस्पर्धी बनाउन, अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारलाई सहजीकरण गर्न यातायात र पारवहनमा लाग्ने लागत घटाउन र निकासीजन्य वस्तुलाई अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा प्रतिस्पर्धी हुन सक्ने स्थितिमा ल्याउन निकासी अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्य लिई सुख्खा बन्दरगाहहरू (Dry Port/Inland Clearance Depot (ICD) निर्माण गर्ने अवधारणा अगाडि आएको हो। सोही उद्देश्यलाई मूर्तरूप दिनको लागि सर्वप्रथम नेपालमा प्रमुख तीन भन्सार नाका (विराटनगर, भैरहवा र वीरगञ्ज) मा विश्व बैंकको ऋण सहयोगमा सुख्खा बन्दरगाहहरू निर्माण गर्न ४ फेब्रुअरी १९९८ देखि लागू हुने गरी विश्व बैंक र तत्कालीन नेपाल सरकारबीच ऋणसम्बन्धी सम्झौता सम्पन्न भएको हो। विश्व बैंकको यु.एस. डलर २ करोड ३५ लाख र तत्कालीन नेपाल सरकारको यु.एस. डलर ५० लाख बराबरको लागतमा नेपाल मल्टिमोडल ट्रान्जिट एण्ड ट्रेड फेसिलिटेशन आयोजनामार्फत तीनवटा भन्सार नाकाहरू विराटनगर र भैरहवा भन्सार नाकामा Road Based (सडक मार्गबाट कन्टेनर/ट्रक मार्फत मालसासामान आयात/निर्यात हुने) र वीरगञ्ज भन्सार नाकामा Rail Based (रेलबाट मालसामान ढुवानी गर्ने) सुख्खा बन्दरगाहको निर्माण कार्य सम्पन्न भएको हो। त्यसैगरी नेपालको पूर्वी नाका काँकडभिट्टामा एशियाली विकास बैंकको ऋण सहयोगमा सुख्खा बन्दरगाह निर्माण गर्न नेपाल सरकार र एशियाली विकास बैंकबीच १९ जनवरी २००५ मा सम्झौता सम्पन्न भई एशियाली विकास बैंकको करिब रु. ३९ करोड ३० लाखको ऋण सहयोगमा भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालय अन्तर्गत सडक विभाग/आयोजना निर्देशनालय (ए.डि.वि.) बाट सुख्खा बन्दरगाहको निर्माण कार्य सम्पन्न भएको हो। त्यस्तै नेपालको उत्तरी नाका तातोपानी गा.वि.स.को लार्चामा चीन सरकारको आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोगमा चिनिया युआन ८.६२ करोडको लागतमा सुख्खा बन्दरगाह निर्माणको कार्य हाल अघि बढाउने गरेको छ। नेपालमा हाल

सञ्चालनमा आएका सुख्खा बन्दरगाहहरूको वर्तमान स्थिति देहाय बमोजिम रहेको छ ।

क) विराटनगर सुख्खा बन्दरगाह :

नेपालमा पहिलो चरणमा बनेका तीनवटा सुख्खा बन्दरगाहहरू मध्येको एक यो बन्दरगाह पूर्वाञ्चलको विराटनगरमा रहेको छ । यो सुख्खा बन्दरगाह ४.५ विघा अर्थात् २.८६ हेक्टरमा फैलिएको छ । यस सुख्खा बन्दरगाह निर्माणको लागि रु. ९ करोड ४० लाख (US\$ 2.0 Million)¹ लागेको छ । यो सुख्खा बन्दरगाह सडकमार्गबाट मालसामान ल्याउने/लैजाने Road Based सुख्खा बन्दरगाह हो । यस सुख्खा बन्दरगाहमा २०० वटा सम्म ट्रकहरू राख्न सकिने पार्किङ्ग स्थल, कभर्ड कन्टेनर फ्रेट स्टेशन, २००० मे.ट. क्षमताको गोदामघरका साथै भन्सार जाँचपासको लागि कस्टम एप्राजल सेडको पनि निर्माण गरिएको छ । यस सुख्खा बन्दरगाहभित्र भन्सार कार्यालय, भन्सार एजेन्टको कार्यथलो, बैंक आदिको पनि व्यवस्था गरिएको छ । सुख्खा बन्दरगाहको सञ्चालन तथा व्यवस्थापन निजी क्षेत्रबाट गराउने नीति अनुरूप अन्तर्राष्ट्रिय बोलपत्रमार्फत छनौट भएको नेपाल-भारतको संयुक्त लगानीको कम्पनी ट्रान्स नेपाल फ्रेट सर्भिसेज प्रा.लि.लाई १० वर्षको लागि वि.सं. २०५९ वैशाख ४ गतेदेखि सञ्चालन तथा व्यवस्थापनको जिम्मा दिइएकोमा मिति २०६९।१।३ मा १० वर्षे म्याद समाप्त भई आगामी १० वर्षको लागि पनि यस सुख्खा बन्दरगाहको सञ्चालन तथा व्यवस्थापन सोही कम्पनीबाट गर्ने गरी मिति २०६९।१।३ मा पूरक सम्झौता भएको छ ।

ख) भैरहवा सुख्खा बन्दरगाह :

भैरहवास्थित यस सुख्खा बन्दरगाह ५.४ विघा अर्थात् ३.६ हेक्टर क्षेत्रफलमा फैलिएको छ । यस सुख्खा बन्दरगाह निर्माणमा रु. ९ करोड ८० लाख (US\$ 1.9 Million)^{**} खर्च लागेको छ । सडक मार्गबाट मालसामान ढुवानी Road based हुने यस सुख्खा बन्दरगाहमा २५० वटा ट्रकहरू राख्न सकिने पार्किङ्ग स्थल, भन्सार जाँचपासको लागि कस्टम एप्राजल सेड, गोदामघर लगायत भन्सार कार्यालय, भन्सार एजेन्टको कार्यथलो साथै बैंकको पनि व्यवस्था गरिएको छ । यस सुख्खा बन्दरगाहको सञ्चालन तथा व्यवस्थापन अन्तर्राष्ट्रिय बोलपत्रमार्फत छनौट भएको नेपाल भारतको संयुक्त लगानीको कम्पनी ट्रान्स नेपाल फ्रेट सर्भिसेज प्रा.लि. लाई १० वर्षको लागि वि.सं. २०५९ वैशाख ४ देखि दिइएकोमा मिति २०६९।१।३ मा १० वर्षको म्याद समाप्त भई आगामी १० वर्षको लागि पनि उक्त कम्पनीलाई नै सञ्चालन तथा व्यवस्थापनको निरन्तरता दिन मिति २०६९।१।३ मा पूरक सम्झौता भएको छ ।

ग) वीरगञ्ज सुख्खा बन्दरगाह :

वीरगञ्ज सिर्सियास्थित यस सुख्खा बन्दरगाह ५.८ विघा अर्थात् ३.९ हेक्टर क्षेत्रफलमा फैलिएको छ । वीरगञ्ज सुख्खा बन्दरगाह विश्व बैंकको ऋण सहयोगमा करीब रु. ८२ करोड (US\$ 18.0 Million र

1 स्रोत: नेपाल मल्टिमोडल ट्रान्जिट एण्ड ट्रेड फेसिलिटेशन आयोजनाको सन् २००३ को Progress Report .

Reach Stacker US\$ 2.0 Million)**² को लागतमा सन् २००० मा निर्माण भएको हो । उक्त बन्दरगाहमा भारत सरकारको करीव भा.रु. २० करोडको अनुदान सहयोगबाट सन् २००१ मा रक्सौलदेखि सुख्खा बन्दरगाहसम्म ५.४ कि.मि. रेल लाइन (Rail Link) को विस्तार गरिएको छ । यो सुख्खा बन्दरगाह रेलमार्गबाट मालसामान ल्याउने लैजाने Rail based सुख्खा बन्दरगाह हो । यस सुख्खा बन्दरगाहभित्र ब्रोडगेज रेल्वे यार्ड सहितको ६ वटा पूर्ण लम्बाइको रेल्वे लाइनहरू, १५८६ वटा कन्टेनरहरू राख्न सकिने कन्टेनर स्टकिङ्ग यार्ड, कन्टेनर फ्रेट स्टेशन, १.२ मि. उचाइको High Platform मा बनेको ४०५X२६.५ मि.को कभर गुड सेड (गोदाम), छुट्टै भन्सार लिटिगेशन सेड, सामान बोक्ने २५० वटा ट्रकहरू र ३० वटा ठूला ट्रेलरहरू पार्किङ्ग गर्न सकिने व्यवस्था छ । यस सुख्खा बन्दरगाहभित्र भन्सार कार्यालय, भन्सार एजेन्टको कार्यथलो, प्लान्ट क्वारेन्टाइनको कार्यालय लगायत २ वटा वाणिज्य बैंकहरू समेत रहेको छ । २०६१ जेठ ८ (२१ मे २००४) मा नेपाल भारतबीच रेलसेवा सम्झौता (Rail Services Agreement-RSA) सम्पन्न भएपछि सुख्खा बन्दरगाहको सञ्चालन शुरु भएको हो । यस सुख्खा बन्दरगाहको सञ्चालन तथा व्यवस्थापन नेपालका दुईवटा कम्पनीहरू नेपाल पारवहन तथा गोदाम व्यवस्था कम्पनी लिमिटेड र इन्टरस्टेट मल्टिमोडल ट्रान्सपोर्ट प्रा.लि. तथा भारतको कन्टेनर कर्पोरेशन अफ इण्डिया लि. (CONCOR) को संयुक्त लगानीमा स्थापित कम्पनी हिमालयन टर्मिनल्स प्रा.लि. बाट १० वर्षको लागि गर्ने गरी सम्झौता भएबमोजिम सो कम्पनीले वि.सं. २०६१ साल श्रावण १ गतेदेखि सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्दै आएको छ ।

(घ) काँकडभिट्टा सुख्खा बन्दरगाह :

नेपालको पूर्वी नाकामा अवस्थित काँकडभिट्टा सुख्खा बन्दरगाह ७.५ हेक्टर क्षेत्रफलमा फैलिएको छ । एशियाली विकास बैंकको करीव रु. ३९ करोड ३० लाखको ऋण सहयोगमा निर्मित यस सुख्खा बन्दरगाहमा बैंकिङ्ग, क्लियरिङ्ग, पार्किङ्ग लगायतका काम एउटै थलोबाट गर्न सकिने अत्याधुनिक सुविधा सहितका भौतिक संरचनाहरूको निर्माण गरिएको छ । मिति २०६७/१३ (२९ सेप्टेम्बर, २०१०) मा समितिलाई हस्तान्तरण गरिएको यस सुख्खा बन्दरगाहको व्यवस्थापन समिति आफैले गर्दै आएको र निकट भविष्यमा नै निजी क्षेत्रबाट सञ्चालन गर्न गराउन सञ्चालक कम्पनी छनौटको प्रक्रिया अघि बढाइएको छ ।

निकट भविष्यमा निर्माण हुने सुख्खा बन्दरगाह :

क) तातोपानी सुख्खा बन्दरगाह :

नेपालको उत्तरमा चीनसँगको मुख्य व्यापारिक नाका सिन्धुपाल्चोक जिल्लाको तातोपानी गा.वि.स को दुमिथाङ्ग (लार्चा) मा चीन सरकारको आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोगमा सुख्खा बन्दरगाहको निर्माण कार्य शुरु भैसकेको छ । ४.२ हेक्टर क्षेत्रफलमा निर्माण हुने उक्त सुख्खा बन्दरगाहमा प्रशासनिक भवन

2 स्रोत: ** नेपाल मल्टिमोडल ट्रान्जिट एण्ड ट्रेड फेसिलिटेशन आयोजनाको सन् २००३ को Progress Report.

** नेपाल मल्टिमोडल ट्रान्जिट एण्ड ट्रेड फेसिलिटेशन आयोजनाको सन् २००३ को Progress Report .

जाँचपास भवन, गोदाम, सुरक्षा पोष्ट, खानेपानी लगायतका संरचनाहरू र १५८ वटा ठूला सवारी साधन र २३ वटा कार पार्किङ्ग गर्न सकिने पार्किङ्ग क्षेत्रको साथै ६.५ कि.मि. सडक स्तरोन्नति लगायत नयाँ पक्की पुल (भोटेकोशी) समेत निर्माण गरिने लक्ष्य छ ।

४ नेपाललाई उपलब्ध पारवहन सुविधाको उपयोग तथा वैकल्पिक पारवहन सुविधा सम्बन्धमा भएका कार्यहरू :

नेपालको भू-राजनैतिक परिस्थितिलाई नियाल्दा समुद्रसँग प्रत्यक्ष पहुँच भएका तीनवटा राष्ट्र भारत, चीन र बंगलादेशसँग पारवहन सुविधा उपयोग गर्नुपर्ने बाध्यात्मक स्थिति छ । यिनमा चीनको सामुद्रिक बन्दरगाह धेरै नै टाढा भएकोले चीनको पारवहन मार्ग नेपालको आयात-निर्यात व्यापारको सन्दर्भमा आर्थिक दृष्टिले सम्भव देखिन्न । नेपालको नजिकको अर्को छिमेकी मुलुक बंगलादेशसित नेपालको प्रत्यक्ष सिमाना नजोडिएकोले बंगलादेशको पारवहनमार्ग प्रयोग गर्दा बफर राष्ट्र भारत भएर आउन-जान पर्ने भएको हुँदा बंगलादेशको पारवहन मार्ग प्रयोग गर्ने कुरा भारतसित नेपाल र बंगलादेशको सम्बन्धमा पनि निर्भर गर्छ । नेपालको सन्दर्भमा सबैभन्दा नजिकको सामुद्रिक बन्दरगाह भारतको कोलकाता हो । यो नेपालको सबैभन्दा ठूलो व्यापारिक नाका वीरगञ्जबाट झण्डै ७०४ कि.मि.को दूरीमा रहेको छ । नगिचको अर्को हल्दिया पोर्ट कोलकातादेखि १२० कि.मि. दक्षिण पश्चिममा रहेको छ । लागत र दूरी दुवै दृष्टिले यी दुई सामुद्रिक बन्दरगाह सबैभन्दा बढी उपयुक्त छन् । साथै नेपाल र भारतबीच सन् १९६० मा सम्पन्न Treaty of Trade and Transit ले पहिलो पटक नेपालले भारतको कोलकाता बन्दरगाह प्रयोग गर्नुपर्ने कुरा उल्लेख गरेकोले पनि नेपालको आयात निर्यात व्यापारमा सो बन्दरगाह प्रयोग गर्नुपर्ने बाध्यता नेपाललाई छ । नेपालको आयात निर्यात व्यापारको लागि उपयुक्त अर्को पूर्वी तटीय सामुद्रिक बन्दरगाह पनि भारतको आन्ध्र प्रदेश राज्यस्थित विशाखापट्टनम् बन्दरगाह हो यो वीरगञ्जबाट झण्डै १४०० कि.मि.को दूरीमा अवस्थित छ । भारतको सबैभन्दा चल्तीको र नेपालको युरोप तथा अमेरिकामा निर्यातको दृष्टिले उपयुक्त मुम्बईस्थित जवाहरलाल नेहरू बन्दरगाह वीरगञ्जबाट करिब १९०० कि.मि. दूरीमा रहेको छ । नेपालको आयात/निर्यात व्यापारलाई अझ सहज, सरल र प्रतिस्पर्धी बनाउन हाल उपलब्ध कोलकाता/हल्दिया बन्दरगाह बाहेक विशाखापट्टनम् बन्दरगाह प्रयोगको लागि वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयको नेतृत्वमा नेपाल इन्टरमोडल यातायात विकास समिति समेतको सहभागितामा भारतसँग पटक पटक वार्ता तथा छलफल भई उक्त बन्दरगाह प्रयोगको लागि विद्यमान रेल सेवा सम्झौतामा गर्नुपर्ने आवश्यक परिमार्जन सहितको Letter of Exchange (LOE) को मस्यौदा भारतीय पक्षलाई पठाई सकिएको छ ।

नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारको मुख्य समस्या भनेकै पारवहन मार्गका सम्बन्धमा बहुविकल्प उपलब्ध नहुनु हो । बंगलादेशको सामुद्रिक बन्दरगाहबाट नेपालमा सामान आयात- निर्यात गर्न रोहनपुर-सिङ्घवाड मार्ग र फूलवारी-बंगलाबन्ध मार्ग गरी दुईवटा पारवहन मार्ग तोकिएता पनि भौतिक संरचनाको अभावका कारण फूलवारी-बंगलाबन्ध मार्ग मात्र चालु अवस्थामा रहेको छ । तर यस

मार्गको नियमित सञ्चालनको लागि हालसम्म पनि भारत, बंगलादेश र नेपालबीच त्रिपक्षीय सम्झौता हुन नसकेको कारणले नेपालबाट सामान लिएर गएको मालवाहक साधन सीधा बंगलादेश जानसक्ने अवस्था रहेको छैन । यो मार्ग सन् १९९७ को सेप्टेम्बरमा उच्चस्तरीय Letter of Exchange को माध्यमबाट सञ्चालनमा आएको हो । साथै, रोहनपुर-सिंहवादालाई वैकल्पिक पारवहन मार्गको रूपमा उपयोग गर्ने क्रममा सो मार्गको सम्भाव्यता अध्ययन पूरा गरिसकिएको छ ।

५ व्यापार सहजीकरणका प्रयासहरू :

मालसामानको निकासी पैठारीको प्रक्रिया पूरा गर्न जति बढी समय लाग्छ त्यति बढी समय मालवस्तु बजारमा पुग्न ढिला भई व्यापार सञ्चालनमा समस्या उत्पन्न हुन्छ । तसर्थ देशको व्यापारमा समय र खर्च कम गरी व्यापार अभिवृद्धिको लागि मालवस्तुको निकासी पैठारी र पारवहनका क्रममा कार्यविधि, कागजात र जाँचपासका चरणहरू घटाएर व्यापार सहजीकरण गर्ने अवधारणा अनुसार नेपालमा नीतिगत सुधार (वाणिज्य नीति, २०६५, नयाँ औद्योगिक नीति, २०६७), समयसापेक्ष ऐन, नियम (मालसामानको बहुविधिक ढुवानी ऐन, २०६३, नियमावली, २०६६) हरूको निर्माण भई कार्यान्वयनमा आइसकेका छन् भने भौतिक पूर्वाधार निर्माणअन्तर्गत देशका दक्षिणी सीमानाका प्रमुख चार भन्सार नाका (विराटनगर, भैरहवा, काँकडभिट्टा र वीरगञ्ज) हरूमा Road Based तथा Rail Based सुख्खा बन्दरगाहहरूको निर्माण गरी निकासी तथा पैठारी गर्ने मालवस्तुहरू (कन्टेनर) समेतको व्यवस्थापन, अस्थायी रूपले भण्डारण गर्ने, भन्सार जाँचपाससम्बन्धी कार्य समाप्त भएपछि पुनः निकासी तथा पैठारी गर्ने सुविधाहरू प्रदान गर्ने र यी कार्यहरूको लागि आवश्यक उपकरणहरूको समेत व्यवस्था गरिएको छ । यी सुख्खा बन्दरगाहमार्फत एकै थलो (One Window System) बाट व्यापार सम्बन्धी (क्लियरिङ्ग, फर्वार्डिङ्ग, भन्सार, भण्डारण, बैकिङ्ग आदि) सम्पूर्ण सेवाहरू उपलब्ध हुने भएकोले समय र लागत कम भई व्यापार सहजीकरणमा टेवा पुगेको छ । उत्तरी सीमानातर्फको व्यापार सहजीकरणका लागि तातोपानीमा चीन सरकारको आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोगमा सुख्खा बन्दरगाहको निर्माण कार्य भर्खरै शुरु भएको छ ।

यसैगरी अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार सहजीकरणको लागि निकासी पैठारीको दृष्टिले सम्भाव्य देखिएका सर्लाही, राजविराज, गौर र महेशपुर भन्सार नाकामा सुख्खा बन्दरगाहको निर्माण गर्ने सम्बन्धमा पूर्व सम्भाव्यता अध्ययनको कार्य पूरा भएको छ भने सुदूर पश्चिम क्षेत्रमा सुख्खा बन्दरगाह निर्माणको लागि सम्भाव्यता अध्ययन सम्बन्धमा समितिबाट उक्त क्षेत्रमा रहेका भन्सार नाकाहरूको स्थलगत निरीक्षण तथा अवलोकन भ्रमण सम्पन्न भई दुई भन्सार नाका चाँदनी र दोधारामा सुख्खा बन्दरगाह निर्माण गर्न अवधारणापत्र (Concept Note) तयार गरिएको छ ।

यस क्रममा अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार सहजीकरणको लागि नेपाल इन्टरमोडल यातायात विकास समितिले भविष्यमा विभिन्न महत्त्वपूर्ण क्रियाकलापहरूलाई अधि बढाउने सोच लिएको छ । भारत सरकारको

सहयोगमा विराटनगर, वीरगञ्ज, भैरहवा तथा नेपालगञ्जमा निर्माण हुने एकीकृत भन्सार जांच चौकी (ICP) को (Container Fright Station-CFS) को सञ्चालन गर्ने, सडक मार्गबाट मालसामान ढुवानी गर्ने ऐन, २०६७ तथा रेल्वे ऐनलाई समसामयिक राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय परिस्थिति अनुरूप परिमार्जनको लागि पहल गर्ने, हाल सञ्चालनमा रहेका तथा सञ्चालनमा आउने नेपालका सुख्खा बन्दरगाहहरूको अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा पहिचान बनाउनका लागि International Location Code प्राप्त गर्ने आदि कार्यहरू कार्यान्वयनको चरणमा छन् । यस क्रममा सर्वप्रथम मुलुकको आधिकारिक निकाय-वाणिज्य तथा आपूर्ति व्यवस्थापन विभागमा दर्ता गर्नुपर्ने प्रावधान भएकाले सोका लागि आवश्यक सुख्खा बन्दरगाह दर्तासम्बन्धी कार्यविधि, २०६९ तयार गर्ने कार्य पूरा भएको छ । विगतमा निर्माण भएका अधिकांश सुख्खा बन्दरगाहहरू अझै पूर्ण क्षमतामा सञ्चालनमा नआइसकेको कुरालाई मध्यनजर गरी दर्ता गराउने लगायत हाल सञ्चालनमा रहेका सुख्खा बन्दरगाहहरू पूर्ण क्षमतामा सञ्चालनमा ल्याउने वातावरण तयार गर्न आवश्यक कार्यहरू अगाडि बढाइएको छ । साथै, देशका अन्य सम्भावित भन्सार नाकाहरूबाट भएको आयात निर्यातको अध्ययन गरी आवश्यक नाकामा सुख्खा बन्दरगाहको विकास गर्ने सम्बन्धमा अवधारणा पत्र (Concept Paper) तयारी तथा पूर्वसम्भाव्यता अध्ययन गर्ने लगायतका कार्यहरू कार्यान्वयनका चरणमा रहेका छन् ।

६ निष्कर्ष :

आर्थिक विकासमा उद्योग-व्यापार क्षेत्रको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहे जस्तै उद्योग र व्यापार क्षेत्रको अभिवृद्धिमा पारवहन सुविधाले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको पाइन्छ । सस्तो, सहज, सुरक्षित र उन्नत पारवहन सुविधाले मुलुकको वैदेशिक व्यापारलाई सहजीकरण गर्दै आर्थिक वृद्धिदरलाई तीव्र र उच्च बनाउन उत्प्रेरकको कार्य गर्दछ । तसर्थ, निकासीजन्य वस्तुको अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा प्रतिस्पर्धी हुन सक्ने स्थिति सृजना गर्न व्यापार प्रक्रियालाई सहजीकरण तथा पारवहन सुविधाको आधिकारिक उपयोगको लागि देशका विभिन्न सम्भावित भन्सार नाकाहरूमा सुख्खा बन्दरगाहहरूको निर्माण गरी सेवा उपलब्ध गराउने लगायत वैकल्पिक पारवहन मार्गको खोजी तथा उपयोगको लागि निरन्तर पहल गर्नु आवश्यक छ ।

नेपालजस्तो भूपरिवेष्टित र अति कम विकसित मुलुकको द्रुततर आर्थिक विकासमा पारवहन सुविधाको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ । सहज, सरल, लागत किफायती र न्यूनतम पूर्वाधार सुविधायुक्त पारवहन मार्गको उपयोगबाट मुलुकको आयात निर्यात व्यापारमा गुणात्मक सुधार आउने कुरा निर्विवाद छ । यसबाट देशमा औद्योगिक लगानी र उत्पादनमूलक उद्योगको विस्तारका लागि समेत उचित वातावरण तयार गर्न सघाउ पुग्ने हुन्छ । मुलुकको भौगोलिक परिस्थितिलाई दृष्टिगत गरी उचित पारवहन मार्गको छनौट र उपयोग गर्न सके यसबाट एकातिर विदेश निर्यात हुने वस्तु तथा सेवालाई विश्व बजारमा प्रतिस्पर्धी मूल्यमा विक्री गरी निर्यात वृद्धिद्वारा आर्थिक लाभ लिन सकिन्छ भने अर्कातिर स्वदेशभित्र पैठारी हुने वस्तु तथा सेवाको लागत र ढुवानी समयमा उल्लेख्य कमी ल्याई सर्वसाधारणलाई प्रत्यक्ष

लाभ पुऱ्याउन सकिने हुन्छ ।

व्यापारिक कारोबारलाई सरल, सहज, लागत किफायती र छिटो-छरितो तुल्याई समग्रमा अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा स्वदेशी वस्तुको प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता वृद्धि गर्न मद्दत पुऱ्याउने उद्देश्यले व्यापार सहजीकरणको प्रयत्न स्वरूप सुख्वा बन्दरगाह, शीत भण्डार, कन्टेनर फ्रेट स्टेशन, अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड अनुरूप सडक लगायतका भौतिक पूर्वाधारहरूको निर्माण, निर्यातमूलक उद्योगलाई थप प्रोत्साहनको व्यवस्था हालको वाणिज्य नीतिमा हुनु, निकासी प्रवर्द्धनका लागि भौतिक पूर्वाधार सहितको निर्यात प्रशोधन क्षेत्र तथा विशेष आर्थिक क्षेत्रहरूको स्थापना लगायतका व्यवस्था गरिनुले व्यापार सहजीकरणमा मद्दत पुग्ने देखिन्छ । साथै, नयाँ औद्योगिक नीति, नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीति र अन्तरिम योजनाले अधि सारेका व्यापार सहजीकरणसम्बन्धी नीतिगत, संस्थागत, प्रक्रियागत, प्राविधिक, प्रशासनिक सुधार, परिमार्जन र समायोजनका कार्यहरूलाई चरणबद्ध रूपमा तत्काल कार्यान्वयनमा ल्याउन सके द्विपक्षीय, क्षेत्रीय र बहुपक्षीय स्तरमा व्यापार वृद्धि गर्न सहयोग पुग्ने देखिन्छ । यसबाट स्वदेशी उद्योगहरूबाट उत्पादित वस्तुको निकासी वृद्धि भई व्यापार घाटा घटाउन र आर्थिक समृद्धि हासिल गर्नसमेत ठोस सहयोग पुग्ने विश्वास लिन सकिन्छ ।

सन्दर्भ-सामग्री :

व्यापार र विकास पत्रिकाका विभिन्न अङ्कहरू, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, सिंहदरवार ।

वाणिज्य नीति-२०६५ ।

त्रिवर्षीय अन्तरिम योजना (२०६७/६८-६९/७०) ।

सुख्वा बन्दरगाह सम्बन्धमा प्रकाशित विभिन्न लेख तथा प्रतिवेदनहरू, नेपाल इन्टरमोडल यातायात विकास समिति

नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीति, २०१०, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, सिंहदरवार ।

ekl/j lli6t /fi6sf]Jofkf/ tyf kf/j xg clwsf/

शम्भुराज रेग्मी

१ विषय प्रवेश :

सामान्यतया समुद्रसम्मको पहुँचबाट वञ्चित हुने अर्थात् समुद्रसँग सीमाना नजोडिएका राष्ट्रहरू भूपरिवेष्टित राष्ट्र हुन् । यस आधारमा विश्व समुदायमा सामुद्रिक किनारासँग सीमा जोडिएका राष्ट्रहरूलाई तटवर्ती (Coastal) राष्ट्र र नजोडिएका राष्ट्रहरूलाई भूपरिवेष्टित राष्ट्र भनिन्छ । यसरी परिभाषा गर्दा राज्यको सीमानामा हुने हेरफेरसँगै यसको परिभाषामा भिन्नता आउन सक्छ । इटालियन उपनिवेश राष्ट्र इरिट्रिया, इथियोपियामा गाभिनुपूर्व इथियोपिया पनि भूपरिवेष्टित राष्ट्र थियो, पछाडि यो तटवर्ती राष्ट्र बन्न पुग्यो । यसरी हेर्दा भूपरिवेष्टित हुनु प्राकृतिक कारण हो भन्ने प्राचीन धारणामा परिवर्तन आएको छ । किनकि राष्ट्रको सीमारेखा प्रकृतिले कोरेको हुँदैन । सभ्यताको विकासको क्रममा राज्यहरू टुक्रिने (पृथक हुने) र विलय हुने (मिल्ने) क्रममा भौगोलिक सीमारेखा र यिनीहरूको Coastal र Land locked भन्ने परिभाषामा समेत फरक आउन सक्छ । यसरी भूपरिवेष्टित राष्ट्रको परिभाषा दिने क्रममा संयुक्त राष्ट्रसंघको स्थापनापूर्व “एउटा सिङ्गो पृथ्वीका बीचबाट कोरिएका अप्राकृतिक धर्साहरूले राजनैतिक रूपमा पृथ्वीको भू-भागलाई विभिन्न खण्ड-खण्डहरूमा विभाजन गरी विभिन्न जातीय, सांस्कृतिक, धर्म, वर्ण सम्प्रदाय आदिका आधारमा विभिन्न राष्ट्रहरूमा विभाजन गर्ने क्रममा केही त्यस्ता भूमध्यवर्तीय राष्ट्रहरू जो चारैतिर अरु राष्ट्रका भू-इलाकाले घेरिएका छन्, जसको समुद्रतट छैन (State Having no see Coast) त्यस्ता राष्ट्रलाई भूपरिवेष्टित राष्ट्र भनिन्छ, भनी डा.सूर्यप्रसाद सुवेदीले भूपरिवेष्टित राष्ट्रको परिभाषा दिनुभएको छ । यसरी हेर्दा आगामी दिनहरूमा भूपरिवेष्टित राष्ट्र भन्नाले प्राकृतिक रूपले ठागिएको राष्ट्रको रूपमा गणना गर्ने पुरानो प्रवृत्तिमा परिवर्तन आउनु जरुरी छ । किनकि गहिरिएर हेर्ने हो भने भूपरिवेष्टिताको अवधारणा प्राकृतिक नभई अप्राकृतिक रूपमा (Artificial) भएको देखिन्छ । यसरी हेर्दा वर्तमान समयमा यस अवधारणाले जमिन नै जमिनले घेरिएको अतिरिक्त पारवहन स्वतन्त्रताको अधिकारसम्बन्धी विविध पक्षलाई जनाउँछ । यसर्थ भूपरिवेष्टिताको अवधारणा राजनीति, भूगोल र कानूनी आधारको सम्मिश्रणबाट भएको मान्नु उपयुक्त हुन्छ ।

विश्वमा ३१ वटा देशहरू भूपरिवेष्टित मूलुकका रूपमा रहेका छन् भने एशियामा अफगानिस्तान, भूटान, लाओस, मंगोलिया र नेपाल गरी ५ मुलुक भूपरिवेष्टित रहेका छन् । यस्ता देशहरूलाई भित्री महादेशीय (Inter Continental) देशहरू, वन्द देशहरू (Close Countries) र सामुद्रिक प्रदेश नभएका देशहरू (Inter Land Countries) आदि नामले पनि चिनिन्छ । यूरोपका केही

✦ उपसचिव (कानून), वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय ।

देशलाई छाडेर प्रायः सबै अफ्रिकी र एसियाली देशहरू अतिकम विकसित राष्ट्रका रूपमा रहेका छन् भने बाँकी कम विकसित राष्ट्रका रूपमा रहेका छन् । औद्योगिक राष्ट्रहरू समुद्रको पहुँचमा छन् र विकसित पनि छन् । कम विकसित राष्ट्रहरूको औद्योगिक राष्ट्रहरूसँगको व्यापारिक निर्भरताले पनि व्यापारिक सञ्जालबाट समेत विमुख हुनुपर्ने अवस्था रहेको छ ।

अतिकम विकसित राष्ट्रहरूको परिभाषा गर्ने सवालमा संयुक्त राष्ट्रसंघले विभिन्न मापदण्डहरू Criteria हरू निर्धारण गरेको छ । यातायात, सञ्चार, शिक्षा, स्वास्थ्यजस्ता आधारभूत आवश्यकता पूर्ति हुन नसक्नुका साथै प्राकृतिक स्रोतसाधनका रूपमा रहेका तेल, ग्याँस आदिको अभावका कारण प्रतिव्यक्ति आयमा कमी हुन गई गरीबी व्याप्त रहेको हुन्छ र औद्योगिक विकास नहुँदा बेरोजगारी र अर्धबेरोजगारी बढी हुने राष्ट्रहरू अतिकम विकसित राष्ट्रको समूहमा पर्दछन् । यसरी हेर्दा नेपाल, भूटान, अफगानिस्तान, लाओस अतिकम विकसित राष्ट्रहरूका रूपमा रहेका छन् भने मंगोलिया, किर्गिजस्तान, ताजकिस्तान, तुर्कमेनिस्तान, अर्मेनिया, अजरबैजान, कजाकिस्तान र उज्बेकिस्तान आर्थिक विकासको संक्रमणमा र विकासशील देशहरूका रूपमा रहेका छन् ।

२ भूपरिवेष्टित राष्ट्रहरूको अधिकारको आधार

प्रथम विश्वयुद्धपूर्व राष्ट्रहरूको व्यवहार र द्विपक्षीय सम्झौता (Treaty) को आधारमा पारवहन व्यापार सञ्चालित थियो । प्रथम र द्वितीय विश्वयुद्धबीचको अवधिमा Hugo Grotious, Thomas Jefferson जस्ता दार्शनिक तथा अधिकारकर्मीहरूले पारवहन स्वतन्त्रतालाई प्राकृतिक कानूनको अभिन्न अंगको रूपमा स्वीकार गरेका थिए भने यही अवधिको विकाससँग वार्सिलोना सन्धि र संयुक्त राष्ट्रसंघको स्थापनाजस्ता कानूनी एवं संस्थागत व्यवस्थाबाट भूपरिवेष्टित राष्ट्रको पारवहन स्वतन्त्रतामा जोड दिन थालिएको थियो । भूपरिवेष्टित राष्ट्रहरूको अधिकारको सन्दर्भमा व्यापार र पारवहनको विकास गर्न Freedom of Transit र Innocent Passage को अधिकार महत्वपूर्ण मानिन्छ । अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि, सम्झौता अनुसार भूपरिवेष्टित राष्ट्रलाई समुद्रसम्म प्रवेश गर्ने र त्यहाँबाट निस्कने अधिकार मात्र हैन तटवर्ती राष्ट्रको शान्ति सुरक्षामा अवरोध नपुऱ्याएसम्म Innocent Passage को अधिकार समेत रहेको हुन्छ ।

Freedom of Transit भूपरिवेष्टित राष्ट्रहरूका लागि मात्र लागू हुने नभई Freedom of Communication को भागको रूपमा सबै राष्ट्रलाई उत्तिकै महत्व रहने अधिकार हो । विश्वव्यापीकरण, उदारीकरण र सूचना प्रविधिमा भएको अनुमानै गर्न नसकिने विकाससँग विश्व आज एक ग्रामको रूपमा परिणत भएको छ । यसले गर्दा समुद्री राष्ट्रलाई पनि अरू राष्ट्रको इलाका पार गरेर व्यापार तथा सञ्चार गर्नुपर्ने हुन्छ । यसका लागि पनि पारवहन स्वतन्त्रता महत्वपूर्ण अधिकारको रूपमा र सबैको चासोका रूपमा रहेको छ । यसैले होला १९ औँ शताब्दीसम्म सामुद्रिक कानूनमा सामुद्रिक तटसम्म सहज पहुँचको अधिकार उल्लेखसम्म थिएन । केवल १९१९

को भर्साइल्स सन्धिको धारा २७८ ले भूपरिष्ठित राष्ट्रलाई भण्डा राखी खुला समुद्रमा जहाज चलाउन पाउने अधिकारलाई अनुमति दिएको थियो तर वास्तविक रूपमा पारवहन अधिकार सन्धिमा उल्लेख थिएन । सन् १९२१ को पारवहन स्वतन्त्रतासम्बन्धी वार्सिलोना सन्धिले भने एक अर्कालाई पारस्परिकताका आधारमा पारवहन अधिकार प्रदान गरेको थियो ।

भूपरिवेष्ठित हुनुले मात्र राज्यले आर्थिक व्यापारिक तथा मानवीय सुविधाबाट बञ्चित हुनु नपर्ने अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको मान्यता रहेको छ । अन्तर्राष्ट्रिय शान्ति स्थापना र पारस्परिक सम्बन्ध स्थापना गरी विश्वमा राष्ट्रहरूबीच सम्बन्ध विकास गर्न सन् १९४५ मा संयुक्त राष्ट्र संघको स्थापना, सन् १९४८ को मानव अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय घोषणापत्र, सन् १९४७ मा वाणिज्य र व्यापार सञ्चालनका लागि GATT Agreement हुनुका साथै वाणिज्य र व्यापारको क्षेत्रमा समानता गर्न Most Favoured Nation, National Treatment, Market Access र निर्णय तथा व्यापारिक गतिविधिको नियमन प्रक्रिया Predictable & Transparent हुनुपर्ने सिद्धान्त र एकराज्य एकमतका आधारमा निर्णय हुने प्रविद्धताकासाथ WTO को स्थापना सन् १९९५ मा भएको र यसमा नेपाललगायत भूपरिवेष्ठित अन्य राष्ट्रहरूसमेत सदस्य बनिसकेको सन्दर्भमा भूपरिवेष्ठित राष्ट्रको अधिकार आज विश्वव्यापी चासो र सरोकारको विषय बनेको छ । यस सम्बन्धमा विभिन्न Conventions एवं सम्मेलनहरूसमेत भएका छन् । विशेषतः भूपरिवेष्ठित राष्ट्रका व्यापार तथा पारवहन अधिकारका आधारहरूलाई २ प्रकारले विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

१. सैद्धान्तिक आधार
२. कानूनी आधार

२.१. सैद्धान्तिक आधार

खुला समुद्रमा प्रवेश गर्न पाउने र खुला समुद्रदेखि फिर्ता हुने Land Locked State को अधिकारलाई वर्तमान विश्व समुदायले इन्कार गर्न सक्दैन । यी अधिकारहरूलाई मान्यता दिइनुका पछाडि मूलतः अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताहरू रहेको भए पनि यी राष्ट्रहरूको अधिकारका सम्बन्धमा भएका अन्तर्राष्ट्रिय प्रयासहरू विशेषत निम्न सिद्धान्तका आधारमा भएका देखिन्छन् ।

(क) यातायात स्वतन्त्रताको सिद्धान्त (Theory of Freedom of Transportation):

यस सिद्धान्तका समर्थकहरूमा Groseous, Vatel आदि रहेका छन् । कुनै पनि राष्ट्रलाई आफ्नो भूइलाकामा पूर्ण सार्वभौमिकता रहने भए पनि खुला समुद्रमा भूपरिवेष्ठित राष्ट्रहरूले आफ्नो आवश्यकता पूरा गर्नको लागि तटवर्ती राज्यको भूइलाकामार्फत समुद्रमा प्रवेश गर्न पाउनुपर्ने मान्यताका साथ यो सिद्धान्त १९ औं शताब्दीसम्म प्रचलनमा थियो ।

(ख) अन्तर्राष्ट्रिय सर्भिच्युड्सको सिद्धान्त (Theory of International Servitudes):

कुनै देशको कुनै इलाका औपचारिक रूपमा सार्वभौम रहन्छ तर त्यहाँ अर्को देशले अन्तर्राष्ट्रिय सम्झौता वा अभ्यासद्वारा पारवहन अधिकार प्राप्त गर्दछन् । Oppenheim र Ride जस्ता समर्थकहरूले वकालत गरेको यो सिद्धान्त १९ औं शताब्दीमा प्रचलित रहेको र यसले Passage को अधिकारको सम्मानमा जोड दिन्छ ।

(ग) खुला समुद्रको स्वतन्त्रताको सिद्धान्त (Theory of Freedom of High Sea)

खुला समुद्र सबैको उपभोगको लागि हुँदा छिमेकी तटवर्ती देशले भूपरिवेष्टित राष्ट्रलाई पारवहन सुविधा दिनुपर्दछ, नदिनु भनेको पारस्परिक मान्यता र आधुनिक अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको सिद्धान्तको उल्लङ्घन हो । सन् १९५८ को खुला समुद्रसम्बन्धी जेनेभा महासन्धिको धारा ३ र सन् १९८२ को सामुद्रिक कानून सम्बन्धी महासन्धिको धारा १२५ ले समेत यस सिद्धान्तलाई आत्मसात गर्दै खुल्ला समुद्रमा Innocent Passage को अधिकारलाई संहिताकरण गरेका छन् ।

(घ) सन्धिको सद्भावना अनुरूप पालन गर्नुपर्ने सिद्धान्त (Theory of Pacta sunt servanda)

सबै अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौता पक्ष राष्ट्रको सहमतिमा निर्माण हुने हुँदा यसको इमान्दारीका साथ पालना गर्नुपर्दछ । समुद्रमा प्रवेश गर्ने वा अन्य देशसँग आर्थिक व्यापारिक क्रियाकलाप गर्न सन्धि गर्नु प्रत्येक देशको अधिकार हो । यस्तो अधिकारको सबैले सम्मान गर्नुपर्दछ । राज्यहरूको आर्थिक अधिकार र कर्तव्य सम्बन्धी १२ December १९७४ को घोषणापत्रले पनि यसलाई स्वीकार गरेको छ ।

(ङ) भौगोलिक परिस्थितिको सिद्धान्त (Theory of Geographical Circumstances)

भौगोलिक कारण सामुद्रिक राष्ट्रले सामुद्रिक इलाका प्राप्त गरेका छैनन् तथापि छिमेकी राज्यको भूमिबाट समुद्रमा प्रवेश गर्ने पारवहन स्वतन्त्रता पाउनु पर्दछ र यस्तो स्वतन्त्रता दिनु तटवर्ती छिमेकी राज्यको दायित्व पनि हो भन्ने यस सिद्धान्तको मान्यता रहेको छ ।

२.२ कानूनी आधार

भूपरिवेष्टित राष्ट्रको अधिकार स्थापित गर्ने सम्बन्धमा विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलन र सन्धि सम्झौताहरू भएका छन् । अन्तर्राष्ट्रिय कानूनका यस्ता दस्तावेजहरूले भूपरिवेष्टित राष्ट्रको पारवहन स्वतन्त्रताको अधिकारलाई संस्थागत र मजबुत गराउने प्रयास गरेका छन् । यस्ता महासन्धि तथा सन्धिहरूले भूपरिवेष्टित राष्ट्रको व्यापार तथा पारवहन सम्बन्धी अधिकार पाउने देहाय अनुसारको कानूनी आधार तय गरेका छन् ।

(क) भर्साइल्स शान्ति सन्धि, १९१९

भूपरिवेष्टित राष्ट्रलाई खुला समुद्रमा भण्डा राखी जहाज चलाउने पाउने अधिकार हुने सम्मको कुरा उल्लेख गरेको भए पनि पारवहन अधिकार भने उल्लेख नभएको प्रस्तुत सन्धि फ्रान्सको पेरिसमा सम्पन्न भएको थियो । प्रथम विश्वयुद्धको अन्त्यसँगै जर्मनी र वेलायत उपनिवेशवाट स्वतन्त्र भएका अन्य राष्ट्रहरूसँग यो सन्धि सम्पन्न भएको र यो सन्धिले भूपरिवेष्टित राष्ट्रको पानीजहाजमा एउटा उसको र अर्को तटवर्ती राष्ट्रको भण्डा राख्ने प्रचलनको अन्त्य गरी भूपरिवेष्टित राष्ट्रले आफ्नो भण्डा राखी जहाज चलाउने व्यवस्था गरेको थियो ।

(ख) पारवहन स्वतन्त्रतासम्बन्धी वार्सिलोना सन्धि, १९२१

यो सन्धिले भूपरिवेष्टित राष्ट्रको समुद्रसम्म पुग्न पाउने पारवहन अधिकारलाई मान्यता प्रदान गरे पनि ती सन्धिहरूको पक्ष हुनुपर्ने र द्विपक्षीय सन्धि आवश्यक पर्ने व्यवस्था गर्नुको साथै त्यस्ता अधिकार पारस्परिकताको आधारमा पाउने कुरालाई समेटेको थियो । सबै भूपरिवेष्टित राष्ट्रको पारवहन अधिकारलाई मान्यता दिएको यस सन्धिमा सबै भूपरिवेष्टित राष्ट्रभने पक्ष थिएनन् ।

(ग) सन् १९४८ को GATT सम्झौता

भूपरिवेष्टित राष्ट्रको पारवहन अधिकार (Transit Right) लाई व्यवस्थित गरेको यो सम्झौता सन् १९९५ मा WTO अन्तर्गत समाहित भएको छ । यसका धारा ५ ले व्यापारसम्बन्धी विवाद समाधानमा निर्णय गर्ने कानूनी अधिकारको व्यवस्था गरेको र भूपरिवेष्टित राष्ट्रलाई वास्तविक न्याय पाउन Trade Capacity Enhance गर्नुपर्ने कुरा उल्लेख गरेको छ ।

(घ) खुला समुद्रसम्बन्धी जेनेभा महासन्धि, १९५८

खुला समुद्रमा प्रवेश गर्न पाउने भूपरिवेष्टित देशको अधिकारलाई पहिलोपटक संहिताकरण गर्ने काम यसै सन्धिबाट भएको हो । यो सन्धिको धारा ३ ले खुला समुद्रमा प्रवेश गर्ने अधिकार व्यवस्थित त गन्यो साथै द्विपक्षीय सन्धि हुनुपर्ने बाध्यता कायमै राख्यो । धारा ४ मा आफ्नो भण्डा राखी जहाज चलाउने अधिकार प्रदान गरेको भए पनि तटवर्ती राष्ट्रसँग छुट्टै सम्झौता गराई प्रचलनमा ल्याउनु पर्ने प्रावधान यथावत् राख्यो । यसले पनि भूपरिवेष्टित राष्ट्रको वास्तविक समस्यालाई सम्बोधन गर्न सकेन ।

(ङ) भूपरिवेष्टित राष्ट्रहरूको पारवहन र व्यापार विषयक सन् १९६५ को न्यूयोर्क सन्धि

यस सन्धिले पहिलो पटक भूपरिवेष्टित देशको परिभाषा गरी सामुद्रिक किनारामा प्रवेश नहुने देश भनी व्यवस्था गर्नुका साथै पारवहन सम्बन्धी विविध अधिकारको व्यवस्था गरे पनि द्विपक्षीय सन्धि

गर्नुपर्ने बाध्यता र पारस्परिकताका आधारमा अधिकार प्राप्त हुने व्यवस्था यथावत् नै राखेकोले भूपरिवेष्टित राष्ट्रको वास्तविक समस्यालाई सम्बोधन गर्न नसक्नुका साथै सम्झौता अगाडि अपूर्ण र सम्झौता गरेपछि पूर्ण हुने अधिकारको रूपमा पारवहन अधिकारहरू प्रत्याभूत गरेको छ । यस सन्धिले भूपरिवेष्टित देशलाई कमसेकम एउटा Transit सुविधा दिनुपर्ने व्यवस्थालाई सुरक्षित गरी दिएको छ ।

(च) सामुद्रिक कानूनसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासन्धि १९८२

यो सन्धि सम्पन्न हुने बेला भएको राष्ट्रहरूको सम्मेलनमा भूपरिवेष्टित राष्ट्रहरूको अधिकारको प्रचलन द्विपक्षीय आधारमा नभई बहुपक्षीय सन्धिको आधारमा हुनुपर्ने तर्क प्रस्तुत गरिए पनि सबै राष्ट्रबाट अनुमोदित नहुँदा क्षेत्रीय वा उपक्षेत्रीय आधारमा समाधान गर्न सकिने कुरा औल्याइएको थियो । यस महासन्धिको प्रावधानहरू विगतका भन्दा अपेक्षाकृत उदार र भूपरिवेष्टित देशको समस्या समाधानतर्फ उन्मुख भए पनि पारवहनसम्बन्धी भूपरिवेष्टित राष्ट्रको अधिकार वास्तविक रूपमा स्थापना गर्नुभन्दा ती अधिकारहरूको संहिताकरण र व्यवस्थितसम्म गरेको छ । पारवहन सुविधा दिने क्रममा सवारी साधनलाई सेवा पुऱ्याउँदा लाग्ने बाहेकको अन्य भन्सार कर शुल्क लिन नपाइने व्यवस्थालाई यसले समेटेको छ ।

सार्वभौमसत्ता विरुद्ध स्वतन्त्रता (Freedom Vs Sovereignty)

भूपरिवेष्टित राष्ट्रहरूले Right to Transit लाई प्राकृतिक (Natural Right) भनी वकालत गरे जस्तै तटवर्ती राष्ट्रहरूले आफ्नो राष्ट्रिय अखण्डता र सार्वभौमसत्ता अतिक्रमण हुने अधिकारको रूपमा स्वतन्त्र पारवहन (Free Transit) बाट हुने वकालत गर्छन् । यी दुई फरक विचारधाराको द्वन्द्वबाट नै भूपरिवेष्टित राष्ट्रहरू (Land locked states) को Trade and Transit Right सार्वभौम अखण्डताको सिद्धान्त अन्तर्राष्ट्रिय कानूनमा द्विपक्षीय सन्धिको विषय बनेर रहेको छ । सामुद्रिक कानूनसम्बन्धी सन्धिको दफा १२५(३) ले समुद्रसम्मको भूपरिवेष्टित राष्ट्रहरूको Freedom of Transit को सम्बन्धमा Transit State in the exercise of their full sovereignty over their territory shall have the right to take all measures necessary to ensure that the right and facilities provided for in this part for land locked states shall in no way infringe their legitimate interest भन्ने व्यवस्था राखी Transit State को सार्वभौम अखण्डतामा कुनै पनि हालतमा आँच नपुग्ने गरी उसको आफ्नो भू-भागमाथिको पूर्ण सार्वभौमसत्ता रहने भनी भूपरिवेष्टित राष्ट्रको अधिकारलाई शर्तात्मक बनाएको छ । अन्तर्राष्ट्रिय कानून र यस सन्धिको अधीनमा रही Freedom of high sea तटवर्ती राष्ट्र र भूपरिवेष्टित राष्ट्र दुवैले उपयोग गर्न पाउने व्यवस्था छ ।

३ भूपरिवेष्टित राष्ट्रका अधिकारहरू

भूपरिवेष्टित राष्ट्रको अधिकारमा तटवर्ती राष्ट्रहरूको राष्ट्रिय स्वार्थअनुरूप स्थापना गरिएका एकलौटी आर्थिक क्षेत्र तथा कन्टिनेन्टल शेल्फको कारण अधिकारको स्थितिमा फरक हुने भएको भए पनि खुला समुद्रमा प्रवेश गर्ने पारवहनको अधिकार र आफ्नो भण्डा राखी जहाज चलाउने अधिकारका रूपमा मात्र बुझिने यी राष्ट्रहरूको अधिकारमा समयको परिवर्तनसँगै संयुक्त राष्ट्रसंघ, WTO जस्ता संस्थाहरूको उदयसँगै केही विविधता र बढोत्तरी भएको छ। सन् १९८२ को सामुद्रिक कानूनसम्बन्धी महासन्धिको अनुसार भूपरिवेष्टित राष्ट्रका निम्न अधिकारहरू रहेका छन्।

१. खुला समुद्रको प्रयोग गर्ने अधिकार,
२. आफ्नो भण्डा राखी जहाज चलाउन पाउने अधिकार,
३. खुला समुद्रमा प्रवेश गर्न छिमेकी तटवर्ती देशबाट पारवहन स्वतन्त्रता पाउने अधिकार,
४. छिमेकी तटवर्ती राष्ट्रको एकलौटी आर्थिक क्षेत्रमा माछा लगायत अन्य जीवित स्रोतहरू पक्रन अनुमति पाउने अधिकार,
५. राष्ट्रिय क्षेत्राधिकारबाट बाहिरको Continental Shelf बाट गरिएको उत्पादनबाट प्राप्त अनुदानको हिस्सा पाउने अधिकार,
६. सामुद्रिक पिँधसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय निकायमार्फत सामुन्द्रिक पिँधको उपयोग र उपभोग गर्ने अधिकार,
७. सामुद्रिक पिँधसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय निकायमा भूपरिवेष्टित देशको प्रतिनिधित्व गर्ने अधिकार,

समुद्रलाई मानवसमुदायको साझा सम्पत्ति मानिने हुनाले त्यस्तो सम्पत्तिमा भूपरिवेष्टित राष्ट्रको पनि तटवर्ती राष्ट्रको जति नै अधिकार हुनेमा दुइमत छैन। उक्त अधिकारहरूमध्ये अघिल्ला ३ अधिकारहरू अन्तर्राष्ट्रिय कानूनमा मान्यता दिई प्रचलन गराई सकिएको र बाँकी ४ अधिकारहरू सैद्धान्तिक रूपमा मात्र स्वीकार गरिएको छ। सातौँ अधिकार बाहेक बाँकी ३ अधिकारहरू भूपरिवेष्टित राष्ट्रलाई तटवर्ती राष्ट्रले गर्ने सहानुभूति र व्यवहारमा निर्भर रहेका छन्।

भूपरिवेष्टित राष्ट्रको पारवहन अधिकारलाई अन्तर्राष्ट्रिय, न्यायालयले पोर्चुगल विरुद्ध भारतको पारवहनसम्बन्धी विवादमा सन् १९६० मा कुनै सन्धिद्वारा प्रदान गरिएको पारवहन अधिकारलाई त्यस्तो अधिकार दिने राज्यले अनिवार्य रूपमा पालना गर्नुपर्ने निर्णय गरेको छ। यसैगरी North Atlantic Coaster Fisheries Case मा पनि तटवर्ती राष्ट्रले बाटोको अधिकार दिनुपर्ने भनी व्याख्या गरिएको छ।

४ भूपरिवेष्टित राज्यले भोग्नु परेका समस्याहरू

उल्लिखित सैद्धान्तिक तथा कानूनी आधार एवं अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रीय घोषणापत्र र पारित निर्णयहरूले भूपरिवेष्टित राष्ट्रको अधिकारको सम्बन्धमा थप वकालत र व्याख्या गरे पनि यी राष्ट्रहरूले अबै पनि व्यापार र पारवहनसम्बन्धी विभिन्न अवरोधहरू भैल्लु परिरहेको छ । यस्ता प्रमुख समस्याहरू निम्न बमोजिम छन् :-

- Prior Permission (पूर्व सहमति) विना सुविधा उपभोग गर्न कठिनाइ ।
- असन्तुलित द्विपक्षीय सन्धि गर्नुपर्ने बाध्यता ।
- तेस्रो राष्ट्रसँग व्यापार विस्तार गर्नमा तटवर्ती राष्ट्र (Transit State) को अवरोध ।
- पारवहनसम्बन्धी विवाद समाधान गर्ने बलियो संयन्त्रको अभावमा आर्थिक नाकाबन्दी (Economic Blockade) र व्यापार अवरोधजस्ता समस्या (Trade Embargo) भैल्लु पर्ने बाध्यता ।
- Treaty का पक्ष नभएका राष्ट्रहरूलाई लागू नहुने हुँदा प्राकृतिक अधिकारका रूपमा लिन कठिन
- सार्वभौम समानता र शान्तिपूर्ण सहअस्तित्वको प्रश्नले सारवान अधिकार वहालीमा कठिनाई ।
- Problem of distance (समुद्रबाट टाढा) र संरचनात्मक विकासको अलावा तटवर्ती राज्यको प्रभुत्व (Domination of Coastal State)

५ समाधानका उपायहरू

- तटवर्ती राष्ट्रले Free & secure Transit Right दिन सकारात्मक व्यवहार प्रदर्शित गर्ने ।
- पारवहनसम्बन्धी विवाद समाधानको लागि बलियो अन्तर्राष्ट्रिय संयन्त्र बनाउने ।
- द्विपक्षीयभन्दा पनि बहुपक्षीय सन्धिको लागि आवाज बुलन्द गर्नुपर्ने ।
- सामुद्रिक किनाराबाट टाढा भन्ने परिभाषामा Right To Communication र Transportation को अधिकारलाई समावेश गर्ने ।
- सार्वभौम समानताका नाउँमा समान पहुँचको अधिकारमा (Equal Access Right) उल्लङ्घन गर्न नहुने ।

- Innocent Air Passage को व्यवस्था हुनुपर्ने ।

६ Almighty Program of Action र भूपरिवेष्टित राष्ट्रको विश्व व्यापार

काजकिस्तानको Almighty मा 25-29 August 2003 मा सम्पन्न भूपरिवेष्टित तथा अति कम विकसित राष्ट्रहरूको सम्मेलनले भूपरिवेष्टित राष्ट्रहरूको आवश्यकतालाई विश्व व्यापारमा आबद्ध गर्न निम्न लिखित उद्देश्य लिएको देखिन्छ :

- अन्तर्राष्ट्रिय कानून अनुसार (Land Locked and Least Developed Countries-LLDCs) को सबै प्रकारका यातायातको पहुँच विस्तार गर्ने ।
- आयातका मात्रा घटाउने र प्रतिस्पर्धी क्षमताको अभिवृद्धि गरी सेवा व्यापारमा सुधार गर्ने ।
- व्यापार पारवहन मार्गको अनिश्चितता र ढिलाइ अन्त्य गर्ने ।
- पर्याप्त राष्ट्रिय सञ्जाल विकास गर्ने ।
- व्यापार घाटा कम गर्ने ।
- यातायात मार्गको र करिडर्सहरूको सुरक्षामा जोड दिने ।
- निर्यात प्रवर्द्धनको मार्ग प्रशस्त गर्ने ।
- नीतिगत सुधार : Custom, Transit days मा सुधार गर्ने ।
- संरचनागत सुधार : रेल, सडक, पाइपलाइन आदि
- अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारमा : Preferential Treatment सिद्धान्त लागू हुनुपर्ने ।
- प्राविधिक र आर्थिक सहायता भित्र्याउने ।
- सम्झौताको पालना र अनुगमन गर्ने ।

यी उद्देश्य पूरा गर्न विकसित राष्ट्रहरूले तिनीहरूको विकास साभेदारसँग मिलेर देहायका प्राथमिकताका क्षेत्रहरूमा केन्द्रित रही व्यापार र पारवहन सुविधा विस्तार गर्नुपर्ने कुरा Almighty Program of Action मा उल्लेख छ ।

७ भूपरिवेष्टित मुलुकको रूपमा नेपालको अधिकार

भूपरिवेष्टित नेपालको उत्तरमा चीन र दक्षिणमा भारत पर्दछ । नेपालले विना रोकतोक व्यापार व्यवसाय सञ्चालन गर्ने सम्बन्धमा December १९२३ मा तत्कालीन इष्ट-इण्डिया कम्पनी

(ब्रिटिश सरकार) सँग र सन् १९७१ मा नेपाल-भारतबीच भएका व्यापार तथा पारवहन सन्धिमा समय-समयमा परिमार्जित र संशोधित भई हाल छुट्टाछुट्टै व्यापार सन्धि र पारवहन सन्धि भई विद्यमान प्रावधानहरू कायम रहेको छ। कुल वैदेशिक व्यापारमा आ.व.२०६८/६९ को प्रथम दश महिनामा निर्यातका अंश १४.३% र आयातको अंश ८५.७% रहेकोमा विगत साल यसै समयमा सो अंश क्रमशः १४.२% र ८५.८% रहेको थियो। यसै अवधिमा गतवर्षको प्रथम दश महिनामा निकासी पैठारी व्यापारको अनुपात १:६.१ भएकोमा आ.व.२०६८/६९ को सोही अवधिमा सो अनुपात १:६.० पुगेको छ। नेपालको पैठारी व्यापारमा भारत, चीन, युएई, थाइलेण्ड, इण्डोनेशिया, अर्जेन्टिना, मलेशिया, द.कोरिया, जापान, संयुक्त राज्य अमेरिका, साउदी अरब, सिंगापुर आदि प्रमुख रूपमा रहेका छन्।

नेपालका परम्परागत निर्यातजन्य वस्तुहरू जस्तै ऊनी गलैँचा, तयारी पोशाक आदिको निर्यातमा केही सुधार देखिएको छ। समीक्षा अवधिमा सुन, पेट्रोलियम पदार्थ, सोयाविनको कच्चा तेल, तयारी पोशाक आदिको आयातमा उल्लेख्य वृद्धि भएका देखिन्छ। परिणामतः आर्थिक वर्ष २०६८/६९ को प्रथम दश महीना अवधिमा अधिल्लो वर्षको सोही अवधिको तुलनामा १३.४ प्रतिशतले वृद्धि भई नेपालको कुल व्यापारघाटा रु. ३०२.७५ अर्ब पुगेको छ। यस्तो स्थितिमा रहेको वैदेशिक व्यापार सञ्चालन गर्ने नेपाल र चीनको बीचमा ६ वटा नाकाहरूमात्र खोलिएका छन्। यसबाट नेपाल-चीन व्यापार तथा पारवहन विस्तारमा धेरै कार्यहरू गर्न आवश्यक देखिन्छ। छिमेकी चीनले १०.३ को दोहोरो अंकको आर्थिक वृद्धिदर र भारतको आर्थिक वृद्धिदर ९.४% को हाराहारीमा सीमित रहेको छ।

नेपालले भारतसँग प्राप्त पारवहन सुविधालाई सरल, सहज बनाई अधिकतम लाभ लिन सक्ने प्रशस्त सम्भावनाहरू छन्। नेपाललाई फूलबारी काँकडभित्तादेखि बंगलाबन्ध जाने नयाँ वैकल्पिक मार्ग उपलब्ध गराउने सहमति भएपश्चात् नेपालले पारवहन सुविधा प्राप्त गर्ने देशहरूमा भारत, बंगलादेश रहेका छन्। WTO को स्थापना पश्चात् वस्तु व्यापारको प्रतिस्पर्धामा सेवा व्यापारले समेत महत्त्व पाएको र नेपालसमेत यसको १४७ औँ सदस्यको रूपमा अप्रिल २३, २००४ मा प्रवेश गरी सकेको अवस्थामा उत्तर र दक्षिणको बजार विस्तार गरी अन्तर्राष्ट्रिय औद्योगिक व्यापार गर्ने अवसर उपलब्ध भएको छ। विना रोकतोका निर्बाध वस्तु व्यापार गर्न पाउने WTO को यौटा प्रमुख सिद्धान्त हो।

नेपाल सन् २००४ देखि SAFTA र BIMSTEC मा पनि सदस्यको रूपमा रहेको छ। आयातमा लामो नकारात्मक वस्तुको सूचीका कारण SAFTA कार्यान्वयनमा आउन नसकेको अवस्था छ। निर्यात हुने वस्तुमध्ये २५-३० प्रतिशत वस्तुलाई सदस्य राष्ट्रले संवेदनशील वस्तु भन्दै आयातमा प्रतिबन्ध लगाएको अवस्था छ। सार्कको सडक सञ्जाल विस्तार गर्न श्रीलंकामा सम्पन्न सार्कको १५ औँ शिखर सम्मेलनले गरेको निर्णयले मूर्तरूप पाउन सकेको छैन। सार्क सडक सञ्जालमा थाइल्याण्ड, बर्मा, बंगलादेश, अफगानिस्तान हुँदै खाडी मुलुकसम्मको व्यापारिक यातायात सञ्चालन

गर्ने परिकल्पनासमेत गरिएको थियो । द्विपक्षीय तथा बहुपक्षीय संस्थाहरूसँगको आवद्धताले गर्दा आगामी दिनमा अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा निर्बाध पहुँचको पैरवी गर्न पाउने विश्वास गर्न सकिन्छ ।

वर्तमान नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३५ को उपधारा २ ले सरकारी, सहकारिता र निजी क्षेत्रको माध्यमबाट मुलुकको अर्थतन्त्रको विकास गर्ने नीति लिएको छ भने उपधारा १२ मा स्वदेशी लगानीलाई प्रोत्साहन गरी स्वदेशी पूँजी र प्रविधिलाई आकर्षित गर्ने र उपधारा २२ मा परराष्ट्र नीतिको बारेमा र छिमेकी मित्रराष्ट्र एवं संसारको सबै मुलुकसँग सहयोगात्मक सम्बन्ध कायम गर्ने कुरा उल्लेख छ ।

नेपाल र भारतबीच अक्टोबर २७, २००९ मा (२०६६ कार्तिक १०) गते सम्पन्न वाणिज्य सन्धिले ६ डिसेम्बर १९९१ (पुनरावलोकन १९९६ र २००२ मा भएको) व्यापार सन्धिलाई विस्थापित गरेको छ । यस सन्धिको निम्न विशेषताहरू रहेका छन् :

- सन्धि ७ वर्षको लागि गरिएको र अर्को एकपटक स्वतः नवीकरण हुने हुँदा व्यापार विस्तारमा स्थायित्व हुने ।
- भारतीय रूपैयाँमा हुने द्विपक्षीय व्यापारलाई डलरमा भए सरहको सुविधा प्रदान गर्ने (परिवर्त्य मुद्रामा सञ्चालन गर्ने व्यवस्थाले डि.आर.पी.) को फन्कट नहुने भएको छ ।
- प्राथमिक वस्तुलाई विना शुल्क निर्यातको सुविधा प्रदान भएको र शुल्करहित परिमाणात्मक बन्देज कायम हुने र यस्ता वस्तुसूचीको थप गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको ।
- करमा केन्द्रीय अन्तःशुल्क पूर्ण वा आंशिक छुट र अन्य सुविधामा कुनै भेदभाव नगर्ने नीति लिइएको । यसमा केन्द्रीय सरकारले छुट गरे पनि प्रान्तीय सरकारमा कायम रहेकोले पहुँच सहज नहुने ।
- व्यापारमा सहजता ल्याउनका लागि थप चारवटा व्यापारनाका खोल्ने सहमति भएकोले अब २६ व्यापार नाका (भन्सार नाका) सञ्चालित हुने ।
- हवाई यातायात जोडिएका दिल्ली, मुम्बई, कोलकाता र चेन्नाइका अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलहरूबाट नेपालले द्विपक्षीय व्यापार गर्न सकिने नयाँ व्यवस्था ।
- नेपाल सरकारको विशेष अनुरोधमा भारतले नेपाली वस्तुहरूमा लगाउँदै आएको अतिरिक्त महसुलमा छुट प्रदान गर्ने ।
- उद्योगधन्दाको मेशीन औजारको मर्मत सम्भारका लागि अस्थायी आयातको समयवधि ३ बाट १० वर्ष पुऱ्याइएको ।

नेपाल र भारतबीच व्यापार सन्धि भएजस्तै पारवहनका विषयमा पनि छुट्टै सन्धि विद्यमान छ । सन् २००७ जनवरी ५ सम्म कायम रहेको साविकको पारवहन सन्धि त्यसपछि ७ वर्षको लागि नवीकरण भएको छ । नेपाल भारत पारवहन सन्धिले Freedom of Transit को उपयोग गर्न अन्तर्राष्ट्रिय कानून अनुसार प्रदान गरिएको Transit Route दिइने तर त्यस्तो अधिकारको प्रयोग गर्दा कुनै पनि हालतमा Transit State को Legitimate Interest को विरुद्ध नहुने गरी Transit Route उपयोग गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

८ निष्कर्ष

पारवहन स्वतन्त्रता र समुद्रसम्म आउने-जाने अधिकार आज भूपरिवेष्टित राष्ट्रको आधारभूत अधिकारको रूपमा स्थापित भएको छ । यो अन्तर्राष्ट्रिय कानून, प्रथा र प्रचलनबाट स्थापित मान्यता हो । यो अधिकार कसैको दयामाया स्वरूप प्राप्त भएको नभई व्यक्तिलाई प्राप्त मौलिक अधिकारजस्तै राज्यलाई प्राप्त मौलिक अधिकार हो । सामुद्रिक कानूनसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौता घोषणा वा प्रयासका बावजूद पनि आजसम्म भूपरिवेष्टित राष्ट्रको अधिकार द्विपक्षीय सन्धि वा पारस्परिक सहयोगको रूपमा रहनु सोच्नु पर्ने विषय भएको छ । विश्वका शक्तिशाली राष्ट्रहरूको Power hegemony का कारण यस्ता राष्ट्रहरूले पटक पटक पारवहन तथा समुद्रसम्मका पहुँचबाट वञ्चित हुनुपरेको वा अवरोधको सामना गर्नुपरेको तीतो सत्य यथार्थ हो । Freedom of Transit व्यापार प्रवर्द्धनका लागि विकसित भएको सिद्धान्त भएकोले Transit State को Territorial Sovereignty विरुद्ध कुनै काम नगर्ने हुँदा यी दुई सिद्धान्तको द्वन्द्व भएमा सार्वभौम राष्ट्रको सुरक्षा व्यवस्थामा खतरा नपुग्ने गरी Transit Right लाई नै Prevail हुने गरी पारवहन स्वतन्त्रताको सुनिश्चितता गर्नु आजको आवश्यकता हो ।

नेपाल भूपरिवेष्टित राष्ट्र भएकै कारण व्यापार र विकासमा पछाडि परेको भन्नु त्यति उचित हुँदैन किनकि स्वीटजरल्याण्डजस्ता भूपरिवेष्टित मुलुकहरू आफ्नो आर्थिक वृद्धिदर र राष्ट्रिय क्षमतामा सक्षम रहेको अवस्था छ । हाम्रो देशमा प्रचुर सम्भावनाका रूपमा रहेका जडिवुटी, जलस्रोत, पर्यटन क्षेत्रको विकासवाट देशको मुहार नै बदली स्वीटजरल्याण्ड जस्तो नै बनाउन पनि नसकिने होइन तर यसका लागि आफ्नो स्रोत र क्षमताको पहिचान गरेर अगाडि बढ्नु पर्दछ । व्यापार विविधीकरण, तुलनात्मक लाभ र विकल्पको खोजी गरी बजार अन्वेषण र वस्तु उत्पादनमा पर्याप्त अनुसन्धानसमेत गरिनु पर्दछ । WTO को सदस्यता समेत प्राप्त गरिसकेको अवस्थामा राष्ट्रिय हितलाई प्रवर्द्धन गर्दै आफ्नो क्षमताको व्यापक उपयोग गरी हाम्रा सामु रहेका चुनौतीहरूलाई अवसरको रूपमा स्थापित गर्ने प्रतिबद्धताका साथ अगाडि बढ्नु आजको आवश्यकताको रूपमा रहेको छ । यसक्रममा Freedom of Transit लाई आफ्नो भूराजनीति अनुरूप छिमेकी राष्ट्रसँग सुमुधर सम्बन्ध बनाई अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको आधारमा सुनिश्चित र सुरक्षित बनाउनेतर्फ पहल गर्नु बुद्धिमानी हुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री :

- डा. गोपाल शर्मा (२०४९), संक्षिप्त अन्तर्राष्ट्रिय कानून, रत्न पुस्तक भण्डार, काठमाडौं
- विष्णु सुवेदी (२०६५), प्रशासन, व्यवस्थापन र समावेशी लोकतन्त्रका नवीनतम आयामहरू, पैरवी प्रकाशन, काठमाडौं
- माधव पौडेल (२०५३), सार्वजनिक अन्तर्राष्ट्रिय कानून, पैरवी प्रकाशन, काठमाडौं
- त्रिवर्षीय योजनाको आधार पत्र (०६७-७०) (२०६७), नेपाल सरकार, राष्ट्रिय योजना आयोग, नेपाल
- आर्थिक सर्वेक्षण आ.व. ०६६/६७ र ०६७/६८, नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालय,
- कुमारप्रसार दाहाल (२०६५) भूपरिवेष्टित तथा अति कम विकसित मुलुकहरूको अधिकार (सोपान मासिक), वर्ष ५, अंक ४, असोज पूर्णाङ्क ५२
- डा. सूर्य प्रसाद सुवेदी (२०५५), भूपरिवेष्टित राष्ट्र र अन्तर्राष्ट्रिय कानून, न्यायदूत, वर्ष २९, अंक १, पूर्णाङ्क १०३
- श्यामकुमार भट्टराई (सम्पादक) (२०६१), न्याय प्रशासनका आयामहरू, सोपान मासिक प्रकाशन, काठमाडौं
- राजन खनाल (२०६३), सार्वजनिक नीति, प्रशासन र व्यवस्थापन, सोपान मासिक प्रकाशन, काठमाडौं
- प्रचण्डमान श्रेष्ठ समेत (२०६४), सार्वजनिक व्यवस्थापनका महत्त्वपूर्ण पक्षहरू, CEMID, Nepal
- दुण्डीप्रसाद निरौला (२०६३), शासन सञ्चालनका नवीनतम मान्यताहरू, सोपान मासिक प्रकाशन, काठमाडौं
- SACHDEVA & GUPTA (2005), A Simple Study of International Law, AJANTA Prakashan, Delhi

lj Zj Jofkf/ ; #7g, cf7fJdlGq: t/lo ; Ddjhg / gkfn

मातृकाप्रसाद मरासेनी

पृष्ठभूमि :

दोस्रो विश्वयुद्धको समाप्तिसँगै विश्व अर्थव्यवस्थालाई पुनर्जीवन दिने उद्देश्यका साथ सन् १९४४ मा अमेरिकाको ब्रेटनवुडमा विश्वका ४५ राष्ट्रको सम्मेलनबाट पुनर्निर्माण तथा विकासका लागि अन्तर्राष्ट्रिय बैंक, मौद्रिक स्थिरताका लागि अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष र अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार प्रवर्द्धनका लागि अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार संगठन (आईटिओ) स्थापना गर्ने प्रयत्न स्वरूप विश्व बैंक र अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषको स्थापना तत्काल हुन पुग्यो । तर अमेरिकी सिनेटको विरोधको परिणामस्वरूप अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार संगठनको स्थापना हुनसकेन । दोस्रो विश्वयुद्ध पछाडि अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारमा व्यापक वृद्धिसँगै सबैलाई मान्य हुने खालको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार नियमको आवश्यकताको महसुस भयो । तत्कालीन अवस्थामा संयुक्त राज्य अमेरिकाको कारण अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार संगठनको स्थापना हुन नसेक पनि विश्वका २३ राष्ट्रले भन्सार तथा व्यापारसम्बन्धी साधारण सम्झौता (ग्याट) लाई सन् १९४७ मा पारित गर्न भने सफल भए ।

ग्याट कुनै संगठित संस्था नभएता पनि यसमा हस्ताक्षर गर्ने राष्ट्रहरूले विभिन्न चरणमा व्यापारको मुख्य अवरोधको रूपमा रहेको भन्सार दर तथा गैर भन्सार अवरोधमा केन्द्रित रहेर वार्ताहरू शुरु गरे । यसको कारण ग्याटको आकर्षणमा समेत वृद्धि हुन गयो । एकातर्फ ग्याटको सदस्यता लिने राष्ट्रको संख्या बढ्दै जानु र अर्कोतर्फ विश्वव्यापीकरण, प्रविधिको विकास आर्थिक उदारीकरणले गर्दा व्यापारको दायरा क्रमशः फराकिलो बन्दै जान थालेको परिवेशमा व्यापारबाट सिर्जित समस्याको आधिकारिक रूपमा समाधान गर्नसक्ने संगठनको विश्वव्यापी रूपमा आवश्यकता महसुस हुन गयो । ग्याटअर्न्तगत रहेर जेनेभा (१९४७), एनेसी (१९४९), टोर्के (१९५०), डिल्लन (१९६०), केनेडी (१९६४), टोकियो (१९७३) र उरुग्वे राउण्ड (१९८६-१९९४) को वार्ताको परिणामस्वरूप सन् १९९४ मा मोरक्कोको माराकेशमा ग्याटका सदस्य राष्ट्रहरूले सहमति गरेपछि १ जनवरी सन् १९९५ मा विधिवत् रूपमा विश्व व्यापार संगठनको स्थापना हुन पुग्यो । हाल नेपाललगायत १५३ वटा राष्ट्र विश्व व्यापार संगठनको सदस्य रहेका छन् । गत डिसेम्बरमा जेनेभामा सम्पन्न भएको आठौँ मन्त्रिस्तरीय बैठकबाट रसिया, समोआ र मोन्टेनिग्रोले सदस्यता प्राप्त गरेका छन् भने भानुआटुको सदस्यता मन्त्रिस्तरीय बैठक हुनु अगाडि नै साधारण परिषद्बाट स्वीकृत भइसकेको हुँदा ती देशहरूले आफ्ना देशको संसदबाट अनुमोदन गराइसकेपछि निकट भविष्यमा नै विश्व व्यापार संगठनको सदस्य संख्या १५७ पुग्ने निश्चित छ ।

उपसचिव (कानून), संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय ।

सन् १९४८ मा विश्वव्यापी वस्तुको व्यापार ५८ अर्ब डलर बराबर रहेकोमा सन् २००६ सम्म आइपुग्दा ११७८३ अर्ब (१२ ट्रिलियन) र सन् २०१० मा १५.२ ट्रिलियन पुगेको हालै विश्व व्यापार संगठनबाट प्रकाशित World Trade Report, २०११ बाट पुष्टि हुन्छ । प्रतिवेदन अनुसार विश्वको कुल निकासी व्यापारको १० % हिस्सा (१.५८ ट्रिलियन) चीनले ओगटेर प्रथम भएको छ भने ८ % हिस्सा (१.२८ ट्रिलियन) सहित अमेरिका दोस्रो स्थानमा रहेको छ । त्यस्तै पैठारी अर्थात आयाततर्फ भने १३ % हिस्सा (१.९७ ट्रिलियन) सहित अमेरिका अगाडि देखिएको छ भने ९ % हिस्सा (१.४० ट्रिलियन) सहित चीन दोस्रो स्थानमा छ ।

बहुपक्षीय व्यापार प्रणालीसम्बन्धी नियमको आवश्यकताको महत्त्व :

व्यापार स्वभावले नै दुईपक्ष वा राष्ट्रका बीचमा गरिने कारोबारको रूप हो । आज कुनै पनि राष्ट्र व्यापार व्यवसायको माध्यमबाट अर्को राष्ट्रप्रति परनिर्भर छ । अमेरिकामा रहेको बैंक टाट पल्टने खबरले एशियाको शेयर बजार र घर जग्गाको कारोबारमा मन्दी आउनु, मध्य पूर्वमा सानो दंगा हुनासाथ सुनको मूल्य वृद्धि हुनु, पेट्रोलियम पदार्थको मूल्य आकाशिन पुग्नु, युरोजोनमा आएको आर्थिक गडवढीले विश्व अर्थव्यवस्थालाई नै असर पार्ने खबर आउनु सबै परनिर्भरताका द्योतक हुन् । मूलतः चारवटा कारणले बहुपक्षीय व्यापार प्रणालीको नियमनको आवश्यकता पर्ने विद्वान्हरूले औल्याएको पाइन्छ । पहिलो, व्यापारलाई अवरोध गर्ने खालका विषयवस्तुलाई रोक्नको लागि, दोस्रो, व्यापारी तथा लगानीकर्ताले गर्ने लगानीको सुरक्षा तथा लगानीबाट पुग्न सक्ने फाइदा, वेफाइदाको बारेमा पूर्वानुमान गर्ने वातावरणको सिर्जना गर्न, तेस्रो आर्थिक विश्वव्यापीकरणबाट जनस्वास्थ्य, वातावरण, उपभोक्ताको हित, सांस्कृतिक पहिचान एवं श्रमिक हितसम्बन्धी विषयमा पर्न जाने नकारात्मक असरलाई न्यून गर्न र यससम्बन्धी न्यूनतम मापदण्डलाई पालना गर्न कुनै एक राष्ट्रको प्रयासबाट मात्र सम्भव नहुने हुँदा सामूहिक रूपमा समान मापदण्ड बनाई लागू गर्नको लागि र चौथो अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक सम्बन्धबाट सिर्जना हुने लाभलाई समतामूलक ढङ्गबाट वितरण गर्ने वातावरणको सृजना गर्नका लागि ।

विश्व व्यापार संगठन बहुपक्षीय व्यापार प्रणालीको नियम र अनुशासनहरूलाई अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा कार्यान्वयन तथा सोको अनुगमन गर्न स्थापित संस्था हो । विश्व व्यापार संगठनको सञ्जालभित्र मूलतः वस्तु व्यापार, सेवा व्यापार तथा बौद्धिक सम्पत्तिको व्यापारान्तर्गत दर्जनाई सम्झौताहरू क्रियाशील छन् । एक अर्को राष्ट्रप्रति भेदभावरहित व्यवहार (अति सौविध्यपूर्ण राष्ट्रको व्यवहार तथा राष्ट्रिय व्यवहार), पारदर्शिता, बजार पहुँचसम्बन्धी नियम (भन्सार दर, गैर भन्सार अवरोध, परिमाणात्मक बन्देज), अप्रतिस्पर्धी एवं अस्वस्थ व्यापारलाई रोक्ने नियम (डम्पिङ तथा समकारक महशुल लगाउने व्यवस्था) प्रभावकारी विवाद निराकरण प्रणालीलाई विश्व व्यापार संगठनले आफ्नो सिद्धान्त एवं कार्यशैली रूपमा स्वीकार गरेको छ । विश्व व्यापार संगठनमा एक राष्ट्र एक मतको आधारमा निर्णय लिइने हुँदा संगठन धेरै हदसम्म सहमतिको आधारमा चलेको छ, भनी भन्न सकिए तापनि कतिपय अवस्थामा विकसित एवं उदीयमान विकासोन्मुख राष्ट्रको प्रभाव हावी रहने व्यावहारिक कारणले गर्दा यो संगठन अझै प्रभावकारी हुन सकेको छैन ।

विश्व व्यापार संगठनको आठौँ मन्त्रिस्तरीय सम्मेलनबाट भएका उपलब्धिहरू

विश्व व्यापार संगठनको सर्वोच्च निकायको रूपमा मन्त्रिस्तरीय बैठक रहेको छ । विश्व व्यापार संगठनको सम्झौताहरूको आधिकारिक रूपमा व्याख्या गर्ने, नयाँ सदस्यता लाई अनुमोदन गर्ने, महानिर्देशकको नियुक्ति गर्ने, कुनै राष्ट्रलाई दिइने छुट तथा सहुलियतसम्बन्धी निर्णय गर्ने यसका मुख्य कामहरू हुन । सिङ्गापुर (१९९६), जेनेभा (१९९८), सियाटल (१९९९), दोहा (२००१) क्यानकुन (२००३), हङ्कङ (२००५), जेनेभा (२००५) र डिसेम्बर १५-१७, २०११ मा जेनेभामा नै विश्व व्यापार संगठनको आठौँ मन्त्रिस्तरीय बैठक सम्पन्न भएको छ । यो मन्त्रिस्तरीय बैठकको अध्यक्षता नाइजेरियाका व्यापारमन्त्री ओलुसेगुन ओलुटोयन आगन्नाकाले गर्नु भएको थियो भने वर्तमान विश्व व्यापार संगठनका निर्देशक पास्कल लेमीको लागि अन्तिम मन्त्रिस्तरीय बैठक थियो । यस अगाडिका मन्त्रिस्तरीय बैठकहरूमा जनस्तरबाट व्यापक मात्रामा विरोध हुने गरेको भएता पनि आठौँ मन्त्रिस्तरीय बैठक अपेक्षाकृत शान्त वातावरणमा नै सम्पन्न भयो । बहुचर्चित एवं बहुप्रतिक्षित दोहा विकास चरणको वार्तालाई भने यो मन्त्रिस्तरीय बैठकले समेत किनारा लगाउन सकेन । तथापि आठौँ मन्त्रिस्तरीय बैठकमा विभिन्न विषयमा विस्तृत छलफल भयो भने केही नयाँ विषयमा निर्णयसमेत भयो । जसलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

१ आठौँ मन्त्रिस्तरीय सम्मेलनमा छलफल भएका मुख्य मुख्य विषयहरू

(क) बहुपक्षीय व्यापार प्रणाली र विश्व व्यापार संगठनको महत्त्व :

यस अन्तर्गत १५ नोभेम्बर, २०११ सम्ममा बहुपक्षीय व्यापार प्रणालीअन्तर्गत सेवा तथा वस्तु व्यापारलाई समेट्ने ५०५ वटा क्षेत्रीय व्यापार सम्झौता (RTAS) दर्ता भइसकेका र यसरी क्षेत्रीय व्यापार सम्झौताहरू बढ्दै गए तापनि त्यस्ता सम्झौताहरू एकीकृत बहुपक्षीय व्यापार प्रणालीको प्रभावकारी विकल्प बन्न नसक्ने प्रसङ्ग, दोहा विकास एजेण्डालाई मात्रै छलफलको केन्द्रबिन्दुमा नराखी समिति तथा काउन्सिलसमक्ष आएका प्रस्तावलाई टुङ्गो लगाउनु पर्ने विषय, जलवायु परिवर्तन, मुद्रा विनिमय दर, ऊर्जा, लगानी, प्रतिस्पर्धा, अन्तर्राष्ट्रिय मूल्य शृंखलालाई समेत छलफलको दायरामा ल्याउन पर्ने कुरा सदस्य राष्ट्रका प्रतिनिधिहरूले औँल्याएका थिए । कतिपय राष्ट्रले दोहा चरणको वार्ता सम्पन्न भएपछि मात्रै जलवायु परिवर्तनजस्ता विषयमा छलफल अघि बढाउनुपर्ने तर्क पेश गरे । कतिपय राष्ट्रले विश्व व्यापार सङ्गठनमा व्यापार सम्बद्ध विषयमा मात्रै प्रश्न उठाउनुपर्ने र वातावरण संरक्षणका मुद्दालाई व्यापारसम्बद्ध मुद्दासँग मिसाउन नहुने तर्क पेश गरेका थिए ।

(ख) व्यापार र विकास :

यस अन्तर्गत विकासोन्मुख तथा अति कम विकसित राष्ट्रले बहुपक्षीय प्रणालीबाट अपेक्षाकृत रूपमा फाइदा लिन नसकेका, व्यापार विकासको एक मुख्य संवाहकको रूपमा रहेको हुँदा व्यापारको मुख्य

अवरोधको रूपमा रहेको गैर भन्सार अवरोधजस्तै प्राविधिक तथा सुरक्षासम्बन्धी मापदण्डलाई थप खुकुलो बनाउनु पर्ने, अति कम विकसित राष्ट्रको लागि भन्सार तथा कोटारहित (DFQF) बजारको पहुँचलाई बढाउनु पर्ने, प्रतिस्पर्धी बजार प्रणालीलाई नै विशृंखलित बनाउने गरी कृषिमा दिइँदै आएको अनुदानलाई हटाउनु पर्ने जस्ता कुरामा छलफल भएको थियो । यसैगरी व्यापारको लागि सहयोग बढाउनु पर्ने, व्यापार तथा विकास समितिलाई सक्रिय बनाउनु पर्ने, विकासोन्मुख तथा अति कम विकसित राष्ट्रको लागि गरिएको भिन्न र पृथक् व्यवहारको प्रभावकारी अनुगमन गर्ने, बजारमा पहुँच बढाउनको लागि अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार केन्द्रको सहयोगमा व्यापारलाई सहयोग पुऱ्याउने निजी क्षेत्रका संस्थालाई सहयोग गर्ने, हङ्कङ्ग मन्त्रिस्तरीय बैठकबाट अति कम विकसित राष्ट्रका वस्तुको लागि प्रदान गर्ने भनिएको Duty Free, Quota Free बजारको पहुँच सम्बन्धी अनुसूची एफको निर्णय नं. ३६ लाई पूर्णरूपमा कार्यान्वयन गर्नुपर्ने, अति कम विकसित राष्ट्रको विकास दशक (सन् २०११-२०२०) लाई लक्षित गरी अधि सारिएको इस्तानवुल कार्य योजनाको कार्यान्वयनमा जोड दिनुपर्ने विषय पनि प्राथमिकताका साथ उठाइएको थियो ।

(ग) दोहा विकास एजेण्डा :

सन् २००१ को नोभेम्बरमा कतारको राजधानी दोहामा सम्पन्न भएको चौथो मन्त्रिस्तरीय बैठकमा उठाइएका विषयलाई नै मूलतः दोहा चरणको वार्ता वा दोहा विकास एजेण्डा भन्ने गरिन्छ । दोहा विकास एजेण्डाअर्न्तगत वार्ताको चरणमा मूलतः कृषि, गैर कृषि वस्तुको बजार पहुँच, सेवा व्यापार, बौद्धिक सम्पत्ति, व्यापार र विकास, व्यापार र वातावरण, व्यापार सहजीकरण, विवाद समाधानसम्बन्धी विषय रहेका छन् । दोहा विकास एजेण्डालाई टुंगो लगाउने क्रममा एकातिर विकसित र विकासोन्मुख मुलुकबीच सहमति बन्न सकिरहेको छैन भने अर्कोतिर विकासोन्मुख सदस्य राष्ट्रहरूबीच पनि कतिपय विषयमा एकमत देखिएको छैन । यस पृष्ठभूमिमा कसैले व्यापार उदारीकरण, कसैले विशेष व्यवहारअर्न्तगत अनुदान तथा भन्सार दर बढाउन पाउनु पर्ने दलील पेश गरेका छन् भने कसैले कृषिलाई जोड दिएका छन् । सम्मेलनमा कतिपय राष्ट्रले दोहा विकास एजेण्डालाई अविलम्ब टुंग्याउनुपर्ने कुरा जोडदार रूपमा उठाएपनि यस विषयमा कुनै निर्णय हुन सकेन । यसैबीच दोहा विकास एजेण्डा अर्न्तगत सहमति हुन बाँकी विषयमा छलफललाई प्रभावकारी तवरले अधि बढाउन केन्याले अफ्रिकन ग्रुप, अफ्रिकन क्यारेवियन प्यासिफिक ग्रुप, अति कम विकसित राष्ट्र, साना तथा जोखिम आर्थिक अवस्था भएका राष्ट्र, अर्जेन्टिना, ब्राजिल, चीन, भारत, इक्वेडर, पाराग्वे, उरुग्वे र भेनेजुएला सम्मिलित 'फ्रेन्ड्स अफ डेभलपमेन्ट' नामक नयाँ समूह गठन गर्नको समेत प्रस्ताव गरेको थियो । तर पारित हुन सकेन ।

२ आठौँ मन्त्रिस्तरीय सम्मेलनका केही उपलब्धिहरू :

- अठार वर्षको लगातार वार्ताको परिणाम स्वरूप G-8 समूह भित्रको शक्तिशाली राष्ट्र

रसियाले विश्व व्यापार संगठनको सदस्यता प्राप्त गर्न सफल भयो । रसियासँगै सामोआ, मोन्टेनिग्रो र भानआटुले समेत सदस्यता प्राप्त गरे । यसै बीचमा मोन्टेनिग्रो र सामोआले क्रमसः १५४ औं र १५५ औं सदस्य राष्ट्रको स्थान ग्रहण गरिसकेका छन् भने १८ जुलाई २०१२ मा रसियाको माथिल्लो सदनबाट विश्व व्यापार संगठनको सदस्यता लिने प्रस्ताव पारित भैसकेको हुँदा रसियाले पनि सो संगठनको १५६ औं सदस्य राष्ट्रको स्थान लिने पक्का-पक्की भएको छ ।

- अति कम विकसित राष्ट्रले संरक्षण गर्नुपर्ने ट्रेडमार्क, पेटेन्ट, प्रतिलिपि अधिकारलगायत अन्य बौद्धिक सम्पत्तिको संरक्षणसम्बन्धमा पालना गर्न पहिला तोकिएको समयवाधि सन् २००५ लाई बढाएर सन् २०१३ को जुनसम्म लम्ब्याइएको छ । यसबाट विश्व व्यापार संगठनका अति कम विकसित ३२ राष्ट्रले विकसित राष्ट्रबाट व्यापारसम्बन्धी बौद्धिक सम्पत्तिको संरक्षण (TRIPsको) कार्यान्वयनमा आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोगसमेत आगामी दुइवर्षसम्मको लागि पाउने भएका छन् । यसरी समयवाधि बढाउनको लागि छ वटा अति कम विकसित राष्ट्रहरू सियोरा लियोन, युगाण्डा, बंगलादेश, रुवाण्डा, ताञ्जानिया र सेनेगलले विशेष पहल गरेका थिए । तर यो निर्णयले सन् २००२ मा नै सहमति कायम भई सन् २०१६ सम्मको लागि अति कम विकसित राष्ट्रको लागि औषधिजन्य पदार्थमा प्रदान गरिएको पेटेन्टसम्बन्धी संक्रमणकालीन छूटलाई भने असर पार्ने छैन ।
- इन्टरनेट तथा विद्युतीय माध्यमबाट हुने व्यापारलाई व्यवस्थित गर्नको लागि सन् १९९८ मा जेनेभामा सम्पन्न भएको दोस्रो मन्त्रिस्तरीय सम्मेलनबाटै प्रयासको थालनी गरिएको थियो । सन् २००७ मा जेनेभामा नै सम्पन्न भएको सातौं मन्त्रिस्तरीय सम्मेलनबाट यस सम्बन्धमा विभिन्न कार्यक्रम ल्याइएको र युरोपियन युनियन तथा संयुक्त राज्य अमेरिकाले एकल तथा संयुक्त प्रस्ताव पेश गरेका थिए । अर्कोतर्फ क्याम्बोडिया, इक्वेडोर, निकारागुवा, बोलिभिया तथा भेनेजुएलालगायतका राष्ट्रले गरिवी निवारणमा टेवा पुऱ्याउनको लागि विद्युतीय माध्यमबाट हुने व्यापारमा विकासोन्मुख राष्ट्रको बढी पहुँच पुऱ्याउनुपर्ने प्रस्ताव पेश गरेका थिए । यस पृष्ठभूमिमा सम्मलेनमा सहभागी मन्त्रीहरूले विकासोन्मुख तथा अति कम विकसित मुलुकको हितलाई ध्यान दिँदै सन् २०१३ सम्म विद्युतीय माध्यमबाट गरिने भुक्तानीमा भन्सार नलाग्ने व्यवस्थालाई निरन्तरता दिन सहमति व्यक्त गरेको छन् ।
- संयुक्त राष्ट्रसंघले हालसम्म विश्वका ४८ देशलाई अति कम विकसित राष्ट्रमा राखेको भए तापनि विश्वका ३२ राष्ट्र मात्रै विश्व व्यापार सङ्गठनको सदस्य छन् । दोहा मन्त्रिस्तरीय बैठकबाट अति कम विकसित राष्ट्रहरूलाई सहज र शीघ्र रूपमा विश्व व्यापार सङ्गठनमा

प्रवेश गराउने उद्देश्यले सन् २००२ मा नै विशेष मापदण्ड तयार भई सोही मापदण्ड बमोजिम सन् २००४ मा नेपाल र कम्बोडियाले सदस्यता प्राप्त गरेका थिए । तर त्यस पछाडि सदस्यता प्राप्त गर्ने क्रममा तदारुकता नआएको परिस्थितिलाई दृष्टिगत गरी मन्त्रिस्तरीय बैठकले अति कम विकसित राष्ट्रलाई थप प्राविधिक तथा क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रममा सहयोग पुऱ्याई उक्त मापदण्डलाई अझ खुकलो बनाउने, सदस्यता प्राप्त गर्नको लागि वार्तामा सहयोग पुऱ्याउने निर्णयसमेत गरेको थियो । यसको सही कार्यान्वयन भएमा Enhanced Integrated Framework (EIF) को समेत प्रभावकारी उपयोग भई आगामी वर्षहरूमा विश्व व्यापार संगठनमा अति कम विकसित राष्ट्रहरूको प्रवेश प्रक्रियामा सरलीकरण हुने सम्भावना देखिन्छ ।

- सेवा व्यापारसम्बन्धी सम्झौता (GATS) को धारा २.१ ले सबै सदस्यहरूलाई अति सौविध्य प्राप्त मुलुकको सुविधा प्रदान गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको भए तापनि सदस्य राष्ट्रहरूले सोही सम्झौताको धारा १६ अन्तर्गत अति कम विकसित राष्ट्रका सेवा व्यापार प्रदायकलाई विशेष सुविधा प्रदान गर्न सकिने व्यवस्था भए अनुरूप आठौँ सम्मेलनले अति कम विकसित राष्ट्रका सेवा प्रदायकहरूलाई Service Waiver दिने सम्बन्धमा निर्णय गरेको छ । तर के-कस्तो सेवामा कस्तो प्रकारको छूट दिने भन्ने सम्बन्धमा विकसित सदस्य राष्ट्रहरूले विश्व व्यापार सङ्गठनमा जानकारी दिनु पर्नेछ । यसरी दिइएको सुविधा १५ वर्ष पछाडि समाप्त हुने र जनरल काउन्सिलले यसको अनुगमन गर्ने कुरा पनि बैठकले पारित गरेको छ । तर यो प्रावधान Mandatory नभएको र सदस्य राष्ट्रको स्वेच्छामा निर्भर हुने विषय भएकोले यसबाट नेपालजस्ता अतिकम विकसित राष्ट्रले फाइदा उठाउन सक्ने कुरामा शङ्कै छ ।
- विश्व व्यापार संगठनमा आबद्ध रहेका विकसित राष्ट्रले हरेक २ वर्षमा, विकासोन्मुख राष्ट्रले हरेक ४ वर्षमा र अति कम विकसित राष्ट्रले हरेक ६ वर्षमा आफ्नो व्यापार नीतिलाई पुनरावलोकन गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । व्यापार नीति पुनरावलोकनको मुख्य उद्देश्य बहुपक्षीय व्यापार प्रणालीमा सम्बन्धित देशले अपनाउँदै आएको व्यापारसम्बद्ध नीति, कानून तथा प्रक्रियाहरूलाई सदस्य देशहरूबीच स्पष्ट पारी पारदर्शिता र पूर्वानमानीयता वृद्धि गर्नु हो । नेपालले विश्व व्यापार संगठनको सदस्यता प्राप्त गरेपछि पहिलो पटक २०६८ फागुनको ३० गतेदेखि चैत्र २ सम्म (March 13-15,2012) सम्म जेनेभामा नेपालको व्यापार नीतिको पहिलो पुनरावलोकन कार्य सम्पन्न भएको छ । विश्व व्यापार संगठनले व्यापार नीतिको पुनरावलोकन गर्ने प्रक्रियालाई यसभन्दा अगाडि सन् १९९९, सन् २००५ र सन् २००८ मा परिमार्जन गरेको थियो भने यस पटक पनि चौथो पटक परिमार्जन गरेको छ । विश्व व्यापार संगठनले हाल प्रतिवर्ष २४ वटा सदस्य राष्ट्रहरूको

व्यापार नीतिको पुनरावलोकन गर्दै आएको छ भने सदस्यता प्राप्त गर्ने क्रममा पाइप लाइनमा रहेका सबै राष्ट्रले सदस्यता प्राप्त गरेमा प्रति वर्ष ३० वटा राष्ट्रहरूको व्यापार नीतिको पुनरावलोकन गर्नुपर्ने हुन्छ ।

- सम्मेलनको दौरान सरकारी खरिदसम्बन्धी सम्झौताका ४२ पक्ष राष्ट्रले सरकारी ठेक्का पट्टासम्बन्धी सम्झौतामा थप परिमार्जन गर्न सफल भए । यसबाट वार्षिक रूपमा ८०-१०० बिलियन डलर बराबरको व्यापारमा पहुँच पुग्ने अनुमान गरिएको छ । यस सम्झौताको मुख्य उद्देश्य नै पक्ष राष्ट्रले आह्वान गर्ने सरकारी टेण्डर प्रक्रियामा बढीभन्दा बढी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिस्पर्धा गराउनु हो । यस पटकको संशोधनबाट राजमार्ग, बन्दरगाह, एयरपोर्टजस्ता यातायातसँग सम्बन्धित विषयलाई पनि सरकारी खरिदभित्र समावेश गरिएको छ भने दूरसञ्चार, कम्प्युटर, लेखा तथा व्यवस्थापन परामर्शसम्बन्धी सेवालाई पनि थप गरिएको छ । हाल चीनलगायत विश्व व्यापार संगठनका आठवटा राष्ट्रले यो अनेक पक्षीय (Plurilateral) सम्झौताको पक्ष बन्ने सम्बन्धमा वार्ता गरिरहेका हुँदा यो व्यवस्थाबाट सदस्यता बन्ने क्रममा समेत तदारुकता आउने देखिन्छ । सरकारी खरिदसम्बन्धी सम्झौता थप गरिएको पारदर्शिता, प्रतिस्पर्धा तथा सुशासनको प्रावधानले सरकारी तवरमा हुने भ्रष्टाचारमा कमी आउन सक्ने देखिन्छ ।

विश्व व्यापार संगठनमा नेपालको स्थान र पहिचान :

वि.सं. २०४५ मा भारतसँग पारवहन सन्धिको नवीकरणसम्बन्धमा विवाद उत्पन्न भएसँगै नेपालले पनि तत्कालीन समयमा ग्याटको सदस्यताको लागि पहल गरेको थियो । अन्ततः सन् २००३ मा मेक्सिकोको क्यानकुनमा सम्पन्न भएको विश्व व्यापार संगठनको पाँचौँ मन्त्रिस्तरीय बैठकबाट नेपालको सदस्यता स्वीकृत भयो र नेपालको संसदबाट अनुमोदन भएपछि औपचारिक हिसावले २३ अप्रिल २००४ मा नेपाल विश्व व्यापार संगठनको १४७ औँ सदस्य बन्न पुग्यो । वार्ताको माध्यमबाट संगठनको सदस्य बन्ने नेपाल पहिलो अति कम विकसित राष्ट्र थियो ।

नेपालमा सन् १९९० मा प्रजातन्त्रको पुनर्बहालीसँगै खुला तथा बजारमुखी अर्थतन्त्रको गम्भीरतासाथ अभ्यास हुनथाल्यो र विश्व अर्थव्यवस्थासँगै हातेमालो गर्दै अगाडि बढ्नुपर्ने परिस्थितिको सिर्जना हुन गयो । यद्यपि नेपालको आर्थिक, सामाजिक अवस्था पूर्ण बजारमुखी अर्थव्यवस्थाको लागि तयार भै सकेको थिएन । ग्याटको Original Member नहुनुको कारण विश्व व्यापार संगठनको सदस्यताको वार्ताको क्रममा नेपाल धेरै लचिलो भएर प्रस्तुत हुनु परेको, विकसित राष्ट्रले भन्दा पनि बढी सेवा क्षेत्र उपक्षेत्र विदेशी लगानीका लागि खुला गर्न दबाव भैल्लु परेको थियो । नेपालले सेवा व्यापारतर्फ ११ वटा सेवा क्षेत्र अन्तर्गत ७० उपक्षेत्र विभिन्न शर्तको अधीनमा रही खुला गर्ने प्रतिबद्धता जाहेर गरेको थियो । कुरियर सेवा, टेलिफोन सेवा, होटल लज आदि जस्ता सेवा खोल्नको लागि ५१ देखि ८०% सम्म

विदेशी लगानी खुल्ला गरिएको भए तापनि अपेक्षानुरूप विदेशी लगानी आउन सकिरहेको छैन ।

बहुपक्षीय व्यापार प्रणालीको फाइदा भनेको नै संसारभर विना भेदभाव बजार पहुँचको अवसर प्राप्त गर्नु हो । तर बजार पहुँचको द्वारमा प्रवेश गर्नु अगाडि नै बहुपक्षीय व्यापार प्रणालीद्वारा नै अनुमोदित सम्बन्धित राष्ट्रले लगाउन सक्ने मानव, पशु र वनस्पति स्वास्थ्यसम्बन्धी मापदण्ड (सेनेटरी तथा फाइटो सेनेटरी) तथा प्राविधिक अवरोधसम्बन्धी व्यवस्थालाई पालना गर्न नेपालजस्ता अतिकम विकसित मुलुकको लागि निकै महङ्गो सावित हुने गरेको छ । नेपालले एक पटक नर्वेमा निकासी गरेको मह निश्चित मापदण्ड नपुगेका कारणले फिर्ता गर्नुपर्नेसम्म स्थिति आइपरेको थियो । विकसित राष्ट्रबाट लगाइने त्यस्ता नियमहरूको पालना गर्ने पूर्वाधारहरू अतिकम विकसित राष्ट्रबाट निर्माण गरी सक्दा नसकदै विकसित राष्ट्रबाट थप परिष्कृत मापदण्ड आइसक्ने हुँदा विकासोन्मुख तथा अति कम विकसित राष्ट्रका वस्तुहरूले विकसित राष्ट्रको बजारमा सहज पहुँच पाउने कुरा समस्याग्रस्त देखिने गरेको छ । यसका साथै विकसित मुलुकभित्र आयात गरिने प्रशोधित सामानमा लाग्ने भन्सार महसुल चर्को भएको कारण ती मुलुकहरूमा अप्रशोधित सामानहरू मात्रै निर्यात गर्नुपर्ने बाध्यात्मक परिस्थितिको सिर्जना हुन पुगेको छ । हुन त नेपालजस्ता अतिकम विकसित राष्ट्रको लागि भनेर भिन्न र विशेष खालको छूट तथा सहूलियतहरू नदिइएको होइन तर ती सहूलियतहरूबाट पनि आफ्नो सीमित क्षमताको कारणले गर्दा नेपालजस्ता कमजोर मुलुकले फाइदा लिन सकिरहेको देखिँदैन । यद्यपि केही हदसम्म विश्व व्यापार संगठनमा नेपालको प्रवेशको प्रभाव सकारात्मक नै देखिएको छ । खासगरी विश्व व्यापार संगठनमा प्रवेशसँगै एकातिर नेपालको बाहिरी विश्व समुदायसँगको व्यापारिक सम्बन्धमा विस्तार हुँदै गएको छ भने अर्कोतर्फ आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोगअन्तर्गत सरकारी निकायको क्षमता अभिवृद्धिमा संगठन र सो सँग सम्बद्ध संस्थाहरूबाट केही सहयोग समेत प्राप्त भइरहेको छ ।

अन्त्यमा,

कुनै पनि मुलुकको आर्थिक विकासको आधार निकासी तथा सेवा व्यापार नै हो । नेपालले आफूसँगै भएका तुलनात्मक लाभका क्षेत्रहरूलाई पहिचान गरी बहुपक्षीय व्यापार प्रणालीबाट फाइदा लिन सक्नुपर्छ । वाणिज्य नीति, २००९ तथा नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीति, २०१० बाट नेपालले निर्यात सम्भावना उच्च भएका केही क्षेत्र पहिचान पनि भइसकेको छ । नेपालको उच्च पहाडी भेगमा पाइने जडिबुटी, फलफूल, तरकारी, चिया, कफीजस्ता अर्गानिक वस्तु उत्पादन गरेर लाभ लिन सकिन्छ, त्यसको लागि कीटनाशक औषधी, रासायनिक मलको मात्रा परीक्षण गर्ने अन्तर्राष्ट्रियस्तरको एक्रिडेटेड प्रयोगशालाको स्थापना तत्काल गर्नुपर्ने देखिन्छ । विश्वमा अलैंची उत्पादनमा नेपाल पहिलो स्थानमा छ, तर हामीले कच्चापदार्थको रूपमा मात्रै निकासी गरिरहेका छौं । अलैंची, अदुवाजस्ता पदार्थलाई प्रशोधन गरी निकासी गर्न सकेमा रोजगारी तथा राजस्व दुवै वृद्धि हुनसक्छ । निकै लामो कसरत पश्चात् बौद्धिक सम्पतिअन्तर्गत च्याङ्ग्रा पश्मिनाको अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा ट्रेडमार्क दर्ता भएको छ । त्यस्तै इलामको

चिया, प्युठानको मूला, रामेछापको जुनार, जुम्लाको मासी चामललाई समेत अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा संरक्षण गर्नुपर्ने हुन्छ । विदेशबाट डम्प गरिने सस्तो समानबाट स्वदेशी उद्योगलाई बचाउन तथा अनुदान दिइएका वस्तुले पार्ने प्रभावलाई कम गर्न एन्टी-डम्पिङ तथा समकारक महसुलसम्बन्धी ऐन पारित गर्नको लागि ढिलो भइसकेको छ । आर्थिक कूटनीतिको अवधारणाबाट फाइदा लिनको लागि नेपालको विदेशमा रहेका नियोगहरूलाई समेत बहुपक्षीय व्यापार प्रणालीबाट फाइदा लिने दिशामा प्रभावकारी ढङ्गले परिचालन गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्रीहरू :

A Glimpse of Nepal's Foreign Trade, Trade and Export Promotion Centre

Business Journal ,Vol 1, April –June 2011, Federation of Nepalese Chamber of Commerce and Industries

Nepal Trade Interegration Strategy, 2010, Ministry of Commerce and Supplies

The Law and Policy of the World Trade Organization, Text, Cases and Materials, second edition, Peter Van Den Bossche, Maastricht University, Cambridge Univesity press

Trade and Development, Various issues, Ministry of Commerce and Supplies.

Trade Policy, 2009, Ministry of Commerce and Supplies.

Various Publications of South Asia Watch on Trade, Economics & Environment (SAWTEE)

lj Zj Jofkls/Of, cfly§ pbf/Ls/Of / gkfnf cfly§ pbf/Ls/Ofsf kpf; x; MrbfjL / ; Defj gfx;

तर्कराज भट्ट

विश्वव्यापीकरण

बृहत् अर्थमा विश्वव्यापीकरण भन्नाले आर्थिक, सामाजिक, राजनैतिक, सांस्कृतिक र प्राविधिक रूपमा देशगत र क्षेत्रगत अन्तरसंघर्ष र एकआपसमा यी आयामहरूको स्थानान्तरण भन्ने बुझिन्छ। विश्वव्यापीकरणको मुख्य उद्देश्य भनेको आर्थिक समृद्धिका माध्यमबाट जीवनस्तरमा गुणस्तरीयता ल्याई आर्थिक वृद्धि, रोजगारी सृजना र गरीबी निवारणमा टेवा पुऱ्याउनु रहेको देखिन्छ। आर्थिक आयामको रूपमा विश्वव्यापीकरणले खासगरी पूँजी, प्रविधि र श्रमिकको निर्बाध स्थानान्तरणबाट आर्थिक निपुणता (Economic Efficiency) प्राप्त गर्ने र यसबाट समग्र विश्वको उत्पादनमा वृद्धि हुने मान्यता राख्छ। यसले अर्थतन्त्रलाई एकीकरण गर्ने हुँदा यसको लाभ प्राप्त गर्न अर्थतन्त्रलाई रणनीतिक रूपमा बढी भन्दा बढी उदार बनाउने गरीन्छ। विश्वव्यापीकरणका माध्यमबाट अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार, वित्तीय प्रवाह र प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी बढ्ने विश्वास गरीन्छ। तुलनात्मक लाभका पक्षहरू पूँजी, प्रविधि, श्रमको उपयुक्त संयोजन गरी राष्ट्रिय हितमा प्रयोग गर्न सके मात्र विश्वव्यापीकरणलाई अवसरको रूपमा परिणत गर्न सकिन्छ।

विविध आयामका कारण विश्वव्यापीकरणले अवसरका साथै पर्याप्त चुनौतीहरू पनि बोकेर ल्याएको हुन्छ। विश्वव्यापीकरणको वेग र प्रविधिको अतुलनीय विकासका कारण बजारमा प्रतिस्पर्धा बढेको र यसले मागको संरचना (मूल्य, आय र उपभोक्ता) मा व्यापक परिवर्तन आएको देखिन्छ। यो प्रहावमा सक्षम राष्ट्रहरू आज उन्नतिको शीर्षस्थानमा पुगेका देखिन्छन् भने हाम्रो जस्ता विकासोन्मुख तथा अतिकम विकसित राष्ट्रहरू बढ्दो व्यापार घाटा, विकराल बेरोजगारी, सुस्त आर्थिक वृद्धि र आय असमानताका कारण गरिबी, भोकमरी, अशिक्षा र स्वास्थ्य समस्याका साथै आन्तरिक द्वन्द्व र राजनैतिक अस्थिरताको शिकार बनेका छन्। दक्षिणपूर्वी एशियाली राष्ट्रहरू जसले शिक्षा र प्रविधिलाई विकासको आधार बनाए र द्रुतगतिमा बजारमा प्रभुत्व जमाउन सफल भए ती राष्ट्रका जनताको आर्थिक सामाजिक जीवनस्तरमा ठूलो परिवर्तन आएको पाइन्छ। तर हाम्रो जस्तो प्रविधिमा पिछडिएको, आन्तरिक द्वन्द्व र राजनैतिक अस्थिरतामा रुमल्लिएका राष्ट्रहरूले खुलाबजारको अवसरलाई राष्ट्रिय हितमा प्रयोग गर्न सकेको देखिँदैन।

विश्वव्यापीकरण बहुआयामिक भएका कारण हरेक देशले सो वेग वा प्रवाहसँग जुध्न आ-आफ्नै प्रकारको आन्तरिक तथा बाह्य नीति तय गरेका हुन्छन्। नेपालले सन् १९५० को दशकदेखि बाह्य सम्बन्ध

शाखा अधिकृत, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय।

विस्तार गरे पनि सन् १९८० को मध्यदेखि आर्थिक उदारीकरणको नीति अबलम्बन गरेको देखिन्छ। यस लेखमा विश्वव्यापीकरण, आर्थिक उदारीकरणको सैद्धान्तिक पृष्ठभूमि र नेपालले अबलम्बन गरेको आर्थिक उदारीकरण नीति र यसको कार्यान्वयनमा भएका प्रयासहरू, चुनौती र सम्भावनाका बारेमा संक्षेपमा चर्चा गर्ने प्रयास गरिएकोछ।

आर्थिक उदारीकरण

आर्थिक उदारीकरण भन्नाले बजारमा उत्पादनका साधनहरूको माग र आपूर्तिको आधारमा दोहन (Endowment) हुने वातावरण कायम गर्ने र सरकारी क्रियाकलापहरूलाई नियमन, उत्प्रेरक र सहजकर्ताको रूपमा सीमित गरी निजी क्षेत्रलाई अग्रसर गराउनुलाई बुझिन्छ। आर्थिक उदारीकरणको नीति अबलम्बनबाट वस्तु तथा सेवाको उत्पादन, वितरण र मूल्य निर्धारणमा निजी क्षेत्र स्वतन्त्र हुने, सरकारी संरक्षण र नियन्त्रणको अन्त हुने, लगानी र सो को प्रतिफल वितरणमा स्वतन्त्रता हुने, उद्योग, व्यापार, विदेशी विनिमय, वित्तीय र मुद्रा बजारहरू बजारमैत्री तथा निजीक्षेत्र उत्प्रेरक हुने सैद्धान्तिक मान्यता रही आएको छ। आर्थिक उदारीकरणबाट प्रतिस्पर्धात्मक वातावरणको सृजना भई सस्तो र गुणस्तरीय वस्तु तथा सेवाको आपूर्ति हुने, स्थानीय स्रोत र साधनको दक्षतापूर्ण उपयोग हुने र उद्यमशीलताको विकास भई आर्थिक वृद्धि, रोजगारी सृजना र गरिबी निवारणमा टेवा पुग्न गई समग्र मानव विकासको लक्ष्य हासिल गर्न सक्षम हुने विश्वास लिइन्छ।

व्यापार उदारीकरण

विश्वव्यापीकरण तथा आर्थिक उदारीकरणको अभिन्न अस्त्रको रूपमा व्यापार उदारीकरणलाई लिइन्छ। व्यापार उदारीकरण भन्नाले भन्सारका दरमा कटौती तथा गैर भन्सारजन्य अवरोधहरू हटाई आन्तरिक बजारलाई बाह्य क्षेत्रका लागि खुला गर्ने भन्ने बुझिन्छ। व्यापार उदारीकरणले उपभोक्तालाई वस्तु तथा सेवा छनौटको अधिकार दिन्छ भने, लगानीकर्ताको अधिकारमा वृद्धि गराउने र सरकारमाथि अर्थतन्त्रलाई निजीकरण, संरचनात्मक तथा संस्थागत परिवर्तन गर्न दवाव सिर्जना गर्दछ। सैद्धान्तिक रूपमा खुला बजारले उपभोक्तालाई सस्तो र गुणस्तरीय वस्तु तथा सेवाको आपूर्ति गर्दछ भने लगानीकर्तालाई जोखिमको विविधीकरण तथा उच्चतम प्रतिफलप्राप्त क्षेत्रतर्फ लगानी गर्न प्रोत्साहित गर्दछ। अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा तुलनात्मक लाभका आधारमा वस्तुको विशिष्टीकरण गर्न मद्दत मिल्दछ भने समग्र विश्वको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा समेत वृद्धि गर्दछ। साथै, यसले अन्तर्राष्ट्रिय बजार प्रणालीलाई नियमित र आयको प्रतिस्पर्धात्मक वितरण गर्ने र साधन र स्रोतको दक्षतापूर्ण बाँडफाँड गरी समग्रपक्षलाई लाभान्वित गर्दछ भन्ने मान्यता रहेको पाइन्छ।

उदारीकरणका कारण विकासोन्मुख राष्ट्रहरूले विकसित राष्ट्रहरूको अति संरक्षित बजारमा प्रवेशको मौका प्राप्त गरी तीव्र आर्थिक विकासको अवसर प्राप्त गर्न सक्दछन्। विभिन्न अध्ययनहरूको विश्लेषणका आधारमा आन्तरिक बजारकेन्द्रित राष्ट्रहरूको तुलनामा बढी बाह्य बजारकेन्द्रित राष्ट्रहरूको विकास

तीव्र गतिमा भएको पाइन्छ । विकसित राष्ट्रको विकास अनुभवबाट उच्च र दिगो आर्थिक विकासका लागि व्यापार र लगानी खुला गर्नु पूर्व शर्त हो भन्न सकिन्छ । प्रविधिको उच्च विकास र व्यापारमा रहेका अवरोधहरूको कमी बाट मात्रै व्यापारमा वृद्धि ल्याउन सकिन्छ । विश्व अर्थतन्त्रको परिदृश्यलाई हेर्ने हो भने विकसित राष्ट्रहरूले आफ्नो आन्तरिक बजार खुला गरे र सोही अनुसार आफ्नो आन्तरिक र बाह्य रणनीति अख्तियार गरी खुला व्यापारबाट भरपूर फाइदा लिन सके भने कम विकसित राष्ट्रहरूले व्यापारका लागि आन्तरिक बजार खुला गरे तर सो अनुरूपको रणनीति अवलम्बन गर्न नसक्दा व्यापार घाटा बढ्दै गई भुक्तान सन्तुलन कायम गर्न असफल भएका देखिन्छन् । फलस्वरूप बाह्य ऋण लिई भुक्तान सन्तुलन कायम गर्न खोज्दा विभिन्न शर्तहरू स्वीकार्न बाध्य भएको देखिन्छ । व्यापार उदारीकरणको नकारात्मक प्रभावबाट बच्न कयौं विकासोन्मुख राष्ट्रहरू अति संवेदनशील भई व्यापार अवरोध कायमै राख्ने र जसका कारण उदार अर्थव्यवस्थाको फाइदाबाट सीमान्तीकृत हुँदै गएका देखिन्छन् भने औद्योगिक राष्ट्रहरूले कृषि बजार र श्रम प्रधान उत्पादनशील क्षेत्रमा बढी संरक्षित हुन खोज्दा विकासोन्मुख राष्ट्रहरूसँग रहेको कृषि अर्थतन्त्र र सस्तो श्रमबाट तुलनात्मक लाभ लिन नसकिरहेको अवस्था देखिन्छ ।

व्यापार उदारीकरणले समग्र व्यापारमा त वृद्धि गर्दछ तर व्यापार वृद्धि हुँदाैमा जीवनस्तरमा पनि वृद्धि हुन्छ भन्ने होइन । मुख्य कुरा व्यापारबाट फाइदा प्राप्त गर्न सक्यो वा सकेन, भुक्तान सन्तुलन निरन्तर अनुकूल रहन सक्यो वा सकेन यिनैमा मुलुकको आर्थिक वृद्धि निर्भर रहेको हुन्छ । व्यापार उदारीकरणले आर्थिक वृद्धिलाई आपूर्ति पक्षबाट निर्देशित गर्दछ । यद्यपि व्यापार उदारीकरणबाट छोटो अवधिमा विकासोन्मुख राष्ट्रहरूमा निर्यातको तुलनामा आयातको वृद्धि बढी हुने गर्दछ, यस्तो अवस्थामा अल्पकालीन ऋण तथा सहयोगका माध्यमबाट यस्तो घाटा पूर्ति गर्न सकिन्छ तर निरन्तर भुक्तान असन्तुलन भएमा वास्तविक मूल्य अर्थात् वास्तविक विनिमय दर परिवर्तनका माध्यमबाट मात्र भुक्तान सन्तुलन कायम राख्न सकिँदैन । यस्तो अवस्थामा अर्थतन्त्रमा संरचनात्मक परिवर्तन गर्नुपर्ने बाध्यता हुन्छ । यस्तो संरचनात्मक सुधार अर्थतन्त्रका लागि जोखिमपूर्ण हुने गर्दछ । संरचनात्मक परिवर्तन गर्न अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष तथा विश्व बैंक जस्ता दातृ निकायहरूलाई गुहार्नु पर्ने हुन्छ । यी संस्थाहरूले प्रदान गर्ने सुभावहरूको सही ढंगमा आफू अनुकूल लागू गर्न नसकिएमा यसले दीर्घकालीन आर्थिक वृद्धिमा असर गर्ने हुन्छ । परिणामस्वरूप अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष तथा विश्व बैंकबाट प्राप्त हुने यस्ता सुभावहरू प्रायः विवादित हुँदै पनि आएका देखिन्छन् र यस्ता सुभावहरू रोगको एउटै उपचार पद्धति अर्थात् Homoeopathic Treatment का रूपमा समेत आलोचित हुँदै आएका देखिन्छन् ।

अर्थतन्त्रमा बाह्य सन्तुलनको महत्व

उदार अर्थतन्त्रले प्रतिस्पर्धालाई बढावा दिने, साधन र स्रोतको दक्षतापूर्ण उपयोग तथा विचार र ज्ञानको आदान प्रदान हुने कारण पर्याप्त अवसर उपलब्ध गराउँछ । तर आयात निर्देशित अर्थतन्त्र हुने कारण विकासोन्मुख तथा अति कम विकसित राष्ट्रहरूमा आपूर्ति पक्षका लाभहरू (पूँजीको सर्व

सुलभता, प्रविधिको हस्तान्तरण र श्रमको उत्पादकत्व बढ्ने) भुक्तान असन्तुलनका कारण निस्तेज हुन पुग्दछन् । चालू खाता असन्तुलनले देशको भविष्यको आर्थिक वृद्धि तथा आर्थिक अवसरको अवस्थालाई अनिश्चित बनाउछ । चालू खाता घाटाको अवस्थाले लगानीको विनिवेश भएको, आयभन्दा खर्च बढी भई आसामीको रूपमा आयातित वस्तु तथा सेवाको भुक्तानी गर्न नसकिने अवस्थालाई जनाउँछ । यसर्थ चालू खाता भनेको राष्ट्रिय उत्पादन र राष्ट्रिय खर्चको फरक हो । अतः चालू खाता घाटा हुँदा समग्र व्यापार प्रणाली तथा प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी प्रभावित हुने गर्दछ । यस्तो अवस्थामा पर्याप्त विदेशी मुद्रा सञ्चितिको अभावमा आयातको भुक्तानीमा समस्या एकातिर पर्दछ भने अर्कोतिर ऋणको ब्याज, साँवा भुक्तानी, लगानीको प्रतिफल तथा लगानी फिर्ता प्रक्रियामा समेत असर गर्दछ । यस्तो जोखिमपूर्ण अवस्थामा अर्थतन्त्रमा संकटको स्थिति उत्पन्न हुने गर्दछ ।

चालू खाताले मुख्यतया तीन कारणले अर्थतन्त्रमा महत्व राख्दछ । पहिलो चालू खाता निरन्तर घाटा रहेमा यसले वास्तविक आर्थिक वृद्धि र रोजगारीमा असर पार्दछ । दोस्रो कुनै पनि राष्ट्रको चालू खाता निरन्तर घाटामा रहेमा अर्थतन्त्रको विश्वसनीयता कायम गर्न सकिँदैन । तेस्रो अल्पकालीन रूपमा चालू खाता घाटा पूर्ति गर्न लिईने ऋणको ब्याजदर उच्च हुने र यसरी संकलित मौद्रिक सम्पत्तिले उत्पादनशील क्षेत्रको लगानीलाई निरुत्साहित गर्दछ । नेपालमा चालू खाताको अवस्था उतार चढावयुक्त देखिन्छ । निरन्तरको व्यापार घाटा भए पनि वैदेशिक सहायता र विप्रेषणका कारण अन्तर्राष्ट्रिय भुक्तानीमा संकट नआए पनि जोखिमयुक्त अवस्था भने रहेको देखिन्छ । जुन दीर्घकालीन आर्थिक विकासका लागि चुनौतीपूर्ण अवस्था हो ।

प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी र निर्यात

प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानीले पूँजीको अभाव भएका राष्ट्रहरूमा स्रोतको अभाव पूर्ति गर्न, प्रविधि भित्र याउन र आर्थिक वृद्धि गर्न ठूलो भूमिका खेलेको हुन्छ । दक्षिण पूर्वी एशियाली राष्ट्रहरूमा भएको आर्थिक समृद्धिमा प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानीले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको पाइन्छ । किनभने प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानीका माध्यमबाट बहुराष्ट्रिय कम्पनीहरूको प्रवेश हुने र सो सँगसँगै प्रविधि र सूचनाको स्थानान्तरणका कारण आन्तरिक बजार समेत Spillover Effect का कारण प्रतिस्पर्धात्मक वातावरण कायम हुन गई छिटो प्रगति हुन सक्छ, भन्ने सैद्धान्तिक मान्यता रहीआएको छ । तर अतिकम विकसित राष्ट्रहरू जहाँ कमजोर भौतिक पूर्वाधारको अवस्था विद्यमान हुन्छ, संस्थागत क्षमताको अभाव हुन्छ, उत्पादनका साधनहरूमा कठोरता (Rigidity) हुन्छ र बजारको सम्भाव्यता सीमित हुन्छ, यस्ता देशहरूमा वैदेशिक लगानीको प्रवाह कम हुन्छ, भएको लगानी पनि साँच्चिकै आर्थिक विकासमा मद्दत पुऱ्याएको विषय विवादास्पद नै भएको देखिन्छ । तसर्थ, प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानीको उद्देश्य (Motive) का आधारमा मात्र यसको विश्लेषण गर्नु पर्ने हुन्छ । यदि प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानीको उद्देश्य आन्तरिक बजारमा आपूर्ति गर्ने हो भने यस्तो लगानीलाई करछूटको लाभ लिने वैदेशिक लगानी (Tariff jumping type of investment) भनिन्छ । यसले निर्यात प्रवर्द्धनमा सघाउ पुऱ्याउँदैन । तर प्रत्यक्ष वैदेशिक

लगानीको उद्देश्य देशको तुलनात्मक लाभको फाइदा लिई निर्यात बजार केन्द्रित हो भने यसले निर्यात वृद्धिमा सघाउ पुऱ्याउँछ । यसर्थ वैदेशिक लगानीको प्रवाहमा मात्र केन्द्रित नरही यस्तो लगानीको उद्देश्यका आधारमा विश्लेषण तथा सोही आधारमा सुविधा तथा सहूलियत प्रदान गर्न सकिएमा निर्यात निर्देशित आर्थिक वृद्धिको लक्ष्य प्राप्त गर्न सकिन्छ ।

नेपालमा अर्थतन्त्रको उदारीकरण गर्न चालिएका कदमहरू

सन् १९८५/८६ मा भएको भुक्तान असन्तुलन (बढ्दो वित्तीय घाटा तथा घट्दो विदेशी मुद्रा सञ्चिति) का कारण नेपालमा विश्व बैंक र अन्तर्राष्ट्रिय मुद्राकोषको सुझाव र सहयोगका आधारमा शुरुमा संरचनात्मक समायोजन कार्यक्रम (Structural Adjustment Program) तथा तत्पश्चात् विस्तारित संरचनात्मक समायोजन कार्यक्रम (ESAP) हरू लागू गरिएको थियो । सुधार कार्यक्रमको मुख्य उद्देश्य आर्थिक दक्षता अभिवृद्धि गर्ने, आर्थिक स्थायित्व कायम गर्ने, आर्थिक गतिविधिमा निजी क्षेत्रलाई उत्प्रेरित गर्ने, विदेशी मुद्रा सञ्चितिमा वृद्धिगर्ने र समग्रमा भुक्तान सन्तुलन कायम गर्ने रहेको थियो । यसले समग्रमा समष्टिगत आर्थिक नीतिहरू मौद्रिक, वित्तीय, व्यापार, विदेशी विनिमय नीतिलाई सुधारको मुख्य एजेण्डा बनाएको देखिन्छ ।

२०४७ सालको राजनैतिक परिवर्तन पूर्व उदारीकरण परीक्षणका रूपमा मात्र रहे पनि तत्पश्चात् आर्थिक उदारीकरणलाई तीव्रता दिने क्रममा केही सीमित वस्तु तथा सेवा बाहेक (जस्तै पेट्रोलियम पदार्थ, खानेपानी, विद्युत) बजार निर्देशित मूल्यनीति र सार्वजनिक संस्थानहरूलाई निजीकरण गर्ने, उदार औद्योगिक तथा वाणिज्य नीति, वैदेशिक लगानी तथा एकद्वार नीति, कर तथा भन्सार प्रशासनमा सुधार गर्ने नीति अवलम्बन गरीयो । यसबाट कर प्रणालीमा सुधार, करका दरमा कटौती, व्यापार सहजीकरण गर्न भन्सार महसुलमा कटौती र भन्सार प्रणालीमा सुधार लगायतका कार्यक्रम शुरु भएको पाइन्छ । यस्तै व्यापारलाई खुला गर्दै चालूखातामा पूर्ण परिवर्त्यता, लाइसेन्स प्रथाको खारेजी, केही सीमित क्षेत्र बाहेकमा वैदेशिक लगानीका लागि सबैक्षेत्रहरू खुला गर्ने नीतिगत व्यवस्था गरिएको पाइन्छ । व्यापारलाई पारदर्शी र पूर्वानुमानयोग्य बनाउन परिवर्त्य विदेशी मुद्राको विनिमय दर निर्धारण बजारद्वारा निर्धारित हुने र खुला सीमाना तथा अत्यधिक व्यापार निर्भरताका कारण भारतसँग स्थिर विनिमय दर प्रणाली अवलम्बन गरिएको छ । यस्तै बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रमा निजी क्षेत्रको प्रवेशको सुनिश्चितता र वैदेशिक लगानीका लागि खुला गर्ने, ब्याजदर माथिको नियन्त्रण हटाउने, बैंक तथा वित्तीय संस्थामा संस्थागत सुशासन कायम गर्न अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको लेखा प्रणाली लागू गर्ने, शिक्षा तथा स्वास्थ्य क्षेत्रमा निजी क्षेत्रको प्रवेश गर्ने लगायतका नीतिगत तथा प्रक्रियागत सुधार गरिएको पाइन्छ ।

सन् २००४ को अप्रिल देखि नेपालले WTO को सदस्यता प्राप्त गरेकाले व्यापारमा विभेदरहितता (Non-discrimination वा Most-favoured Nation principle), व्यापारका अवरोधहरू

उन्मूलन/हटाउने र व्यापारलाई पारदर्शी तथा पूर्वानुमानयोग्य बनाउने सिद्धान्त अवलम्बन गरिसकेको छ । BIMST-EC तथा SAFTA जस्ता क्षेत्रीय एवं बहुपक्षीय व्यापार प्रणालीसँगको आवद्धता, द्विपक्षीय स्वतन्त्र व्यापार क्षेत्रको विस्तार तथा वैदेशिक व्यापारमा भएको गतिशीलताका कारण यी विषयहरूलाई सम्बोधन गर्दै नयाँ वाणिज्य नीति २०६५ लागू गरिएको छ । वाणिज्य नीति २०६५ ले अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारका लागि अनुकूल वातावरण सिर्जना गर्ने, मूल्य अभिवृद्धियुक्त वस्तुको निकासी बढाई व्यापारघाटा कम गर्ने, वस्तु तथा सेवा व्यापारको सुदृढीकरणबाट रोजगारीका अवसर सिर्जना गर्ने र गरीबी घटाउनमा सहयोग गर्ने, आन्तरिक र वैदेशिक व्यापारलाई एकअर्काको परिपूरकका रूपमा विकास गर्ने मूलभूत उद्देश्यहरू लिएको देखिन्छ । यो नीतिले व्यापार प्रवर्द्धन, व्यापार सहजीकरण र अन्तरनिकाय समन्वय गर्न निजी क्षेत्र समेतको सहभागितामा बोर्ड अफ ट्रेडको स्थापना, व्यापार प्रवर्द्धन प्रतिष्ठानको परिकल्पना र विशेष आर्थिक क्षेत्र तथा निर्यात प्रशोधन क्षेत्रको स्थापना तथा विकास गर्ने जस्ता संस्थागत सुदृढीकरणको व्यवस्था गरेको छ । त्यस्तै इजाजत पत्र, कर, भन्सार तथा महसूलसम्बन्धी, जी.एस.पी. का प्रावधान र उत्पत्तिको प्रमाणपत्र सम्बन्धी व्यवस्थामा प्रक्रियागत सरलीकरण गरिने प्रतिबद्धता व्यक्त गरिएको छ ।

औद्योगिक नीति, २०६७ ले सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रको प्रभावकारी, समन्वयात्मक र सामञ्जस्यपूर्ण सहकार्यमा दिगो एवं बृहत् आधारसहितको औद्योगिक विकासको माध्यमबाट राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा उल्लेख्य योगदान पुऱ्याई गरीबी न्यूनीकरणमा सघाउ पुऱ्याउने दीर्घकालीन लक्ष्य लिएको छ । नयाँ औद्योगिक नीतिले लिएका प्रमुख उद्देश्यहरूमा गुणस्तरीय तथा प्रतिस्पर्धात्मक औद्योगिक उत्पादन एवं उत्पादकत्व अभिवृद्धिबाट राष्ट्रिय आय र रोजगारीमा बढोत्तरीसहित औद्योगिक वस्तुको निर्यात बढाउने, स्थानीय स्रोत, कच्चा पदार्थ, सीप र साधनको परिचालन गरी सन्तुलित राष्ट्रिय तथा क्षेत्रीय विकासमा उद्योग क्षेत्रको योगदान बढाउने, नवीनतम प्रविधि एवं वातावरणमैत्री उत्पादन प्रक्रियालाई प्रयोग गरी उद्योग व्यवसायलाई दिगो एवं भरपर्दो क्षेत्रको रूपमा स्थापित गर्ने, औद्योगिक विकासका लागि आवश्यक उत्पादनशील जनशक्ति तथा व्यवस्थापकीय क्षमताको विकास गर्दै सबल लगानीको आधार खडा गरी नेपाललाई दक्षिण एशिया क्षेत्र तथा विश्वकै आकर्षक लगानीस्थलको रूपमा स्थापित गर्ने र औद्योगिक बौद्धिक सम्पत्ति अधिकारको संरक्षण गर्ने रहेका छन् ।

औद्योगिक नीतिका थप विशेषता बारेमा चर्चा गर्दा लघु उद्यम, घरेलु तथा साना उद्योगको प्रवर्द्धन र विकास गर्न विशेष नीतिगत व्यवस्था (Business Development Center, One Village One Product, Product Development Center, Industrial Cluster, Collective mark तथा IT को प्रयोगमा विशेष व्यवस्था लगायत) गरेको, औद्योगिक व्यवसायको वर्गीकरणमा उत्पादनको प्रकृतिका आधारमा ९ वर्गमा (कृषि तथा वन पैदावारमा आधारित, उत्पादनमूलक, निकासीमूलक, ऊर्जामूलक, खानीजन्य, पर्यटन उद्योग, निर्माण, सूचना तथा सञ्चार प्रविधि र सेवा) र लगानी र प्रकृतिको आधारमा ५ वर्गमा (लघु उद्यम, परम्परागत तथा अन्य घरेलु उद्योग, साना उद्योग, मझौला उद्योग र ठूला

उद्योग) वर्गीकरण गरेको छ । उद्योग स्थापनाको भौगोलिक आधारमा आय कर, भन्सार तथा मूल्य अभिवृद्धि कर छूट लगायत विशेष सहूलियतको व्यवस्था गरिएको छ । लगानी बोर्ड, औद्योगिक प्रवर्द्धन बोर्ड, औद्योगिक जनशक्ति विकास प्रतिष्ठान, औद्योगिक क्षेत्र व्यवस्थापन प्राधिकरण, बौद्धिक सम्पत्ति संरक्षण कार्यालयको नयाँ संस्थागत व्यवस्था गर्ने परिकल्पना गरिएको छ । र महिलाहरूको आर्थिक सशक्तीकरणका लागि समावेशी अवधारणा अनुरूप विशेष छूट र सहूलियतको व्यवस्था गरिएको छ । देशमा लगानीको उपयुक्त वातावरण कायम गर्न लगानी बोर्डसम्बन्धी नीतिगत तथा संस्थागत व्यवस्था समेत गरिएको छ ।

नेपालको अर्थतन्त्रका चुनौतीहरू

नेपालको समग्र अर्थतन्त्रको मूल्यांकन गर्नुपर्दा दुई तिहाई जनसंख्याको जीविकाको आधार रहेको कृषि क्षेत्रको योगदान कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा न्यून अर्थात् आ.व. ०६७६८ मा करीब ३५ प्रतिशत रहेको छ । कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा उत्पादनमूलक क्षेत्रको हिस्सा निरन्तर घट्दै गई तीव्र उदारीकरण शुरू गरिएको समय सन् १९९१ मा ९% को योगदान रहेकोमा सन् २०१०/११ मा पुग्दा करीब ६% मा सीमित हुन पुगेको छ । आयात निर्यात अनुपात ६.२:१ रहेको, व्यापार घाटा सन् २०१०/११ मा रु ३३३ अर्ब पुगेको, निर्यातमा न्यून मूल्य अभिवृद्धियुक्त वस्तुको बाहुल्य लगायतका कारण देशको औद्योगिककरणमा पूंजी, प्रविधि र ज्ञानको हस्तान्तरण आशानुरूप रूपमा हुन सकेको देखिँदैन ।

निजीकरण ऐन २०५० ले सार्वजनिक संस्थानहरूलाई निजीकरण गर्दै गई निजीक्षेत्रलाई बजारको नेतृत्व भूमिकामा राख्ने नीति अनुरूप हालसम्म निजीकरणका विविध ढाँचा (Mode of Privatization) अनुरूप ३० वटा सार्वजनिक संस्थानमा निजीक्षेत्रको सहभागिता सुनिश्चित गर्ने प्रयास गरीए पनि निजीक्षेत्रको क्षमतालाई विचार नगरिनु, घाटामा गएका संस्थान मात्र निजीकरण गरिनु, उदारीकरणलाई केवल निजीकरणका रूपमा मात्र बुझिनु र सरकारको आवश्यकता र प्राथमिकता स्पष्ट नहुँदै एउटै नीति अनुसार घाटामा गएका सरकारी संस्थानलाई सरकारी नियन्त्रण बाहिर राख्ने नीति अवलम्बन गरीदा यो नीतिबाट लगानी, उत्पादन, वितरण र मूल्य निर्धारण र गुणस्तरीयतामा आशातित सफलता प्राप्त भएको देखिँदैन ।

वैदेशिक लगानी तथा एकद्वार नीति, २०४९ ले प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी भित्र्याउन प्रक्रियागत सरलीकरण गर्न छिटो र छरितो प्रशासनिक प्रणालीको अवलम्बन गर्ने र लगानीकर्तालाई सुविधा तथा सहूलियत प्रदान गर्न एकद्वार प्रणालीको व्यवस्था गरेको देखिन्छ । सो एकद्वार प्रणाली मार्फत दर्ता, पूर्वाधार विस्तार, जग्गा उपलब्ध, बत्ती, पानी र कर सहूलियत लगायतका व्यवस्था एउटै द्वारबाट दिने नीति अवलम्बन गरेपनि राजनैतिक अस्थिरता, प्रशासनिक ढिलासुस्ती, प्रक्रियागत जटिलता, लगानीयोग्य वातावरणको अभाव, नीतिगत निरन्तरताको अभाव र बजार सम्भाव्यताको कमीका कारण उदारीकरणको शुरुका केही वर्षमा प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी उत्साहप्रद रहेपनि यसको दिगोपना

हुन सकेन र हालसम्म पनि प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ०.५% समेत कहिल्यै नपुगेको स्थिति विद्यमान छ ।

भूपरिवेष्टितताको कारण उच्च लागत, संस्थागत सुशासनको अभाव, कर्मचारीतन्त्रको दक्षतामा कमी, प्राविधिको न्यून विकास, कानूनी शासनको अभावजस्ता समस्याका साथै साधन-स्रोतको समुचित दोहन हुन नसकेको, कृषि तथा परम्परागत कच्चा पदार्थमा आधारित उद्योगहरूको बाहुल्य र त्यसमा पनि मूल्य अभिवृद्धि न्यून हुनु, गुणस्तरीय वस्तु तथा सेवाको सुनिश्चितता हुन नसक्नु, आपूर्ति प्रणाली नियमित हुन नसक्नाले व्यापार क्षेत्रमा विश्वसनीयता कायम गर्न नसकिनु, आपूर्ति श्रृंखला दरिलो र भरपर्दो नहुनु, कमजोर पूर्वाधार (ऊर्जा तथा यातायात) का कारण नेपाली उत्पादनले प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता निरन्तर गुमाउँदै गएको देखिन्छ । आपूर्ति पक्षका यस्ता समस्या सँगसँगै माग पक्षतर्फ हेर्दा हाम्रो कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा खासै प्रगति हुन नसकेकोले आयात निर्देशित अर्थतन्त्र भएको, निर्यातको वृद्धिदर सन्तोषजनक हुन नसकेको, छिमेकी मुलुकहरूको तीव्र र उच्च आर्थिक वृद्धिको लाभ लिन नसकेको, विनिमय दर प्रणालीमा सन् १९९३ देखि परिवर्तन तथा पुनरावलोकन नभएको तथा भारतले पूँजीखातालाई क्रमशः उदार बनाउँदै लगेको र व्यवस्थित खुला विनिमय दर प्रणाली (Managed Floating) अवलम्बन गर्न लागेको अवस्थामा हाम्रो विनिमय दर प्रणालीले अन्य विदेशी मुद्राको विनिमय दर निर्धारण गर्न चुनौती खडा हुनु, अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा पेट्रोलियम पदार्थ तथा खाद्यान्नमा हुने अस्वाभाविक मूल्य उतार चढावका कारण मूल्यमा नियन्त्रण गर्न कठिनाई हुनु, करका दरहरू व्यापार अभिवृद्धि भन्दा पनि राजस्व वृद्धि मुखी हुनु, अर्थतन्त्र खुला गरिनु तर सो अनुरूप आन्तरिक संस्थागत विकास तथा निजी क्षेत्रको क्षमता अभिवृद्धि हुन नसक्नु लगायतका कारण व्यापार घाटा निरन्तर बढी रहेको अवस्था छ ।

आर्थिक विकासको मापन वित्तीय तथा पूँजीबजारको विकासका आधारमा हुने गर्दछ । शहरी क्षेत्रकेन्द्रित बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूका कारण देशको ग्रामीण क्षेत्र मौद्रिकरण हुन सकेको छैन । यसबाट देशको वास्तविक आर्थिक स्थिति अत्यन्तै साँघुरो र आर्थिक तथ्याङ्कहरू अपुरो रहेको देखिन्छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाको बाहुल्यता रहेको र उत्पादनशील क्षेत्रको नगन्य उपस्थिति रहेको पूँजी बजारले विकासको मन्द गतिलाई प्रतिबिम्बित गर्दछ ।

यसरी आपूर्तिजन्य तथा मागपक्षबाट सिर्जित समस्याका कारण नेपालको समष्टिगत आर्थिक स्थिरतामा समस्या आई गरिबी निवारण, रोजगारी सिर्जना र सहस्राब्दी विकास लक्ष्यको प्राप्तिमा चुनौती खडा भएको छ ।

विश्वव्यापीकरण र आर्थिक उदारीकरणको प्रवाहमा नेपालले अवलम्बन गर्नुपर्ने आर्थिक नीति

विकास र आर्थिक स्थायित्वका लागि राजनैतिक दूरदर्शिता, राजनैतिक स्थिरता, विकासको साक्षा अवधारणाको निर्माण, राष्ट्र हितमा ऐक्यबद्धता, अन्तर्राष्ट्रिय राजनैतिक सम्पर्कको सदुपयोगमा

राजनैतिक प्रणाली नेतृत्वदायक हुनैपर्दछ । अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार प्रतिस्पर्धा, गुणस्तरीयता, ग्राहकको सन्तुष्टि, नियमित तथा समयबद्ध आपूर्तिमा टिकेको हुन्छ । व्यापारको सिद्धान्तले उद्यमशीलताको माध्यमबाट साधन र स्रोतको उच्चतम दोहन गरी तुलनात्मक लाभ प्राप्त गर्ने भन्ने बुझाउछ । यसर्थ निजी क्षेत्रको क्षमता, दक्षता तथा उद्यमशीलता अभिवृद्धि नै व्यापारबाट लाभ प्राप्त गर्ने माध्यमहरू हुन् । निजी क्षेत्र सक्षम भइनसकेको अवस्थामा सरकारले पथ प्रदर्शक, नियामक, उत्प्रेरक र सहजकर्ताको रूपमा निजी क्षेत्रलाई अग्रसर गराउन सरकारी संयन्त्रको संस्थागत सुधार तथा प्रक्रियागत सरलीकरण गरी व्यापार सहजीकरणमा विशेष जोड दिनु पर्दछ । सरकारको क्षेत्र असीमित हुने र जनताप्रतिको अन्तिम दायित्व समेत राज्यमा निहित हुने परिप्रेक्ष्यमा सरकारले व्यापार कूटनीति/आर्थिक कूटनीतिका माध्यमबाट खुला अर्थतन्त्रको भरपूर फाइदा उठाउन कूटनैतिक नियोग, महावाणिज्य दूतावास र अवैतनिक नियोगहरूलाई परिचालन गरी तत्तत् क्षेत्रका वस्तु तथा सेवा बजारको सम्भाव्यता, सूचना, ग्राहकका रुची तथा बजार अवस्थाका बारेमा निरन्तर सूचना आदान प्रदान गरी निजी क्षेत्रलाई सु-सूचित गराउन र राष्ट्रहितका लागि भरपूर प्रयास गर्नुपर्ने राष्ट्रिय दायित्व नै हो । विश्वव्यापीकरण र आर्थिक उदारीकरणको चुनौतीलाई अवसरमा परिणत गर्न देहायको नीति अबलम्बन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

- उदार र खुला अर्थतन्त्रले तुलनात्मक लाभका आधारमा अवसरको फाइदा दिने हुँदा कृषिमा आधारित अर्थतन्त्रमा प्रविधिको व्यापक प्रयोग गरी कृषिको व्यवसायीकरण, श्रमयोग्य जनशक्ति अधिक रहेको हाम्रो जस्तो देशमा ठूला पूर्वाधार विकासमा प्रत्यक्ष वैदेशिक लगा(नीको आह्वान, प्रशस्त धार्मिक, आध्यात्मिक, साहसिक र मनोरन्जन पर्यटनको सम्भावना भएकोले पर्यटन-मैत्री आर्थिक सामाजिक वातावरणको तयारी र प्रचुर जलस्रोत लगायत खनिजजन्य पदार्थको सम्भावनाको सदुपयोग गर्न आवश्यक लगानी तथा उत्पादनको वातावरण तयार गरी उच्च, दिगो र फराकिलो आधारसहितको आर्थिक वृद्धि गर्ने समष्टिगत आर्थिक नीति तय गर्नु निकै ढिलो भइसकेको छ ।
- देशमा रोजगारीको अभावले कानूनी शासन कायम गर्न नसकिएको अवस्था एकातिर छ भने सस्तो श्रम बेचेर अनेकौं दुःख कष्टसाथ रोजगारीको खोजीमा नेपाली दक्ष/अदक्ष युवा विभिन्न माध्यमबाट पलायन हुनु पर्ने विवशता छ । यसर्थ स्वदेशभित्रै रोजगार र स्वरोजगारका अवसर सृजना गर्न श्रमको विभाजन सहितको प्रविधियुक्त औद्योगिक विकास, ग्रामीण शहर जोड्ने सहकारीको विकास, व्यवस्थित वस्ती विकास गरी सभ्य र सु-संस्कृत जीवनयापन गर्न सार्वजनिक, निजी र सहकारी अवधारणाको Operational Modality शीघ्र बन्नु पर्ने देखिन्छ ।
- व्यापार नीति लक्ष्यरहित हुनु हुँदैन । यसका लागि निश्चित समयभित्र व्यापार घाटा कति कम गर्ने, निर्यात वृद्धि कति प्रतिशतले वार्षिक वृद्धि गर्ने, आयातलाई निर्यातको सहायक

बनाउन के कस्ता वस्तुमा कर तथा गैर कर अवरोधको माध्यमबाट आन्तरिक बजारको संरक्षण गर्ने र आन्तरिक मागको आपूर्ति र बाह्य बजारको सूचनाका आधारमा निर्यात वृद्धि गर्ने आन्तरिक र बाह्य रणनीतिसहितको व्यापार नीति लागू गरिनु पर्दछ ।

- व्यापारबाट लाभ प्राप्त गरेका दक्षिणपूर्वी एशियाली देशको अनुभवका आधारमा प्रविधिको विकासमा जोड, शैक्षिक प्रणालीमा सुधार, स्थानीय स्रोत साधनको उपयोगमा स्थानीय समुदायको सहभागिता र वस्तु तथा सेवाको विशिष्टीकरणमा जोड दिँदै बौद्धिक सम्पत्तिको संरक्षणमा विशेष जोड दिने नीतिको अवलम्बन गर्नु पर्दछ ।
- वैदेशिक सहयोगको प्रभावकारिता बढाउन Aid for Trade मा जोड दिँदै अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगको भरपूर फाइदा लिन सक्ने संयन्त्रको संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गरिनु पर्दछ ।
- मौद्रिक नीतिले मूल्य नियन्त्रणमा प्रभावकारी भूमिका खेल्न नसकेको वर्तमान अवस्थामा आपूर्तिजन्य अवरोधहरू (Supply Side Constraints); श्रम-उद्यमी सम्बन्ध, ऊर्जा संकट, यातायात तथा ढुवानीमा हुने अवरोध, कालाबजारी, बजारमा मिलेमतोमा मूल्य निर्धारण तथा सिन्डिकेट प्रणाली समेतको नियन्त्रण र नियमन गर्न राजनैतिक प्रतिबद्धता तथा प्रभावकारी सरकारी अनुगमन प्रणालीको विकास गर्नु अपरिहार्य देखिन्छ ।
- निर्यात प्रवर्द्धन गर्न वस्तु तथा सेवाको विविधीकरण साथै आयातलाई निर्यातको सहयोगी हुने गरी व्यवस्थापन गर्न उत्पादनशील क्षेत्रमा हुने आयातलाई प्राथमिकता दिने र ज्ञानमा आधारित उद्योगको विकास र विस्तारमा जोड दिनु पर्ने देखिन्छ ।
- कर चुहावट नियन्त्रण, व्यापार सहजीकरण र प्रतिस्पर्धात्मक व्यापार प्रणालीको विकास गर्न राजस्व प्रशासनमा समसामयिक सुधार गर्नु पर्दछ ।
- बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको विस्तार ग्रामीण क्षेत्रसम्म गरी आर्थिक समावेशीकरण गर्न निकै ढिला भईसकेको छ । ठूलो पूँजी आवश्यक पर्ने बैंक तथा वित्तीय संस्था ग्रामीण क्षेत्रमा विस्तार गर्न नसके सरकारले हुलाक बचत बैंकको विस्तार गरी ग्रामीण क्षेत्रलाई मौद्रिकीकरण उन्मुख पूँजी बजारको विकासमा जोड दिनु पर्दछ ।

उपसंहार

विश्वव्यापीकरण र आर्थिक उदारीकरणले आन्तरिक बजारलाई बाह्य क्षेत्रका लागि खुला गर्ने र बाह्य बजारमा प्रतिस्पर्धात्मक प्रवेशको मौका सुनिश्चित गर्दछ । तुलनात्मक लाभका आधारमा लगानी, प्रविधि र ज्ञानको प्रतिस्पर्धा भै रहेको र अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध आर्थिक कूटनीतिद्वारा निर्देशित वर्तमान अवस्थामा हाम्रा आर्थिक नीतिहरू पनि सोही अनुरूप गतिशील हुनु पर्ने अहिले आवश्यकता हो । आन्तरिक समस्यामा मात्र केन्द्रित भइरहेको रहने तर बाह्य चुनौतीहरूलाई समयमै सम्बोधन गर्न

सकिएन भने देशको आर्थिक अवस्था दिन प्रतिदिन खस्कदै जाने तथ्य छर्लङ्गे छ । अतः जतिसक्दो चाँडो आर्थिक विकासको न्यूनतम साभ्ता अवधारणा तयार गरी आन्तरिक र बाह्यमुखी रणनीतिमा केन्द्रित हुनसके मात्र हाम्रो आर्थिक समृद्धि सम्भव देखिन्छ । यसका लागि हाम्रो राजनैतिक, प्रशासनिक, निजी क्षेत्र र नागरिक समाज सबै पक्षमा संवेदनशीलता हुनु आवश्यक छ ।

सन्दर्भ सामग्रीहरू :

Faini Riccardo, Pritchett Lant, and Clavijo Fernando (1998), Import Demand in Developing Countries, *Working papers, Trade Policy*, Country Economic Department, The World Bank, WPS 122.

Greenaway D., Morgan W., Wright P. (2002), Trade liberalisation and growth in developing countries, *Journal of Development Economics*, Volume 67, pp. 229-244.

McCombie J. S. L. and Thirlwall A. P. (1994), *Economic Growth and the Balance-of-Payments Constraint*, M, St. Martine Press.

Moreno-Brid JC (1998), On capital flows and the balance-of-payments-constrained growth model, *Journal of Post Keynesian Economics*, 21, 2; ABI/INFORM Global pp. 283

Nepal Trade Integration Strategy (2010), Ministry of Commerce and Supplies, the Government of Nepal.

Sharma Gunanidhi (1991), Policies on foreign exchange and balance of payments: an assessment of the background for their effective uses in the Nepalese context, *CNAS, Journal*, vol 18, no.2, Tribhuvan University, Nepal.

Sharma Kishor, Oczkowski Edward, Jayasuriya Sisira (2001), Liberalization, export incentives, and trade intensity: new evidence from Nepalese manufacturing industries, *Journal of Asian Economics* 12, pp. 123-135.

Thirlwall A.P., Hussain M. N. (1982), The Balance of Payments Constraint, Capital Flows and Growth Rate Differences between Developing Countries, *Oxford Economic Papers*, New Series, and Vol. 34, No. 3. pp. 498-510.

वाणिज्य नीति, २०६५, नेपाल सरकार, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय ।

औद्योगिक नीति, २०६७, नेपाल सरकार, उद्योग मन्त्रालय ।

cfkl't {gllt-@)^ (sf]cfj Zostf, ; fGble\$tf Pj #j z]ftfx;

नूतराज पोखरेल

१ पृष्ठभूमि

राज्यले आफ्ना जनताले उपयोग गर्ने वस्तु तथा सेवाको मागको आकलन गरी तदनुरूप आपूर्ति व्यवस्थालाई सन्तुलित र व्यवस्थित राख्ने कार्यमा प्रारम्भदेखि लागी पर्दै आएको पाइन्छ। आधुनिक लोककल्याणकारी राज्यको मुख्य कार्यहरूमा देशभित्र शान्ति सुरक्षा र अमनचैन कायम राख्ने देखि लिएर नागरिकको जीउ धनको संरक्षण गर्ने, विकास निर्माणको कार्य गर्ने तथा जनतालाई दैनिक अत्यावश्यक उपभोग्य वस्तु तथा सेवा सहज, सुलभ र प्रतिस्पर्धी मूल्यमा नियमित तवरमा उपलब्ध गराउन आवश्यक व्यवस्था मिलाउने सम्मका कार्यहरू पर्दछन्। तदनुसार राज्यले यसका लागि आवश्यक कानून, नीति, तथा संस्थागत संयन्त्रको व्यवस्था मिलाएको हुन्छ। आपूर्ति व्यवस्था जनतासँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने क्षेत्र भएको हुँदा यो एउटा संवेदनशील विषय हो। कुनै पनि सरकारको प्रभावकारिता उसले आफ्ना नागरिकहरूलाई दैनिक अत्यावश्यक उपभोग्य वस्तु तथा सेवाको आपूर्ति हुने प्रबन्ध के कस्तो रूपमा मिलाएको छ, त्यसमा निर्भर गर्दछ। अतः आम नागरिकको दैनिक आवश्यकताका वस्तु तथा सेवा सर्वसुलभ, सरल, सहज र निश्चित गुणस्तरमा उनीहरूलाई निर्बाध र नियमित रूपमा उपलब्ध हुने स्थितिको निर्माण गर्नु राज्यको प्रमुख धर्म र कर्तव्य पनि हो। यसो हुनसकेमा नै जनताको उपभोग्य अधिकार सुरक्षित भएको ठानिन्छ। जनताको यही नैसर्गिक उपभोग्य अधिकारलाई अक्षुण्ण राख्न प्रत्येक राज्यले अन्तर्राष्ट्रिय सिद्धान्त तथा व्यवहारसमेतलाई दृष्टिगत गरी मुलुकको आपूर्ति प्रणालीलाई सुव्यवस्थित बनाउन समय सापेक्ष रूपमा संस्थागत तथा कानूनी व्यवस्थाहरू अङ्गीकार गर्दै आएका पनि छन्। यस क्रममा नेपाल सरकारले पनि उपभोक्ताहरूलाई अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवा बिना अवरोध स्वस्थ प्रतिस्पर्धाका आधारमा पर्याप्त, सहज, सुलभ र गुणस्तरीय ढङ्गले उपलब्ध गराउने वातावरणको सुनिश्चितताको लागि यस दिशामा आफ्नो प्रयास र साधन स्रोतहरू परिचालित गर्दै आएको छ। तदनुसार संस्थागत प्रबन्ध, नीतिगत-कानूनी सुधार, र आवश्यक नीति तथा कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयन तथा नियमनको लागि पनि सरकार प्रयत्नशील रहँदै आएको पाइन्छ।

नेपालमा शुरुका दिनमा उपभोग्य वस्तु तथा सेवाको आपूर्तिलाई उचित व्यवस्थापन गर्न विशेष कुनै नीति, कानून र ठोस संयन्त्र नभए तापनि विगत तीन दशकयतादेखि सरकारले

आवश्यक सेवा सञ्चालन ऐन-२०१४, आवश्यक पदार्थ नियन्त्रण ऐन-२०१७, पेटेण्ट डिजाइन र ट्रेडमार्क ऐन-२०२२, खाद्य ऐन-२०२३ र नियमावली-२०२७, स्टैण्डर्ड नाप र तौल ऐन-२०२५ तथा नियमहरू-२०२७ स्थानीय प्रशासन ऐन-२०२८, कालोबजार तथा केही अन्य सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन-२०३२, औषधी ऐन-२०३५, नेपाल गुणस्तर (प्रमाण चिह्न) ऐन-२०३७, कीटनाशक विषादी ऐन-२०४७, उपभोक्ता संरक्षण ऐन-२०५४ र नियमावली-२०५६, प्रतिस्पर्धा प्रवर्द्धन तथा बजार संरक्षण ऐन-२०६३ र नियमावली-२०६६ आदि ऐन, नियमहरूको व्यवस्थामार्फत आपूर्ति क्षेत्रलाई चुस्त र विकृतिरहित बनाउन प्रयास गरेको देखिन्छ। उल्लिखित कानूनी व्यवस्थालाई कार्यान्वयन गर्नका लागि केन्द्रमा वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, वाणिज्य विभाग (हाल वाणिज्य तथा आपूर्ति व्यवस्थापन विभाग), नेपाल गुणस्तर तथा नापतौल विभाग, खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभाग र क्षेत्रीय तथा जिल्लास्तरमा वाणिज्य कार्यालय र हालैमात्र स्वीकृत संगठनात्मक संरचना अनुरूप २० जिल्लामा जिल्ला प्रशासन कार्यालयमातहत छुट्टै शाखा रहने गरी बजार संरक्षण अधिकृतको व्यवस्था गरिएको छ। यसैगरी उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ बमोजिम प्रत्येक जिल्लामा १-१ जना अधिकृतलाई निरीक्षण अधिकृतको रूपमा तोकिएको छ। केन्द्रीयस्तरमा उपभोक्ता संरक्षण र आपूर्ति व्यवस्थापनसम्बन्धी विषयमा नीतिगत मार्गनिर्देशन र अन्तर्मन्त्रालय समन्वयका लागि वाणिज्य मन्त्री/राज्यमन्त्रीको अध्यक्षतामा उपभोक्ता संरक्षण परिषद्, वाणिज्य विभागका महानिर्देशकको संयोजकत्वमा केन्द्रीय अनुगमन समिति र जिल्लास्तरमा प्रमुख जिल्ला अधिकारीको संयोजकत्वमा जिल्ला अनुगमन समिति र जिल्ला क्षतिपूर्ति समिति पनि गठन भएका छन्। यसैगरी वाणिज्य तथा आपूर्ति सचिवको संयोजकत्वमा प्रतिस्पर्धा प्रवर्द्धन तथा बजार संरक्षण बोर्डको पनि गठन भएको छ। यी संस्थागत व्यवस्थाहरूबाहेक सम्बन्धित क्षेत्रगत कानूनहरूले पनि विभिन्न संयन्त्रहरूको व्यवस्था गरेका छन्। यस बाहेक हालका दिनहरूमा आपूर्ति व्यवस्था सुदृढीकरण र उपभोक्ता हितका लागि उपभोक्तावादी संस्थाहरू एवं नागरिक समाजसम्बद्ध संस्थाहरू समेत ठूलो चासोका साथ यस क्षेत्रमा अगाडि बढेका देखिन्छन्। मानवअधिकारवादी संस्था तथा व्यक्तिहरूले समेत सुरक्षित र गुणस्तरयुक्त वस्तु तथा सेवाको आपूर्तिको लागि वकालत गरिरहेका छन्।

आज एकातिर उपभोग्य वस्तु तथा सेवाको माग विश्वव्यापी रूपमा निरन्तर बढ्दै गएको छ भने अर्कातिर आम नागरिकहरू अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवाको प्राप्तिका लागि बढी चनाखो पनि बन्दै गएका देखिन्छन्। उचित मूल्यमा सुरक्षित र गुणस्तरयुक्त वस्तु तथा सेवाको प्राप्तितर्फ उपभोक्ताको सजगता बढ्दो छ। यस क्रममा उपभोक्तावादी संस्थाहरूले पनि उपभोक्ता सचेतना कार्यक्रममार्फत उपभोक्ताको हक हितको सुनिश्चितताका लागि आवाज बुलन्द गरिराखेका छन्। यसरी राज्यमाथि समग्र आपूर्ति व्यवस्थालाई चुस्त बनाउने र त्यसमा

पनि दैनिक अत्यावश्यक उपभोग्य वस्तु तथा सेवा नागरिकहरूलाई उचित गुणस्तर, मूल्य र आवश्यक परिमाणमा उपलब्ध गराउन आवश्यक व्यवस्था मिलाउने चुनौती थपिएको छ ।

विश्व मानचित्रमा प्रतिस्पर्धात्मक खुल्ला बजार तथा उदारीकरणको अवधारणालाई प्रश्रय दिएको सन्दर्भमा आपूर्ति व्यवस्थापन कार्य चुनौतीपूर्ण बन्दै गएको छ । यद्यपि आम नागरिकले आधारभूत आवश्यकताका वस्तु तथा सेवा सहज, सरल, सर्वसुलभ र गुणस्तरयुक्त रूपमा प्राप्त गर्न पाउनुपर्ने कुरालाई चाहिँ नैसर्गिक अधिकारको रूपमा समेत व्याख्या गर्ने गरिएको पाइन्छ । आज विभिन्न मुलुकहरूमा राज्यको कानूनद्वारा नै नागरिकलाई अत्यावश्यक सेवा र वस्तु प्राप्त हुने ग्यारेन्टीको व्यवस्था समेत गरिएको पाइन्छ । नेपालको सन्दर्भमा भन्नुपर्दा वर्तमान अन्तरिम संविधान, २०६३ को भाग ४ को धारा ३३ (ज) मा “शिक्षा, स्वास्थ्य, आवास, रोजगारी र खाद्य सम्प्रभुतामा सबै नागरिकको अधिकार स्थापित गर्ने” विषयलाई राज्यको दायित्वको रूपमा स्वीकार गरिएको छ ।

२ आपूर्ति नीति जारी हुनु पछाडिको आवश्यकता र नीतिको सान्दर्भिकता

यसरी देशको संविधानद्वारा नै नागरिकहरूका निमित्त वस्तु तथा सेवा प्राप्तिको सुनिश्चितता प्रदान गरिएको हुँदा तदनुसार संविधानको भावानालाई व्यवहारमा उतार्नका लागि सरकारी योजना नीति तथा कार्यक्रम एवं संगठनात्मक व्यवस्था मिलाउनु आवश्यक थियो । यस क्रममा कतिपय ऐन, नियम तथा सङ्गठनात्मक व्यवस्था पहिलेदेखि नै कार्यान्वयनमा थिए भने तिनीहरूलाई परिवर्तित सन्दर्भअनुरूप थप प्रभावकारी बनाउनु चाहिँ आवश्यक हुन आएको थियो । साथै, कतिपय नीति, ऐन-नियम र संरचनाचाहिँ नभएको हुँदा त्यसलाई जारी गर्ने तथा गठन गरी कार्यान्वयनमा उतार्नुपर्ने खाँचो थियो । देशमा हालसम्म आपूर्ति सम्बन्धी कुनै ठोस नीति नभएका सन्दर्भमा आपूर्ति व्यवस्थालाई चुस्त र सुदृढ तुल्याई अत्यावश्यक उपभोग्य वस्तु तथा सेवामा आम नागरिकको सरल र सहज पहुँच स्थापित गर्नका लागि यससम्बन्धमा नीतिगत व्यवस्था गर्न आपूर्ति नीतिको आवश्यकता महसुस गरिएअनुसार नयाँ नीतिको तर्जुमा भएको हो । आपूर्ति नीतिको अवलम्बनबाट एकातिर संविधानमा उल्लेख भएको राज्यको दायित्व, निर्देशक सिद्धान्त र नीतिहरूलाई व्यवहारमा उतार्न सघाउ पुग्ने र अर्कोतर्फ आम जनताको दैनिक जीवनयापनसँग सरोकार राख्ने अत्यावश्यक उपभोग्य वस्तु तथा सेवाको समुचित प्रबन्धन मिलाउन सरकारलाई नीतिगत आधार उपलब्ध हुने सन्दर्भमा सरकारले विगत दुई-अठ्ठाई वर्ष यतादेखि उच्च प्राथमिकता दिएर सम्बन्धित क्षेत्रका सरोकारवालाहरूसँग आपूर्ति नीतिको सम्बन्धमा गहन छलफल अघि बढाएको थियो ।

खासगरी अत्यावश्यक उपभोग्य वस्तु तथा सेवा आम नागरिकहरूलाई सहज, सुलभ र गुणस्तरीय रूपमा उपलब्ध गराउने, अभावग्रस्त, गरिबी प्रताडित जनजीवन र आकस्मिक प्रकोपपीडित

क्षेत्रमा उपभोग्य सामग्रीको बन्दोवस्त मिलाउन उत्पादक र उपभोक्ताबीच उत्पादित वस्तु तथा सेवाको प्रवाहलाई निर्विघ्न पार्ने र प्रभावकारी मागको सृजनाद्वारा आर्थिक क्रियाकलापलाई जीवन्त तुल्याई सुलभ, सुपथ, सुव्यवस्थित र निर्बाध रूपले वस्तु तथा सेवाको आपूर्तिलाई सुनिश्चित तुल्याउने साथै आम उपभोक्तामा विश्वसनीय वातावरणको प्रत्याभूति प्रदान गरी आपूर्ति व्यवस्थापनलाई सक्षमतापूर्वक कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धमा मुलुकमा हालसम्म कुनै स्पष्ट नीति नभएको घडीमा नयाँ आपूर्ति नीति तयार गरिएको हो ।

देशमा वस्तु तथा सेवाको माग र आपूर्तिको सिद्धान्तमा आधारित भई पूर्ण प्रतिस्पर्धात्मक बजारका माध्यमबाट आपूर्ति व्यवस्था सञ्चालन हुनुपर्ने मान्यता एकातर्फ छ भने अर्कोतर्फ सामाजिक, आर्थिक, शैक्षिक रूपले कमजोर, स्वतन्त्र रूपले छनौट गर्न असमर्थ जनसमुदाय तथा भौतिक पूर्वाधारको सुविधा नपुगेका र बजार विकासको न्यूनता रहेका भेगमा निजी क्षेत्रलाई प्रोत्साहन गर्दै गैरसरकारी संघसंस्था र नागरिक समाजलाई साथमा लिएर सरकारी संयन्त्र मार्फत सहूलियतपूर्ण ढङ्गले आपूर्ति व्यवस्था मिलाउनुपर्ने आवश्यकता पनि विद्यमान छ । त्यस्तै सम्भावित प्राकृतिक प्रकोप तथा आपत्कालीन अवस्थालाई समेत मध्यनजर गरी खाद्य सुरक्षाको भरपर्दो प्रबन्ध मिलाउन पनि अति आवश्यक देखिन्छ । त्यसैगरी छरितो संस्थागत संयन्त्र, प्रभावकारी कार्यान्वयन प्रणाली, न्यायसंगत र प्रोत्साहनमूलक नियमन पद्धतिको माध्यमबाट उचित मूल्यमा विश्वसनीय, गुणस्तरीय, सर्वसुलभ आपूर्ति व्यवस्थाको माध्यमद्वारा गरिवीको रेखामुनि रहेका आम नागरिकलाई राहत पुऱ्याउन पनि आवश्यक छ । तर उपयुक्त नीतिगत आधारविना आपूर्ति व्यवस्थापनका यी जटिल र संवेदनशील विषयलाई एकैपटक उचित तवरमा सम्बोधन गर्न सम्भव थिएन । तसर्थ यी सबै पृष्ठभूमिमा आपूर्ति नीति ल्याउनु अत्यावश्यक महसुस भई सरकारले ढिलै भए पनि यो नीति जारी गरेको हो ।

नयाँ आपूर्ति नीति जारी हुनु पछ्याडिको एउटा महत्त्वपूर्ण कारण हाल खुल्ला बजारमा देखिएका विभिन्न प्रकारका विकृति र विचलनलाई नियन्त्रण गर्दै उपभोक्तालाई हुनसक्ने सम्भावित हानि नोक्सानी र ठगीबाट जोगाउने पनि हो । हुन पनि राज्यको संक्रमणकालीन अवस्था र सरकारको कमजोर उपस्थितिको नाजायज फाइदा उठाएर अहिले बजारमा विभिन्न प्रकारका विकृतिहरू जस्तै वस्तु तथा सेवाको कृत्रिम अभाव, कालोबजारी, चक्र तथा एकाधिकार प्रणाली (सिण्डिकेट), मिलेमतोपूर्ण भाउ निर्धारण (कार्टेलिङ्ग) तथा स्वतन्त्र रूपमा बजार प्रवेशमा अवरोध जस्ता गैर प्रतिस्पर्धी क्रियाकलापको बिगबिगी छ । यसबाट वस्तु तथा सेवाको स्वतन्त्र र सहज आपूर्ति हुन नपाई जथाभावी मूल्य वृद्धि गर्ने, खाद्य तथा पेय पदार्थमा मिसावट गर्ने, गुणस्तरहीन वस्तुको बिक्री-वितरण गर्ने र औषधि, खाद्यान्नजस्ता अत्यावश्यक वस्तुको सहज र निरन्तर आपूर्तिमा व्यवधान उत्पन्न गर्ने जस्ता प्रवृत्ति मौलाउँदो छ । यस्ता विकृतिलाई नियन्त्रण गरी आम नागरिकको वस्तु र सेवाको प्राप्तमा बढी भन्दा बढी रूपमा

पहुँच पुऱ्याउनका लागि तथा अस्वच्छ बजार गतिविधिलाई निरुत्साहित गरी उपभोक्ताको हक अधिकारको संरक्षणका लागि समसामयिक एक ठोस नीतिको आवश्यकता महसुस भएको परिप्रेक्ष्यमा पनि आपूर्ति नीति, २०६९ जारी भएको हो । नेपाल सरकार (मन्त्रपरिषद्) को मिति २०६९/०१/०४ को निर्णयानुसार स्वीकृत भई कार्यान्वयनमा आएको यो नीतिबाट मुलुकको आपूर्ति व्यवस्थापन क्षेत्रको प्रशासन, व्यवस्थापन र नियमन गर्न दिशाबोध प्राप्त भई अस्वच्छ व्यापारिक क्रियाकलापलाई नियन्त्रण गर्न तथा आम उपभोक्ताको हक अधिकारलाई थप सुनिश्चित तुल्याउन ठोस योगदान पुग्ने अपेक्षा लिइएको छ ।

३ आपूर्ति नीति, २०६९ को लक्ष्य, उद्देश्य तथा मुख्य रणनीतिहरू :

आपूर्ति नीति, २०६९ को मुख्य लक्ष्य “देशमा अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवा सहज, सुलभ र नियमित रूपमा उचित गुणस्तर र मूल्यमा आपूर्ति हुने व्यवस्था मिलाई उपभोक्ताको हक हितको संरक्षण गर्ने” भन्ने रहेको छ । यसरी उपभोक्ताको हक हितको संरक्षणको विषयलाई केन्द्रबिन्दुमा राखेर आपूर्ति नीति जारी भएको देखिन्छ । यो लक्ष्य प्राप्त गर्न नीतिले निम्नानुसारका विभिन्न ७ (सात) वटा उद्देश्यहरू बोकेको छ ।

आपूर्ति नीतिका उद्देश्यहरू :

१. गुणस्तरीय वस्तु तथा सेवाको नियमित र सर्वसुलभ रूपमा सहज आपूर्तिको व्यवस्था गर्न सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रलाई प्रोत्साहित गरी प्रतिस्पर्धात्मक तुल्याउने ।
२. उपभोक्ताको हक, हित र अधिकारको संरक्षण गर्ने ।
३. आपूर्ति हुने वस्तु वा सेवाको गुणस्तर कायम गर्ने तथा यथार्थपरक लागत मूल्यको आधारमा उपभोक्ता मूल्य प्रणालीलाई स्थापित गराउने ।
४. राष्ट्रिय रूपमा खाद्यसुरक्षा व्यवस्थाको लागि आवश्यक प्रबन्ध गर्ने ।
५. अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवामा सहज पहुँच नपुगेका, न्यून आय भएका विपन्न तथा दुर्गम क्षेत्रका उपभोक्ताको सुविधा र राहतको लागि एकीकृत आपूर्ति प्रणालीको विकास गर्ने ।
६. वस्तु तथा सेवामा हुने कालोबजारी र कृत्रिम अभाव नियन्त्रण गर्ने ।
७. वस्तु तथा सेवामा हुने गैर प्रतिस्पर्धात्मक क्रियाकलापलाई नियन्त्रण गर्ने ।

उपर्युक्त उद्देश्यहरू प्राप्त गर्नका लागि आपूर्ति नीति, २०६९ ले विभिन्न ६ वटा शीर्षक अन्तर्गत विभिन्न नीतिगत व्यवस्थाहरूलाई अधि सारेको छ । यसरी अधि सारिएका नीतिगत शीर्षक हुन्- आपूर्ति, उपभोक्ता, अनुगमन, खाद्यसुरक्षा, संस्थागत सुधार र बजारसम्बन्धी । यी नीतिहरूलाई व्यवहारमा उतार्न विभिन्न ९ वटा रणनीतिहरू- आपूर्ति, उपभोक्ता, अनुगमन, खाद्य सुरक्षा,

आपूर्ति आयुक्तसम्बन्धी व्यवस्था, थोक, खुद्रा र स्थानीय हाट बजारलाई व्यवस्थित गर्ने र बजार व्यवस्थापन तथा नियमन गर्ने आदिलाई समेटेको देखिन्छ। साथै, यी ९ वटा रणनीतिहरूलाई विभिन्न १२ वटा कार्यनीतिमार्फत कार्यान्वयनमा ल्याउने परिकल्पना नीतिले गरेको देखिन्छ।

नीतिले समेटेका प्रमुख रणनीतिहरू :

आपूर्ति नीति कार्यान्वयनका लागि प्रस्तुत नीतिले विभिन्न रणनीतिहरूलाई अङ्गीकार गरेको छ। नीतिमा समेटिएका केही प्रमुख रणनीतिहरूलाई संक्षेपमा निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ:-

- सार्वजनिक संस्थानहरू, निजी क्षेत्रका लगानीकर्ता, व्यापारिक प्रतिष्ठानहरू तथा सहकारी संघसंस्थाहरूलाई आपूर्ति व्यवस्थापनलाई सहज, चुस्त र प्रभावकारी बनाउन सहभागी गराई समन्वयात्मक रूपमा कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सरकारले सहजकर्ताको भूमिका खेल्ने।
- सरकारले निजी लगानीकर्ता एवं सहकारी क्षेत्रको सहभागितामा आपूर्ति क्षेत्रको आवश्यक पूर्वाधार र संरचनाको विकास र विस्तारमा टेवा पुऱ्याइने।
- आवश्यक उपभोग्य वस्तु तथा सेवा, निर्माण सामग्रीहरूको आपूर्ति सर्वसुलभ एवं नियमित गराउन, उत्पादन, आयात-निर्यात र बिक्री मूल्यसम्बन्धी सूचना प्रवाह गर्ने प्रणालीको विकास गरिने।
- अत्यावश्यक उपभोग्य खाद्यवस्तु लगायतका उपभोग्य वस्तुहरूको आपूर्ति व्यवस्थापन गर्न आवश्यकतानुसार सार्वजनिक संस्थानहरूमार्फत बजार हस्तक्षेप गरिने।
- आवश्यक खाद्यवस्तुको आयात गरी आपूर्ति व्यवस्था सुदृढ गरिने र देशभित्र सहज रूपमा आपूर्ति हुन नसकेका अत्यावश्यक वस्तुहरूको निर्यातलाई आवश्यकतानुसार रोक लगाइने।
- आन्तरिक आवश्यकता पूर्ति गर्न र निकासीजन्य कृषि तथा औद्योगिक वस्तुको उत्पादन क्षमतामा वृद्धि कार्यमा सघाउ पुऱ्याइने।
- पहाडी तथा दुर्गम क्षेत्रमा सहकारीमार्फत आपूर्तिमा सहयोग पुग्ने खेतीबाली विकास कार्यक्रम लागू गर्न सरोकारवाला निकायसँग समन्वय गरिने।
- बीउ विजन, मलको मापदण्ड गुणस्तर एवं निश्चित तौलको लागि कृषि विकास मन्त्रालय एवं यस क्षेत्रका सम्बद्ध अनुसन्धान केन्द्रहरूसँग समन्वय र सहकार्य गरिने।
- दुर्गम, अभावग्रस्त, निजी क्षेत्रको पहुँच नभएको तथा केन्द्रीय आपूर्ति व्यवस्था समितिले तोकेको क्षेत्र र वर्गलाई लक्षित गरी एकीकृत आपूर्ति व्यवस्था लागू गरी सरकारी

संस्थानहरूबाट वितरण हुने वस्तु तथा सेवाहरू आपूर्ति गर्ने कार्यका लागि रासन कार्डको व्यवस्था गरिने ।

- उपभोक्ता हित संरक्षणका लागि व्यक्ति, संघसंस्थालाई सक्रिय बनाउने र सूचना तथा चेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिने ।
- उपभोक्ता हित कार्यमा संलग्न केन्द्रीय, क्षेत्रीय, जिल्ला तथा स्थानीय अनुगमन समितिलाई साधन-स्रोतसहित सक्रिय बनाइने ।
- उपभोक्ता अधिकार सुनिश्चित गर्न सबै जिल्लामा उपभोक्ता अदालतको स्थापना गर्न उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ मा संशोधन गरिने । तदनुसार हाल संशोधनको प्रक्रिया अन्तिम चरणमा पुऱ्याइएको छ ।
- उपभोक्ता सचेतनाका लागि माध्यमिक तहदेखि नै उपभोक्ता शिक्षाको व्यवस्था मिलाइने ।
- उपभोक्ता हित संरक्षणको लागि उपभोक्ता संरक्षण कोषको व्यवस्था गरिने ।
- वस्तु तथा सेवाको माग र आपूर्तिबीच तालमेल मिलाउन सरोकारवालाको संलग्नतामा संयन्त्र निर्माण गरी प्रक्षेपण र विश्लेषण गरिने व्यवस्था गरी आपूर्ति सहज भए नभएको सम्बन्धमा अनुगमन गरिने ।
- वस्तु तथा सेवाको उचित मुनाफाको विश्लेषण गरी बिक्री मूल्य निर्धारण, मापदण्डको तयारी तथा मापदण्ड विपरीत सञ्चय गर्ने र अनुचित मुनाफा लिनेलाई निरूत्साहित गर्न प्रभावकारी कानूनको कार्यान्वयनमा जोड दिइने ।
- प्राकृतिक प्रकोप वा अत्यधिक मागबाट सिर्जना हुने अभावलाई दृष्टिगत गरी चामल, दाल, नून, तेल लगायतका खाद्यान्न र पेट्रोलियम पदार्थ जस्ता आवश्यक वस्तुहरूको ३ महिनाको लागि आवश्यक परिमाणमा सञ्चय भण्डारण (buffer stock) को व्यवस्था गरिने ।
- आपत्कालीन खाद्यान्न व्यवस्थापनका लागि राष्ट्रिय तथा सार्क खाद्य बैंकमा तोकिएको क्रमशः २५ हजार र ८ हजार मेट्रिक टन खाद्यान्न भण्डारण (buffer stock) को व्यवस्था गरिने ।

४ आपूर्ति नीति, २०६९ का प्रमुख विशेषताहरू :

- अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवाको आपूर्ति व्यवस्था नियमित, सर्वसुलभ एवं प्रभावकारी रूपबाट मिलाउन आवश्यक पूर्वाधार एवं संरचनाहरू तयार गरी सार्वजनिक-निजी तथा सहकारी क्षेत्रलाई प्रोत्साहित गरिने ।

- खाद्यान्न अभाव क्षेत्रमा विपन्न वर्गलाई मध्यनजर गरी आपूर्ति संयन्त्रको विकास गरी आपूर्ति व्यवस्थालाई सुनिश्चितता प्रदान गरिने ।
- अत्यावश्यक खाद्य वस्तु तथा अन्य उपभोग्य वस्तुको कृत्रिम अभाव हुन नदिई अनुचित मूल्य नियन्त्रण गरी आपूर्तिलाई सहज, सुलभ र प्रभावकारी बनाउन आवश्यकतानुसार बजार हस्तक्षेप गरिने ।
- दुर्गम क्षेत्रहरूमा बजार र मूल्य स्थिरीकरणका लागि खाद्यान्न तथा अत्यावश्यक वस्तु सञ्चय गर्न सहकारीलाई प्रोत्साहित गरिने ।
- स्थानीयस्तरमा उत्पादित वस्तुको उपभोग र आवश्यक पर्ने गुणस्तरीय वस्तुको आपूर्ति व्यवस्थापन गर्न प्राथमिकता र प्रोत्साहन दिइने र स्थानीय निकायको भूमिकालाई प्रभावकारी बनाइने ।
- खाद्य सम्प्रेषणको कानूनी आधारलाई केन्द्रीकृत गरी खाद्यान्नको वीउविजन तथा मलको आपूर्ति निश्चित मापदण्ड र तौल अनुसारको हुने व्यवस्था मिलाउने ।
- उपभोक्ता हित संरक्षण गर्न उपभोक्ताका प्रतिनिधिमूलक संघ-संस्थाहरूलाई परिचालित गरी जनचेतना अभिवृद्धि, सुझाव सङ्कलन, अद्यावधिक सूचना प्रणालीको विकास र प्रचार-प्रसार कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- खाद्यान्नको व्यवस्थापन गर्न क्षेत्रगत प्रतिनिधि रहने गरी उपभोक्ता संरक्षण परिषद् अन्तर्गत क्षेत्रीयस्तरमा खाद्यान्न व्यवस्था समिति गठन गर्ने र सार्वजनिक संस्थानहरूको संलग्नतामा खाद्यान्न भण्डारण तथा वितरणको व्यवस्था गर्ने ।
- उपभोक्ता हित संरक्षण र बजार वातावरणलाई अनुशासित र पारदर्शी बनाउनका लागि आपूर्ति, मूल्य, गुणस्तर, तौल, उपभोग्य मिति, लागत, मूल्य सूचीको अनुगमन गर्ने सरकारी सरोकार निकायहरू वाणिज्य तथा आपूर्ति व्यवस्थापन विभाग, नेपाल गुणस्तर तथा नापतौल विभाग, उद्योग विभाग, खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभाग, निरीक्षण अधिकृत र वस्तु तथा सेवा प्रदायक निकाय लगायतका अन्य सरोकार निकायहरूलाई समेत समन्वयात्मक रूपमा परिचालन गर्ने ।
- उपभोक्ता अधिकार सम्बन्धी पाठ्यक्रम तयार गरी कम्तीमा माध्यमिक तहसम्म उपभोक्ता शिक्षा प्रदान गर्ने व्यवस्था मिलाइने र उपभोक्ता हित संरक्षण विषयमा अध्ययन अनुसन्धान कार्यलाई प्रोत्साहित गर्ने
- उपभोक्ता हित संरक्षण गर्न आवश्यक वस्तुहरूको भण्डारण स्थितिको सूचना प्रवाह र तिनको गुणस्तर लागत अनुगमनका लागि आवश्यक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

- आपूर्ति व्यवस्था प्रभावकारी बनाउन केन्द्रीय, क्षेत्रीय, स्थानीयस्तरमा वस्तु तथा सेवाको लागत, मूल्य र आपूर्ति अनुगमन गर्ने प्रणालीको विकास गर्ने ।
- अत्यावश्यक वस्तुहरूको आपूर्ति तथा भण्डारण र लागत अनुगमन गर्ने प्रणालीको विकास गर्ने ।
- केन्द्रीय, क्षेत्रीय, स्थानीय अनुगमन समितिलाई सक्रिय तुल्याई स्थानीय निकायको सहभागितामा स्थायी अनुगमन संयन्त्रको निर्माण गर्ने ।
- अत्यावश्यक खाद्य वस्तुहरूको बजार स्थिरीकरण र खाद्य सुरक्षाको लागि राष्ट्रिय, क्षेत्रीय एवं स्थानीयस्तरमा खाद्यान्नको सञ्चय (Buffer Stock) को व्यवस्था मिलाउने ।
- दुर्गम क्षेत्रहरूमा खाद्य सुरक्षाका लागि सञ्चय तथा भण्डारणको विशेष व्यवस्था मिलाउने तथा खाद्यान्नको सुनिश्चितता प्रदान गर्न सम्बन्धित निकायको सहयोगमा स्थानीय खाद्य वस्तु उत्पादन गर्न विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- प्राकृतिक प्रकोप र आपत्कालीन अवस्थाबाट प्रभावित जनतालाई आवश्यक वस्तु र सेवा उपलब्ध गराउन विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- खाद्य सम्प्रभुता र भोकविरुद्धको अधिकार सुनिश्चित गर्न विशेष कार्यक्रम तर्जुमा गर्ने ।
- आपूर्ति व्यवस्थामा कार्य गरिरहेका सार्वजनिक संस्थानहरूले प्रवाह गर्ने सेवालाई प्रभावकारी बनाइने ।
- देशमा अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवा आपूर्ति गर्न एकीकृत सेवा केन्द्र, उपभोक्ता सहकारी पसल, सुपथ मूल्य पसल वा ग्रामीण सहकारी पसलहरूको संस्थागत विकास र सुदृढीकरणका लागि आवश्यक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- आपूर्ति व्यवस्थामा संलग्न निजी क्षेत्रको संस्थागत विकासलाई प्रोत्साहन गर्ने ।
- बजारमा एकाधिकार प्रवृत्ति, कृत्रिम अभाव, मुनाफाखोरी लगायतका आपूर्तिमा व्यवधान हुने क्रियाकलाप रोक्न केन्द्रीय, क्षेत्रीय, जिल्ला तथा स्थानीय स्तरका अनुगमन समितिलाई सक्रिय बनाउने ।
- उत्पादक आयातकर्ता र थोक विक्रेताहरूले विक्री गर्ने वस्तुको सञ्चय र भण्डारण स्थिति सार्वजनिक गर्नुपर्ने प्रणालीको विकास गर्ने, र
- आपूर्ति व्यवस्थापनसम्बन्धी मौजुदा कानूनहरूलाई एकीकृत र समयानुकूल बनाई प्रभावकारी कार्यान्वयनको व्यवस्था गर्ने ।

५ आपूर्ति नीतिमा गरिएका संस्थागत सुधारसम्बन्धी केही व्यवस्थाहरू :

- आपूर्ति व्यवस्थापन र अनुगमन कार्यलाई सशक्त बनाई उपभोक्ताको हक-हितको प्रभावकारी तवरमा संरक्षण गर्नका लागि मौजूदा वाणिज्य विभागको सङ्गठन संरचनामा सुधार गरी “उपभोक्ता संरक्षण तथा आपूर्ति व्यवस्थापन विभाग” को स्थापना गर्ने कुरा नीतिले उल्लेख गरेको छ । यसै आधारमा २०६९ जेठ १२ को नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्को निर्णयानुसार साविकको वाणिज्य विभागको पुनः संरचना भई “वाणिज्य तथा आपूर्ति व्यवस्थापन विभाग” गठन भइसकेको छ । यस अन्तर्गत साविकका पाँच वाणिज्य कार्यालयका अतिरिक्त प्रथम चरणमा २० वटा जिल्लाहरूमा जिल्ला प्रशासन कार्यालयअन्तर्गत रहने तथा वाणिज्य तथा आपूर्ति व्यवस्थापन विभागको निर्देशनमा काम गर्ने गरी बजार संरक्षण अधिकृतको व्यवस्था भई विभागको कार्यक्षेत्र र संरचना विस्तारित हुन पुगेको छ ।
- वस्तु तथा सेवाको माग र आपूर्तिबीच सन्तुलन बनाई आपूर्ति व्यवस्थालाई सहज, सुदृढ र प्रभावकारी तुल्याउनको लागि प्रत्येक जिल्लामा आपूर्ति आयुक्त नियुक्त गरी कार्य गर्ने व्यवस्था मिलाइएको छ ।
- सुपथ मूल्य पसल, सहकारी पसल र एकीकृत सेवा केन्द्रको व्यवस्था गरी सार्वजनिक वितरण प्रणाली(Public Distribution System)लाई प्रभावकारी बनाइने कुरा नीतिमा उल्लेख भएको छ ।
- जिल्लामा आवश्यक खाद्यान्न भण्डारण गर्न जिल्ला खाद्य बैंकको स्थापना र सञ्चालन गर्ने कार्य पनि नीतिमा समेटिएको छ ।
- देशका विभिन्न क्षेत्रहरूमा थोक, खुद्रा र स्थानीय हाट बजारलाई व्यवस्थित गर्न चेम्बर अफ कमर्स, उद्योग वाणिज्य महासंघ, राष्ट्रिय सहकारी संघ, निजी लगानीकर्ता तथा व्यापारिक प्रतिष्ठानलाई संलग्न गराई बिक्री वितरण व्यवस्थालाई प्रभावकारी बनाइने कुरालाई नीतिले प्राथमिकतासाथ उल्लेख गरेको छ ।
- बजार व्यवस्थापन र नियमनका लागि उपभोक्ता संघसंस्था, नागरिक समाज, निजी तथा सहकारी क्षेत्र एवं सहकारी सरोकार निकायको संलग्नता रहने गरी बजार अनुगमन गरिने संस्थागत व्यवस्थालाई नीतिले समेटेको छ । यस क्रममा हालै मात्र क्षेत्रगत जिम्मेवारीसहित संयुक्त बजार अनुगमन निर्देशिका, २०६९ नेपाल सरकार (मन्त्रिपरिषद्) बाट मिति २०६९/०३/२१ मा स्वीकृत भई कार्यान्वयनमा आएको छ ।

- आपूर्ति नीति कार्यान्वयनका लागि वाणिज्य तथा आपूर्ति सचिवको अध्यक्षतामा केन्द्रीय आपूर्ति व्यवस्था समिति (Central Supplies Management Committee) को गठन गरिने कुरा नीतिमा उल्लेख भएको छ ।
- नीतिको उद्देश्यबमोजिम अपेक्षित प्रतिफल प्राप्त भए नभएको समन्वयात्मक रूपमा अनुगमन, मूल्याङ्कन गर्नका लागि वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रीज्यूको संयोजकत्वमा एक उच्चस्तरीय अनुगमन तथा मूल्यांकन समिति गठन गरिने कुरालाई पनि नीतिले महत्त्वका साथ उल्लेख गरेको छ ।

६ अन्त्यमा

नागरिकलाई अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवा सहज, सुलभ र उचित मूल्यमा तथा निश्चित गुणस्तरमा नघट्ने गरी उपभोग गर्नसक्ने वातावरण निर्माण गर्नु राज्यको प्रमुख दायित्व हो । नेपालको वर्तमान अन्तरिम संविधानले खाद्य सम्प्रभुता लगायत आधारभूत शिक्षा र स्वास्थ्यजस्ता सेवामा नागरिकको सहज पहुँच हुनुपर्ने कुरालाई राज्यको दायित्वको रूपमा उल्लेख गरेबाट अब राज्यको काँधमा अत्यावश्यक उपभोग्य वस्तु तथा सेवा समुचित रूपमा आपूर्ति हुने व्यवस्था मिलाई सबै नागरिकसमक्ष आधारभूत वस्तु तथा सेवा पुऱ्याउनुपर्ने ठूलो जिम्मेवारी थपिएको छ । यस क्रममा नयाँ जारी गरिएको आपूर्ति नीतिले सरकारको नागरिकप्रतिको दायित्वलाई कुशलतासाथ निर्वाह गर्न सैद्धान्तिक, नीतिगत मार्गदर्शन उपलब्ध गराएको छ, भन्दा अत्युक्ति हुँदैन । मुलुकमा लामो समयदेखि खाँचो महसुस गरिएको आपूर्ति नीतिको तर्जुमा तथा स्वीकृति गरेर सरकारले आपूर्ति प्रणालीलाई चुस्त बनाउने तथा उपभोक्ताको हक हितको संरक्षण गर्ने दिशामा एउटा ठूलो फड्को मारेको छ । यसबाट आपूर्ति जस्तो आम नागरिकसँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने संवेदनशील क्षेत्रलाई विकृति र विसङ्गतिबाट मुक्त राख्न र समग्र आपूर्ति प्रणालीलाई चुस्त तुल्याउन एउटा आधारशिला तयार भएको छ । तर केवल नीति जारी हुनु मात्रै पर्याप्त कुरा चाहिँ हुँदैन । जबसम्म नीतिले परिकल्पना गरेका नीतिगत, कानूनी, संस्थागत र प्रशासनिक सुधारका विषयहरूलाई योजनाबद्ध ढङ्गले कार्यान्वयनमा उतार्न सकिँदैन, तबसम्म नीतिले परिकल्पना गरेबमोजिम आपूर्ति प्रणालीलाई चुस्त, नियमित र विकृति मुक्त राख्ने कुराले मूर्त रूप लिनसक्दैन । तसर्थ, यतिखेरको आवश्यकता भनेको सरकार, निजी क्षेत्र र नागरिक समाज तीनवटै निकायहरूले एक आपसमा समन्वय गरेर नीतिले परिकल्पना गरेका र अधि सारेका विषयहरूलाई जतिसक्दो कार्यान्वयनमा उतार्नु हो । यसो हुन सकेमा देशमा समग्र आपूर्ति व्यवस्थालाई स्वच्छ, पारदर्शी र नियमित बनाउन तथा सर्वसुलभ र सुपथ मूल्यमा आवश्यक वस्तु तथा सेवाको आपूर्तिलाई सुनिश्चित गर्न सकिन्छ । यसबाट अहिले आपूर्ति प्रणालीमा देखिएका विकृतिहरूलाई न्यून गर्न र सार्वजनिक सुविधा, सदाचार र नैतिकता

कायम राख्न समेत मद्दत पुग्ने हुन्छ । खासगरी वर्तमान अवस्थामा बजारमा देखिएका अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा, कार्टेलिङ्ग, सिण्डिकेट तथा गुणस्तरहीन वस्तुको विक्री वितरणबाट आम उपभोक्तामा पर्ने नकारात्मक असरलाई निराकरण गर्न र अत्यावश्यक वस्तुहरूको कृत्रिम अभाव सृजना गर्ने प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित गर्न नयाँ आपूर्ति नीति प्रभावकारी हुने विश्वास लिइएको छ । तर यसको प्रभावकारिता यसको कार्यान्वयनमा निर्भर गर्दछ । यसको लागि आगामी दिनमा सरकारले निजी क्षेत्र तथा नागरिक समाजलाई समेत विश्वासमा लिएर पर्याप्त साधनस्रोत विनियोजन गरी तथा उपयुक्त कानूनी व्यवस्था मिलाई नीतिको अक्षरशः कार्यान्वयन गर्नेतर्फ तदारुकता देखाउनु जरुरी छ । त्यसो भए मात्र आपूर्ति नीति साङ्केतिक नीतिको रूपमा सीमित नरही सारवान् नीतिको रूपमा स्थापित भई निर्धारित लक्ष्य र उद्देश्य प्राप्तिको दिशामा सफल बन्ने आशा लिन सकिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री :

आपूर्ति नीति-२०६९, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय

उपभोक्ता हित पुस्तिका-२०६७, वाणिज्य विभाग

वाणिज्य विभागबाट प्रकाशित “आपूर्ति” पत्रिकाका विभिन्न अङ्कहरू

उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ र नियमावली, २०५६

प्रतिस्पर्धा प्रवर्द्धन तथा बजार संरक्षण ऐन-२०६३ र नियमावली-२०६६

नेपालको अन्तरिम संविधान-२०६३, कानून किताब व्यवस्था समिति

त्रिवर्षीय योजना (२०६७/६८-६९/७०), राष्ट्रिय योजना आयोगको सचिवालय

आपूर्ति नीति, २०६९

१. पृष्ठभूमि

वस्तु तथा सेवाको माग र आपूर्तिबीचमा अन्योन्याश्रित सम्बन्ध रहेको हुन्छ। वस्तु तथा सेवाको माग र आपूर्तिबीचको सन्तुलन प्रभावकारी तथा व्यवस्थित गर्न विगतमा भएका प्रयास तथा विद्यमान व्यवस्थाले समय सापेक्षरूपमा अपेक्षित प्रतिफल दिनसकेको छैन। एकातिर खुला र प्रतिस्पर्धात्मक अर्थतन्त्रमा आपूर्ति व्यवस्थापन क्षेत्र दिनानुदिन विस्तृत, जटिल र चुनौतीपूर्ण बन्दै गइरहेको छ भने अर्कोतिर समग्र आपूर्ति क्षेत्रको व्यवस्थापन, नियमन र प्रशासनको लागि हालसम्म एकीकृत नीतिगत व्यवस्था नभएकोले समन्वयात्मक ढङ्गले कार्यक्रम संचालन गर्न कठिनाई भइरहेको छ। यसै पृष्ठभूमिमा अन्तर्राष्ट्रिय सिद्धान्त तथा व्यवहारलाई दृष्टिगत गर्दै मुलुकको आपूर्ति प्रणाली तथा विद्यमान संरचनामा समयानुकूल परिवर्तन गरी विद्यमान परिवेशमा विगतमा भएका कमी कमजोरीलाई सच्याउँदै देश र जनताको अपेक्षा अनुसार समष्टिगत सामाजिक, आर्थिक, व्यावसायिक तथा सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा सकारात्मक तथा दिगो परिवर्तन गर्ने अभिप्रायले आपूर्ति नीति, २०६८ जारी गरिएको छ। यो नीतिले मुलुकको समग्र आपूर्ति क्षेत्रलाई उचित रूपमा व्यवस्थापन गर्न मार्ग निर्देशकको भूमिका खेल्ने अपेक्षा लिएको छ। यस नीतिको माध्यमबाट उपभोक्ताहरूलाई अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवा कुनै अवरोधबिना स्वस्थ प्रतिस्पर्धाका आधारमा, पर्याप्त, सहज, सुलभ र गुणस्तरीय रूपमा उपलब्ध गराउने सम्बन्धमा नीतिगत तथा संस्थागत सुधार कार्यलाई अघि बढाउन आधार प्राप्त हुनुका साथै समष्टिगत आपूर्तिक्षेत्रको प्रशासन, व्यवस्थापन तथा नियमनको लागि दिशाबोध समेत हुने विश्वास राखिएको छ।

२. विगतका प्रयासहरू

वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयको स्वीकृत कार्यक्षेत्र तथा विषयगत जिम्मेवारी अनुसार आपूर्ति व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित कार्यहरू गर्न मन्त्रालयमा प्रशासन, संस्थान आपूर्ति महाशाखा तथा एउटा छुट्टै बजार अनुगमन, आपूर्ति व्यवस्थापन तथा संस्थान शाखाको रूपमा संस्थागत संरचनाको व्यवस्था छ। साथै, आपूर्ति व्यवस्थालाई सरल, सबल, सक्षम तथा प्रभावकारी बनाउन समय-समयमा केन्द्रदेखि स्थानीयस्तरसम्म विभिन्न समिति वा यस्तै स्वरूपका विभिन्न संस्थागत संयन्त्रहरूको व्यवस्था हुँदै आइरहेको छ।

देशमा उपभोग्य वस्तु तथा सेवाको आपूर्तिलाई उचित व्यवस्थापन गर्न विशेष कुनै नीति, कानून तथा ठोस संयन्त्र नभए तापनि विगतमा सरकारले आवश्यक सेवा संचालन ऐन, २०१४, आवश्यक पदार्थ नियन्त्रण ऐन, २०१७, पेटेण्ट डिजाइन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२, खाद्य ऐन, २०२३, स्टेण्डर्ड नाप र तौल ऐन, २०२५, स्थानीय प्रशासन ऐन, २०२८, कालोबजार तथा केही अन्य सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन, २०३२, औषधी ऐन, २०३५, नेपाल गुणस्तर ऐन, २०३७, नेपाल गुणस्तर प्रमाण चिह्न ऐन, २०३७, कीटनाशक विषादी ऐन, २०४७, उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४, प्रतिस्पर्धा प्रवर्द्धन तथा बजार संरक्षण ऐन, २०६३, आदि जस्ता आपूर्ति क्षेत्रसँग सम्बन्धित कानूनहरूको व्यवस्था र विभिन्न कार्यकारी, प्रशासनिक तथा न्यायिक निर्णय र निर्देशनहरूबाट आपूर्ति प्रणालीलाई सहज र चुस्त बनाउन प्रयास हुँदै आएको देखिन्छ।

विगतमा सरकारले खुला बजार तथा उदारीकरणको अवधारणालाई समेत आत्मसात गर्दै आपूर्ति व्यवस्थापनलाई अगाडि बढाएको पाइन्छ भने देशका गरीब, निमुखा, दुर्गम तथा संकटग्रस्त क्षेत्रका जनतालाई अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवाको सहज उपलब्धता तथा पहुँच बढाउन र जनताको आधारभूत आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्न पनि विभिन्न प्रयास गर्दै आएको देखिन्छ। नेपाल सरकारले विभिन्न कानून, आवधिक योजना, नीति तथा कार्यक्रम एवं समय-समयको बजेट वक्तव्यमार्फत पनि अत्यावश्यक उपभोग्य वस्तु वा सेवा आम नागरिकलाई सहज, सुलभ र गुणस्तरीय रूपमा उपलब्ध गराउन, अभावग्रस्त, पिछडिएका दुर्गम र आकस्मिक प्रकोप पीडित क्षेत्रमा उपभोग्य सामग्रीको बन्दोवस्तु मिलाउन तथा उत्पादक र उपभोक्ताबीच उत्पादित वस्तु एवं सेवाको प्रवाहलाई निर्विघ्न पार्न पूर्वाधार निर्माण गरी सम्बन्धित सार्वजनिक संस्थानहरूको संचालन, व्यवस्थापन मिलाई आपूर्ति व्यवस्थालाई सुनिश्चित, व्यवस्थित तथा प्रभावकारी बनाउन निरन्तर प्रयास गर्दै आएको देखिन्छ। यसका साथै राज्यको आन्तरिक स्रोत साधन तथा क्षमता अपर्याप्त भएको आकस्मिक अवस्थामा छिमेकी मुलुकहरू तथा द्विपक्षीय र बहुपक्षीय अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग समेत लिई अत्यावश्यक उपभोग्य वस्तुको आपूर्तिलाई सहज बनाउने प्रयास गर्दै आएको पाइन्छ।

३. वर्तमान स्थिति

आपूर्ति व्यवस्थापनको लागि विगतमा गरिएका विभिन्न कानूनी तथा संस्थागत प्रयासहरूको बावजूद पनि देशमा आपूर्तिको सक्षम, सुलभ तथा प्रभावकारी व्यवस्थाले अपेक्षित प्रगति हासिल गर्न नसकेको यथार्थ हामीसामु विद्यमान छ। देशको हरेक क्षेत्रमा आम उपभोक्ताको लागि अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवाको आपूर्ति पर्याप्त, सरल, गुणस्तरीय र व्यवस्थित हुन सकेको छैन। यद्यपि दुर्गमक्षेत्रका जनतालाई समयमा नै पर्याप्त र सहज तरिकाले खाद्यवस्तु, स्वास्थ्य सेवा, इन्धन, ग्याँस लगायतका आधारभूत आवश्यकताको परिपूर्ति गर्न राज्यले ठूलो मेहनत गरिरहेको अवस्था छ। एकातिर नेपाल वस्तु तथा सेवाको आपूर्तिको लागि बाह्य देशबाट हुने आयातमा समेत निर्भर रहेको छ भने अर्कोतिर देशभित्र ढुवानीको सहज पहुँच नरहेको अवस्था छ जसले गर्दा आपूर्ति व्यवस्था अपेक्षित रूपमा सर्वसुलभ र प्रभावकारी हुनसकेको छैन। आपूर्ति व्यवस्थापनको मेरुदण्ड तथा मुख्य आयामको रूपमा रहेको सार्वजनिक-निजी साभेदारीको संयन्त्र, उपभोक्ता अनुगमन, खाद्य सुरक्षा, संस्थान सुधार तथा बजार व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित कानूनहरूबीच उपयुक्त नीतिगत, संस्थागत र कार्यगत तादत्म्य तथा समन्वयको अभाव देखिन्छ। फलस्वरूप राज्यले हालसम्म अझीकार गर्दै आएको आपूर्ति संचालन र व्यवस्थापनका सरोकारवाला निकायहरूबीच अनावश्यक द्वन्द्व हुने तथा पर्याप्त समन्वय र दायित्व बोध नहुँदा राज्य र जनताले न्यूनतम प्रतिफल पनि प्राप्त गर्न नसकिरहेको अवस्था छ। अहिले धनी र गरिबबीच आय तथा जीवनस्तरको दूरी ज्यादै फराकिलो भएकोले गरिब, निमुखा तथा न्यून आय भएका जनता अत्यधिक मर्कामा परेको स्थिति छ।

आपूर्ति व्यवस्थापनमा निरन्तर अनुगमन, निरीक्षण तथा अनुसन्धान र कारवाही प्रक्रिया व्यावहारिक र वैज्ञानिक हुन नसकेकोले आपूर्ति व्यवस्थापन अन्तर्गत विभिन्न संघसंस्था, समूह तथा क्षेत्रहरूका प्रणालीमा आपराधिक क्रियाकलापहरूका साथै दण्डहीनता पनि बढ्दै गएको देखिन्छ। अर्थात् राज्यले समयसापेक्ष रूपमा आपूर्ति व्यवस्थापनको लागि गर्नुपर्ने सुधारको अभावमा सम्पूर्ण आपूर्ति क्षेत्र स्वच्छ, प्रतिस्पर्धात्मक, व्यावसायिक बन्न नसकिरहेको देखिन्छ। विद्यमान परिस्थितिमा राज्यले आपूर्तिसँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने मौलिक हक र

राज्यका निर्देशक सिद्धान्त तथा नीतिहरूलाई समेत व्यावहारिक रूपमा अङ्गीकार गर्दै जाने सन्दर्भमा आपूर्ति व्यवस्थापनको विद्यमान संयन्त्र र प्रणालीमा समयानुकूल परिवर्तन गर्न आवश्यक हुन आएको छ । यसै पृष्ठभूमिमा जारी गरिएको यस नीतिको कार्यान्वयनबाट देशमा नियमित, सर्वसुलभ र सहजरूपमा गुणस्तरीय अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवाहरूको आपूर्ति हुने वातावरण सृजना हुनुका साथै उपभोक्ता हित संरक्षण तथा आपूर्ति व्यवस्थापनमा महत्वपूर्ण र सकारात्मक रूपान्तरण हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

४. समस्या तथा चुनौती

राज्यको आपूर्ति व्यवस्थापन प्रभावकारी, सबल, सक्षम तथा समयसापेक्ष रूपमा जनअपेक्षा अनुरूप व्यवस्थित तथा वैज्ञानिक हुन नसक्नु नै अहिलेको मूल समस्या हो । विद्यमान समयमा पनि आपूर्ति व्यवस्था परम्परागत एवं तदर्थवादमा आधारित रहेकोले देश र जनताका लागि अत्यावश्यक उपभोग्य सामग्री पर्याप्त मात्रामा सुलभ तथा सुपथ मूल्यमा उपलब्ध हुन सकिरहेको छैन । आपूर्तिक्षेत्र विविध अनिश्चितताको कारण आक्रान्त भैरहेको छ, भने जनताले पाउनुपर्ने आधारभूत सामग्रीहरू जस्तै खाद्यान्न, इन्धन, स्वास्थ्य लगायतका सेवाहरू समेत समयमा उपलब्ध हुन सकिरहेको छैन । नेपालको आपूर्ति व्यवस्था धेरै हदसम्म देशभित्रबाट मात्र सीमित नभई बाह्य आपूर्तिमा समेत निर्भर छ । फलस्वरूप मित्र राष्ट्रहरूसँगको सम्बन्धले पनि यसमाथि यथेष्ट प्रभाव पार्ने गरेको छ । देशको भौगोलिक विकटताका कारण वस्तु तथा सेवाको उपलब्धता, वितरण तथा हुवानीमा पनि केही हदसम्म कठिनाई भोग्नु परेको छ । प्रभावकारी अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमनको अभावमा यस क्षेत्रमा दण्डहीनताले प्रश्रय पाई कार्टेलिङ्ग, कालाबजारी, अस्वाभाविक महङ्गी हुनु र जनहित हुने गरी बजार संचालन तथा व्यवस्थापन नहुनु जस्ता चुनौतीपूर्ण अवस्था विद्यमान छ । राज्यको संविधान, आवधिक योजना, बजेट तथा समय-समयमा राज्यले जनतासामु गर्ने आपूर्तिसम्बन्धी प्रतिबद्धतालाई पनि ठोस एकीकृत कानून, संस्थागत व्यवस्था र स्रोतसाधनको अभावका कारण तथा स्थानीयस्तरसम्म पर्याप्त जनचेतना पुग्न नसकेकाले व्यवहारमा उतार्न सकिएको छैन ।

विगतमा सरकारले आपूर्ति व्यवस्थाका लागि बजारका केन्द्रदेखि स्थानीयस्तरसम्म सिर्जना गरेको संयन्त्र तथा आधारभूत वस्तु तथा सेवा आपूर्तिको लागि गठन गरिएका सार्वजनिक संस्थानहरूको व्यवस्थापन कमजोर तथा हासोन्मुख भएकोले पनि आन्तरिक आपूर्ति व्यवस्थापनलाई थप जटिल र चुनौतीपूर्ण बनाएको छ ।

वर्तमान अवस्थामा आम नागरिकहरूको बढ्दो चाहना, अधिकारप्रतिको बढ्दो चेतना र देशका राजनैतिक परिवर्तनले ल्याएको सामाजिक तथा मानवीय विकासको परिवर्तनले आपूर्ति व्यवस्थापनलाई केन्द्रदेखि स्थानीयस्तरसम्म प्रभावकारी र वैज्ञानिक बनाई कार्यान्वयनमा उतार्न राज्यसमक्ष थप दबाव सृजना गरेको छ । देशमा विग्रँदो औद्योगिक सम्बन्ध, सरकार-उद्योगी बीचको द्वन्द्व, अस्वाभाविक रूपमा बढ्दो महङ्गी, कालाबजारी, कार्टेलिङ्गजस्ता विग्रँदो आर्थिक कारकतत्त्वले पनि आपूर्ति व्यवस्थाका लागि थप चुनौती सृजना गरेको छ ।

५. नयाँ नीतिको आवश्यकता

अत्यावश्यक उपभोग्य वस्तु तथा सेवा आम नागरिकलाई सहज, सुलभ र गुणस्तरीय रूपमा उपलब्ध गराउन, अभावग्रस्त, गरीबी-प्रताडित जनजीवन र आकस्मिक प्रकोप पीडित क्षेत्रमा उपभोग्य सामग्रीको बन्दोबस्त

मिलाउन, उत्पादक र उपभोक्ताबीच उत्पादित वस्तु तथा सेवाको प्रवाहलाई निर्विघ्न पार्न र प्रभावकारी मागको सृजनाद्वारा आर्थिक क्रियाकलापलाई जीवन्त तुल्याई सुलभ, सुपथ, सुव्यवस्थित र निर्बाध रूपले वस्तु तथा सेवाको आपूर्तिलाई सुनिश्चित व्यवस्था तथा नियन्त्रणका साथै आम उपभोक्तामा विश्वसनीय वातावरणको प्रत्याभूति प्रदान गरी आपूर्ति व्यवस्थापनलाई सक्षमतापूर्वक कार्यान्वयन गर्न स्पष्ट नीतिको आवश्यकता महसूस भएको छ ।

वस्तु तथा सेवाको माग र आपूर्तिको मान्यतामा आधारित पूर्ण प्रतिस्पर्धात्मक बजारका माध्यमबाट आपूर्ति व्यवस्था संचालन हुनुपर्ने आवश्यकता एकातर्फ छ भने अर्कोतर्फ सामाजिक, आर्थिक, शैक्षिकरूपले कमजोर, स्वतन्त्ररूपले छनौट गर्न असक्षम जनसमुदाय तथा भौतिक पूर्वाधारको सुविधा नपुगेका र बजार विकासको न्यूनता रहेका भेगमा निजी क्षेत्रलाई प्रोत्साहन गर्दै गैरसरकारी संघसंस्था र नागरिक समाजलाई साथमा लिएर सरकारी संयन्त्र मार्फत सहूलियतपूर्ण आपूर्ति व्यवस्था मिलाउनु पर्ने विद्यमान अवस्था रहेको छ । सम्भावित प्राकृतिक प्रकोप तथा आपत्कालीन अवस्थालाई समेत मध्यनजर गर्दै व्यवस्थित गर्न खाद्य सुरक्षाको भरपर्दो प्रबन्ध मिलाउन पनि जरुरी नै छ ।

यिनै अवस्थालाई मध्यनजरमा राखेर उपयुक्त नीतिगत आधारमा कार्यमूलक योजना, छरितो संस्थागत संयन्त्र, प्रभावकारी कार्यान्वयन प्रणाली, न्यायसंगत र प्रोत्साहनमूलक नियमन पद्धतिको माध्यमबाट उचित मूल्यमा विश्वसनीय, गुणस्तरीय, सर्वसुलभ आपूर्ति व्यवस्था मिलाउन र आर्थिक सुधारका नवीन आयामहरूलाई आत्मसात गर्दै न्यून आय भएका तथा गरिबीको रेखामुनि रहेका जनतालाई राहत पुऱ्याउन सकियोस् भन्ने उद्देश्य लिएर नेपाल सरकारले यस नीतिको तर्जुमा गरेको छ ।

बजारमा कृत्रिम अभाव, कालाबजारी चक्र तथा एकाधिकार प्रणाली (सिण्डिकेट), मिलोमतोपूर्ण भाउ निर्धारण (कार्टेलिङ्ग) तथा बजार प्रवेशमा अवरोध जस्ता गैर प्रतिस्पर्धी क्रियाकलाप गरी वस्तु तथा सेवाको सहज आपूर्ति हुन नदिई मूल्य वृद्धि गर्ने, खाद्य तथा पेय पदार्थमा मिसावट गर्ने, गुणस्तरहीन वस्तुको बिक्री वितरण गर्ने र औषधी, खाद्यान्न जस्ता अत्यावश्यक वस्तुको सहज र निरन्तर आपूर्तिमा व्यवधान उत्पन्न गर्ने प्रवृत्तिलाई नियन्त्रण गरी उपभोक्तालाई अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवा कुनै अवरोध विना स्वच्छ प्रतिस्पर्धात्मक र उचित मूल्यमा सहज तवरले निरन्तर रूपमा उपभोग गर्ने गराउने वातावरण निर्माण गर्नु राज्यको मुख्य दायित्व हो भन्ने मान्यतामा यो नीति तर्जुमा भएको छ ।

६. लक्ष्य (Goal)

देशमा अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवा सहज, सुलभ र नियमित रूपमा उचित गुणस्तर र मूल्यमा आपूर्ति हुने व्यवस्था मिलाई उपभोक्ताको हक हितको संरक्षण गर्ने ।

७. उद्देश्य (Objectives)

- ७.७. गुणस्तरीय वस्तु तथा सेवाको नियमित र सर्वसुलभ रूपमा सहज आपूर्तिको व्यवस्था गर्न सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रलाई प्रोत्साहित गरी प्रतिस्पर्धात्मक तुल्याउने ।

- ७.८. उपभोक्ताको हक हित र अधिकारको संरक्षण गर्ने ।
- ७.९. आपूर्ति हुने वस्तु वा सेवाको गुणस्तर कायम गर्ने तथा यथार्थपरक लागत मूल्यको आधारमा उपभोक्ता मूल्य प्रणालीलाई स्थापित गराउने ।
- ७.१०. राष्ट्रिय रूपमा खाद्य सुरक्षा व्यवस्थाको लागि आवश्यक प्रबन्ध गर्ने ।
- ७.११. अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवामा सहज पहुँच नपुगेका, न्यून आय भएका विपन्न तथा दुर्गम क्षेत्रका उपभोक्ताको सुविधा र राहतको लागि एकीकृत आपूर्ति प्रणालीको विकास गर्ने ।
- ७.१२. वस्तु तथा सेवामा हुने कालोबजारी र कृत्रिम अभाव नियन्त्रण गर्ने ।
- ७.१३. वस्तु तथा सेवामा हुने गैर प्रतिस्पर्धात्मक क्रियाकलापलाई नियन्त्रण गर्ने ।

द. नीति (Policy)

द.१ आपूर्ति (Supplies) :

- द.१३.१. आपूर्ति व्यवस्थालाई प्रभावकारी बनाउन सार्वजनिक, निजी तथा सहकारी क्षेत्रलाई प्रोत्साहित गरिनेछ ।
- द.१३.२. अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवाको नियमित र सर्वसुलभ ढंगबाट आपूर्ति गर्न आवश्यक पूर्वाधार एवं संरचनाहरू तयार गर्न प्राथमिकता दिइनेछ ।
- द.१३.३. खाद्यान्न अभाव भएका क्षेत्रमा खाद्यान्न आपूर्ति गर्नुका साथै विपन्न वर्गका लागि सुपथ मूल्यमा खाद्यान्न आपूर्ति गर्ने संयन्त्रको विकास गरी आपूर्ति व्यवस्था सुनिश्चित गरिनेछ ।
- द.१३.४. अत्यावश्यक खाद्य वस्तु तथा अन्य उपभोग्य वस्तुको आपूर्तिलाई सहज, सुलभ र प्रभावकारी तुल्याउन तथा कृत्रिम अभाव सृजना हुन नदिई अनुचित मूल्य वृद्धि नियन्त्रण गर्न नेपाल सरकारले आवश्यकतानुसार बजार हस्तक्षेप गर्नेछ ।
- द.१३.५. दुर्गम क्षेत्रहरूमा बजार तथा मूल्य स्थिरीकरणका लागि खाद्यान्न तथा अन्य अत्यावश्यक वस्तु संचय गर्ने कार्यक्रमलाई प्रभावकारी रूपमा संचालन गर्न सहकारी संस्थाहरूलाई प्रोत्साहित गरिनेछ ।
- द.१३.६. स्थानीयस्तरमा आवश्यक पर्ने गुणस्तरीय अत्यावश्यक वस्तुको आपूर्ति व्यवस्थापन कार्यमा स्थानीय निकायको भूमिकालाई प्रभावकारी बनाइनेछ ।
- द.१३.७. स्थानीयस्तरमा उत्पादित वस्तु तथा सेवाको उपभोगलाई प्राथमिकता र प्रोत्साहन दिइनेछ ।

द.१३.द. खाद्य सम्प्रभुताको कानूनी आधारलाई केन्द्रीकृत गरी खाद्यान्नको बीउबिजन तथा मलको आपूर्ति निश्चित मापदण्ड, गुणस्तर र तौल अनुसारको हुने व्यवस्था मिलाइनेछ ।

द.२ उपभोक्ता (Consumer) :

द.२.१ उपभोक्ता हित संरक्षण गर्न उपभोक्ताका प्रतिनिधिमूलक संघ-संस्थाहरूलाई परिचालित गरी जनचेतना अभिवृद्धि, सुभाब संकलन, अद्यावधिक सूचना प्रणाली विकास र प्रचार-प्रसारसम्बन्धी कार्यक्रमहरू संचालन गरिनेछ ।

द.२.२ खाद्यान्न व्यवस्थापन गर्नलाई विभिन्न क्षेत्रबाट प्रतिनिधित्व हुने गरी उपभोक्ता संरक्षण परिषद् अन्तर्गत क्षेत्रीयस्तरमा खाद्यान्न व्यवस्थापन समिति गठन गरिनेछ र सार्वजनिक संस्थानहरू समेतको माध्यमबाट खाद्यान्नको भण्डारण तथा वितरणको व्यवस्था गरिनेछ ।

द.२.३ उपभोक्ता हित संरक्षण र बजार वातावरणलाई अनुशासित र पारदर्शी बनाउनका लागि आपूर्ति, मूल्य, गुणस्तर, तौल, उपभोग्य मिति, लागत मूल्य सूचीको अनुगमन कार्य गर्न उपभोक्ता संस्थाको प्रतिनिधि सहित वाणिज्य विभाग, नेपाल गुणस्तर तथा नापतौल विभाग, उद्योग विभाग, खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभाग, घरेलु तथा साना उद्योग विभाग, निरीक्षण अधिकृतको कार्यालय र वस्तु तथा सेवा प्रदायक सम्बन्धित निकाय लगायत अन्य सरोकारवालालाई समेत समन्वयात्मक रूपमा परिचालन गरिनेछ ।

द.२.४ उपभोक्ता हित संरक्षण विषयमा अध्ययन, अनुसन्धान कार्यलाई प्रोत्साहित गरिनुका साथै उपभोक्ता अधिकार सम्बन्धमा शिक्षा दिनका लागि शैक्षिक पाठ्यक्रम तयार गरी कम्तिमा माध्यमिक तहमा उपभोक्ता शिक्षा दिने व्यवस्था मिलाउनुका साथै आपूर्ति तथा मूल्य अनुगमन नीति र कार्यक्रमहरूको अध्ययन गर्ने व्यवस्था समेत मिलाइनेछ ।

द.२.५ उपभोक्ता हित संरक्षण गर्न अत्यावश्यक वस्तुहरूको भण्डारण स्थितिको सूचना प्रवाह गर्ने र तिनको गुणस्तर, लागत अनुगमनका लागि आवश्यक कार्यक्रम संचालन गरिनेछ ।

द.३ अनुगमन (Monitoring)

द.३.१ आपूर्ति व्यवस्था प्रभावकारी बनाउन केन्द्रीय, क्षेत्रीय, स्थानीयस्तरमा वस्तु तथा सेवाको लागत, मूल्य र आपूर्ति अनुगमन गर्ने प्रणालीको विकास गरिनेछ ।

- द.३.२ अत्यावश्यक वस्तुहरूको आपूर्ति तथा भण्डारण र लागत अनुगमन गर्ने प्रणालीको विकास गरिनेछ ।
- द.३.३ अत्यावश्यक उपभोग्य वस्तु एवं निर्माण सामग्रीहरूको माग र आपूर्तिको विश्लेषण र प्रक्षेपण गरी सो सम्बन्धी सूचना प्रवाह गरिनेछ ।
- द.३.४ केन्द्रीय, क्षेत्रीय र स्थानीय अनुगमन समितिलाई सक्रिय तुल्याउँदै स्थानीय निकायलाई सहभागी गराई अनुगमन कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन विशेष स्थायी संयन्त्रको निर्माण गरिनेछ ।

द.४ खाद्य सुरक्षा (Food Security)

- द.४.१ अत्यावश्यक खाद्यवस्तुहरूको बजार स्थिरीकरण र खाद्य सुरक्षाको लागि राष्ट्रिय, क्षेत्रीय एवं स्थानीयस्तरमा खाद्यान्न सञ्चय (Buffer stock) गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ ।
- द.४.२ दुर्गम क्षेत्रहरूमा खाद्य सुरक्षाको लागि संचय तथा भण्डारणको विशेष व्यवस्था मिलाइनेछ ।
- द.४.३ मानव स्वास्थ्यको लागि आवश्यक पर्ने निश्चित मापदण्ड अनुरूपको गुणस्तरीय खाद्यवस्तु आपूर्तिको व्यवस्था मिलाइनेछ ।
- द.४.४ दुर्गम क्षेत्रमा खाद्य सुरक्षाको स्थिति निश्चित गर्नका लागि सम्बन्धित निकायहरूको सहयोगमा स्थानीय खाद्यवस्तु उत्पादन गर्न विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
- द.४.५ प्राकृतिक प्रकोप र आपत्कालीन अवस्थाबाट प्रभावित जनतालाई आवश्यक वस्तु तथा सेवा उपलब्ध गराउन विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
- द.४.६ खाद्य सम्प्रभुता र भोकविरुद्धको अधिकार सुनिश्चित गर्न विशेष कार्यक्रम तर्जुमा गरिनेछ ।

द.५ संस्थागत सुधार

- द.५.१ आपूर्ति व्यवस्थामा संलग्न रहने सार्वजनिक संस्थानहरूले प्रवाह गर्ने सेवाको प्रभावकारिता वृद्धि गर्ने कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
- द.५.२ मुलुकभर अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवा आपूर्ति गर्ने एकीकृत सेवा केन्द्र, उपभोक्ता सहकारी पसल, सुपथ मूल्य पसल वा ग्रामीण सहकारी पसलहरूको संस्थागत विकास तथा सुदृढीकरण गर्न आवश्यक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।

८.५.३ आपूर्ति व्यवस्थापनमा संलग्न निजी क्षेत्रको संस्थागत विकासलाई प्रोत्साहन गरिनेछ ।

८.६ बजार सम्बन्धी

८.६.१ बजारमा एकाधिकारी प्रवृत्ति, कृत्रिम अभाव, मुनाफाखोरी लगायत आपूर्तिमा व्यवधान हुने क्रियाकलाप रोक्न केन्द्रीय, क्षेत्रीय, जिल्ला र स्थानीय अनुगमन समितिहरूलाई सक्रिय तुल्याइनेछ । साथै, उत्पादक, आयातकर्ता र थोक विक्रेताहरूले बिक्री गर्ने वस्तुको संचय र भण्डारण स्थिति सार्वजनिक गर्नुपर्ने प्रणालीको विकास गरिनेछ ।

८.६.२ माथि उल्लिखित आपूर्ति व्यवस्थापन सम्बन्धी मौजुदा कानूनहरूलाई एकीकृत र समयानुकूल बनाई प्रभावकारी कार्यान्वयनको व्यवस्था गरिनेछ ।

९. रणनीति (Strategies)

९.१ आपूर्ति (Supplies) :

९.१.१ सार्वजनिक संस्थानहरू, निजी क्षेत्रका लगानीकर्ता, व्यापारिक प्रतिष्ठानहरू तथा सहकारी संघसंस्थाहरूलाई आपूर्ति व्यवस्थापनमा सक्रिय रूपमा सहभागी गराइनेछ ।

९.१.२ आपूर्ति व्यवस्थालाई सहज, चुस्त र प्रभावकारी बनाउन सार्वजनिक, निजी तथा सहकारी क्षेत्रलाई सहभागी गराई समन्वयात्मक रूपमा कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सरकारले सहजकर्ताको भूमिका खेल्नेछ ।

९.१.३ सरकारले निजी लगानीकर्ता एवं सहकारी क्षेत्रको सहभागितामा आपूर्ति क्षेत्रको आवश्यक पूर्वाधार र संरचनाको विकास र विस्तारमा टेवा पुऱ्याउनेछ ।

९.१.४ अत्यावश्यक उपभोग्य वस्तु तथा सेवा, निर्माण सामग्रीहरूको आपूर्ति सर्वसुलभ एवं नियमित गर्न गराउन, उत्पादन, आयात, निर्यात र बिक्री मूल्यसम्बन्धी सूचना प्रवाह गर्ने प्रणालीलाई विकसित गरिनेछ ।

९.१.५ अत्यावश्यक खाद्यवस्तु तथा उपभोग्य वस्तुको आपूर्तिलाई सहज, सुलभ र प्रभावकारी तुल्याउन तथा कृत्रिम मूल्यवृद्धि नियन्त्रण गर्न सरकारले आवश्यकतानुसार सार्वजनिक संस्थानहरू मार्फत बजार हस्तक्षेप गर्नेछ ।

९.१.६ अनुसूची १ मा उल्लिखित अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवाको आयात सुलभ गरी आपूर्ति व्यवस्थालाई सुदृढ तुल्याइनेछ । साथै देशभित्र सहज रूपमा आपूर्ति हुन नसकेको अत्यावश्यक वस्तुहरूको निर्यातलाई आवश्यकतानुसार रोक्का गरिनेछ ।

- ९.१.७ आन्तरिक आवश्यकता पूर्ति गर्ने र निकासीजन्य कृषि तथा औद्योगिक वस्तुको उत्पादन क्षमतामा वृद्धि गर्ने कार्यमा सघाउ पुऱ्याइनेछ ।
- ९.१.८ पहाडी तथा दुर्गम क्षेत्रमा सहकारी मार्फत आपूर्तिको लागि सहयोग हुने खेती र बाली विकास कार्यक्रमहरू लागू गर्न सम्बन्धित निकायहरूसँग समन्वय गरिनेछ ।
- ९.१.९ वीउविजन, मलको मापदण्ड गुणस्तर एवं निश्चित तौलका लागि कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय एवं यस क्षेत्रमा सम्बद्ध अनुसन्धान केन्द्रहरूसँग समन्वय र सहकार्य गरिनेछ ।
- ९.१.१० दुर्गम, अभावग्रस्त, निजी क्षेत्रको पहुँच नभएको तथा केन्द्रीय आपूर्ति व्यवस्था समितिले तोकेको क्षेत्र र वर्गलाई लक्षित गरी एकीकृत आपूर्ति व्यवस्था लागू गरी सरकारी संस्थानहरूबाट वितरण हुने वस्तु तथा सेवाहरू आपूर्ति गर्ने कार्यको लागि राज्य सुविधा वा रासन कार्डको व्यवस्था गरिनेछ ।
- ९.१.११ उपभोक्ताहरूको स्वास्थ्यलाई ध्यानमा राखी गुणस्तरीय वस्तु तथा सेवाको आपूर्ति व्यवस्थालाई सुनिश्चित गरिनेछ ।
- ९.१.१२ स्वदेशी उत्पादन तथा सेवाको आपूर्तिलाई प्रतिस्पर्धी बनाइनेछ ।

९.२ उपभोक्ता (Consumer) :

- ९.२.१ उपभोक्ता हित संरक्षणको लागि सूचना तथा चेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
- ९.२.२ उपभोक्ता हित संरक्षणका लागि सो क्षेत्रमा कार्यरत व्यक्ति, संघ संस्थाहरूलाई सक्रिय बनाइनेछ ।
- ९.२.३ उपभोक्ता हित संरक्षण गर्न केन्द्रीय, क्षेत्रीय, जिल्ला तथा स्थानीय अनुगमन समिति र निरीक्षण अधिकृतहरूलाई सक्रिय बनाइनेछ ।
- ९.२.४ उपभोक्ता हित संरक्षणका लागि गठन भएका संयन्त्रहरूलाई प्रभावकारी बनाउन नेपाल सरकारले आवश्यक साधन स्रोत जुटाउने व्यवस्था मिलाउनेछ ।
- ९.२.५ उपभोक्ता अधिकार सुनिश्चित गर्नका लागि सबै जिल्लामा उपभोक्ता अदालतको स्थापना गर्न पहल गरिनेछ ।
- ९.२.६ उपभोक्ता सचेतनाको लागि माध्यमिक तहदेखि नै उपभोक्ता शिक्षाको व्यवस्था मिलाइनेछ ।

९.२.७ उपभोक्ता हित संरक्षणको लागि उपभोक्ता संरक्षण कोषको व्यवस्था गरिनेछ ।

९.३ अनुगमन (Monitoring) :

९.३.१ वस्तु तथा सेवाको माग तथा आपूर्ति, मूल्य, लागत अनुमान सम्बन्धमा उपभोक्ता संघसंस्था लगायत सम्बन्धित निकायहरू एवं अन्य सरोकारवालाहरूको संलग्नता रहेको उपयुक्त संयन्त्र निर्माण गरी निर्धारण, प्रक्षेपण र विश्लेषण गर्ने व्यवस्था गरिनेछ ।

९.३.२ वस्तु तथा सेवाको गुणस्तर, मूल्य, परिमाण, बिक्री वितरण तथा आपूर्ति व्यवस्थाको नियमित अनुगमन गरी सहज आपूर्ति बनाई राख्न र उपभोक्ता हित संरक्षणलाई सुनिश्चित गर्न उपभोक्ता हितसँग सम्बन्धित संघ-संस्था एवं अन्य सरोकारवालाहरू र नागरिक समाज समेतको संलग्नतामा एक संयन्त्र निर्माण गरिनेछ । यस्तो संयन्त्रले सीमान्तकृत वर्ग, क्षेत्र र समुदाय तथा दुर्गम, पहाडी जिल्लामा अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवाको आपूर्ति सहज भए नभएको विषयमा समेत अनुगमन गर्नेछ ।

९.३.३ वस्तु तथा सेवाको लागत विश्लेषण गरी लागतमा उचित मुनाफाको प्रतिशत जोडी बिक्री मूल्य निर्धारण भए नभएको विश्लेषण गरिनेछ । साथै, वस्तु तथा सेवाको संचय मापदण्ड तयार गरिनेछ । मापदण्ड विपरीत संचय गर्ने र अनुचित मुनाफा लिई व्यापारिक क्रियाकलाप गर्ने प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित गर्न यस सम्बन्धी कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा जोड दिइनेछ ।

९.४ खाद्य सुरक्षा (Food Security) :

९.४.१ देशमा प्राकृतिक प्रकोप वा अत्यधिक मागको सिर्जनाबाट उत्पन्न हुनसक्ने अभावको स्थितिलाई सहज गर्न चामल, दाल, नून, तेल लगायतका खाद्यान्न, पेट्रोलियम पदार्थ आदि अत्यावश्यक वस्तुहरूको कम्तिमा ३ महिनाको लागि आवश्यक परिमाणमा संचय भण्डारण (Buffer Stock) को व्यवस्था गरिनेछ ।

९.४.२ खाद्यान्न अभाव/न्यून हुने दुर्गम जिल्लाहरूमा ढुवानी अनुदान दिई खाद्यान्न (चामल, नून आदि) आपूर्ति गर्ने व्यवस्थालाई निरन्तरता दिइनेछ । साथै, त्यस्ता जिल्लामा व्यावसायिक रूपमा अन्न बालीको खेती गर्नको लागि विशेष कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयसँग समन्वय र सहकार्य गरिनेछ ।

- ९.४.३ आपत्कालीन अवस्थामा खाद्यान्नको अभाव हुन नदिन राष्ट्रिय तथा दक्षिण एशियाली क्षेत्रीय सहयोग संगठनका लागि खाद्यान्न भण्डारण (Buffer Stock) को व्यवस्था गरिनेछ ।
- ९.४.४ खाद्य सुरक्षाका लागि मुलुकभित्र क्षेत्रीय तथा स्थानीयस्तरमा आवश्यक परिमाणमा खाद्यान्न संचयको व्यवस्था गर्न निजी तथा सार्वजनिक संस्थानलाई आवश्यकतानुसार परिचालन गरिनेछ ।

९.५ **आपूर्ति आयुक्त (Supply Commissioner) सम्बन्धी व्यवस्था :**

- ९.५.१ वस्तु तथा सेवाको माग र आपूर्तिबीच सन्तुलन ल्याई आपूर्ति व्यवस्थालाई सहज, सुदृढ र प्रभावकारी तुल्याउन प्रत्येक जिल्लामा एक आपूर्ति आयुक्तको नियुक्ति गरिनेछ । आपूर्ति आयुक्तको नियुक्ति नभएसम्मको लागि सम्बन्धित जिल्लाको प्रमुख जिल्ला अधिकारीले आयुक्तको कार्य गर्नेछ ।
- ९.५.२ आपूर्ति आयुक्तको काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछ :
- जिल्लाको वस्तु तथा सेवाको उत्पादन, माग र आपूर्तिको तथ्याङ्क संकलन, विश्लेषण तथा अद्यावधिक गरी जिल्लालाई आवश्यक पर्ने वस्तु तथा सेवाको प्रक्षेपण (Projection) गर्ने,
 - सुपथ मूल्य पसल, सहकारी पसल र एकीकृत सेवा केन्द्रबीच समन्वय गरी सार्वजनिक वितरण प्रणाली (Public Distribution System) लाई प्रभावकारी बनाउने,
 - जिल्लाको लागि आवश्यक खाद्यान्न भण्डारण गर्न जिल्ला खाद्य बैंक (District Food Bank) को स्थापना एवं सञ्चालन गर्न आवश्यक कार्य गर्ने,
 - वस्तु तथा सेवाको आपूर्ति कार्यमा संलग्न विभिन्न सरकारी, गैर सरकारी र निजी क्षेत्रका निकाय तथा व्यवसायीहरूसँग समन्वय गरी जिल्ला तथा स्थानीयस्तरको वार्षिक तथा आवधिक आपूर्ति योजना तयार गरी कार्यान्वयन गर्ने गराउने,
 - जिल्लामा रहेका निरीक्षण तथा बजार संरक्षण अधिकृतहरूबीच समन्वय गरी कार्यमा सहजीकरण गर्ने,
 - बजारमा गुणस्तरीय वस्तु तथा सेवाको आपूर्ति सुनिश्चित गर्न तथा प्रतिस्पर्धी बजार तयार गर्न सहयोग र समन्वय गर्ने,

- उपभोक्ता हित संरक्षण कार्यमा संलग्न व्यक्ति र संघ संस्थालाई क्षमता विकासको लागि आवश्यक तालीम, प्रशिक्षण दिई उपभोक्ता हित संरक्षणमा सक्रिय गराउने ।

९.६ थोक, खुद्रा र स्थानीय हाटबजारलाई व्यवस्थित गर्ने :

- ९.६.१ देशका विभिन्न क्षेत्रहरूमा सम्भाव्यताका आधारमा थोक बजार, हाटबजार र खुद्रा बजार स्थापना र विस्तार गरी आपूर्ति व्यवस्थालाई सहज, सुदृढ र प्रभावकारी बनाइनेछ ।
- ९.६.२ चेम्बर अफ कमर्स, उद्योग वाणिज्य महासंघ, राष्ट्रिय सहकारी संघ, निजी लगानीकर्ता तथा व्यापारिक प्रतिष्ठान आदि जस्ता संघसंस्थाको सहयोगमा उत्पादक, आयातकर्ता, संचयकर्ता, वितरक, थोक, खुद्रा विक्रेताहरूको विवरण तयार गरी विक्री वितरण व्यवस्थालाई प्रभावकारी बनाइनेछ ।
- ९.६.३ अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवाहरू विक्री वितरण गर्ने सुपथ मूल्यका पसल तथा सहकारी पसलहरू संचालन गर्न प्रोत्साहित गरिनेछ ।

९.७ बजार व्यवस्थापन तथा नियमन :

- ९.७.१ उपभोक्ता संरक्षण र प्रतिस्पर्धा प्रवर्द्धन तथा बजार संरक्षण कानूनमा समयानुकूल सुधार गरी कार्यान्वयनलाई प्रभावकारी बनाइनेछ ।
- ९.७.२ अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवाको आपूर्तिमा व्यवधान हुन नदिन उपभोक्ता संघ संस्था, नागरिक समाज, निजी तथा सहकारी क्षेत्र समेतको संलग्नतामा अनुगमन र नियमन कार्यलाई प्रभावकारी बनाइनेछ ।
- ९.७.३ उत्पादक, आयातकर्ता, वितरक तथा थोक विक्रेताहरूले विक्री गर्ने वस्तुको गोदाम संख्या, क्षमता, गोदाममा रहेको मौज्जातको विवरण लिने र आवश्यकता अनुसार अनुगमन गर्ने संयन्त्रको निर्माण गरिनेछ ।
- ९.७.४ उत्पादक, आयातकर्ता, वितरक तथा थोक विक्रेताहरूले विक्री गर्ने वस्तुको सामान्य तथा विशेष अवस्थामा सञ्चित गर्न पाउने सीमाको निर्धारण गर्ने तथा निर्धारित सीमाभित्र भए नभएको अनुगमन गर्ने संयन्त्रको विकास गरिनेछ ।
- ९.७.५ अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवामा हुने गैर प्रतिस्पर्धी क्रियाकलाप नियन्त्रण गर्न छुट्टै संयन्त्रको व्यवस्था गरिनेछ ।
- ९.७.६ बजार तथा आपूर्तिसँग सम्बन्धित कानूनहरूलाई समयसापेक्ष रूपमा एकीकृत गर्दै लगिनेछ ।

१०. कार्यनीति (Action Policy)

१०.१ आपूर्ति (Supplies) :

- १०.१.१ वस्तु तथा सेवाको सहज आपूर्ति सुनिश्चित गर्न र कृत्रिम मूल्य वृद्धि नियन्त्रण गर्न उपभोक्ता सहकारी संस्था तथा सो सम्बन्धी कार्य गर्ने अन्य सहकारी संघ/संस्थाहरू एवं सम्बद्ध निकायहरूलाई परिचालन गरिनेछ। साथै, उत्पादक, आयातकर्ता, संचयकर्ता, वितरक र थोक विक्रेताहरूले बिक्री गर्ने वस्तुको संचय र भण्डारण स्थितिको विवरण लिने प्रणालीको विकास गरिनेछ।
- १०.१.२ अत्यावश्यक वस्तुको आपूर्ति व्यवस्था प्रभावकारी तुल्याउन बजारको शोध, अध्ययन, अनुसन्धान तथा विश्लेषण गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ।
- १०.१.३ अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवाको खुद्रा एवं थोक बजारको विकास र विस्तार गर्न निजी क्षेत्र, उपभोक्ता सहकारी पसल र सुपथ मूल्य पसलहरूलाई प्रोत्साहित गरिनेछ।
- १०.१.४ आन्तरिक उत्पादनबाट माग पूरा नहुने भएमा वा गैर प्रतिस्पर्धी क्रियाकलाप भई कृत्रिम अभाव सिर्जना भएमा बजार हस्तक्षेपको माध्यमबाट आपूर्ति व्यवस्था सहज गरिनेछ।
- १०.१.५ आयातमा भर पर्नुपर्ने पेट्रोलियम पदार्थहरू जस्ता अत्यावश्यक वस्तुहरूको आपूर्ति सहज र नियमित बनाउन लागत प्रभावकारी (Cost effective) हुने गरी आपूर्तिको वैकल्पिक स्रोतहरूको पहिचान गरिनेछ। पेट्रोलियम पदार्थको आपूर्ति व्यवस्था प्रभावकारी बनाउन प्रतिस्पर्धात्मक बजारको विकास गरी अन्तर्राष्ट्रिय गुणस्तर मापदण्ड बमोजिमको वस्तु आपूर्ति हुने व्यवस्था मिलाइनेछ। साथै, पेट्रोलियम पदार्थको बजार मूल्य अन्तर्राष्ट्रिय मूल्य अनुरूप समायोजन गर्दै लगिनेछ। दुर्गम क्षेत्रका न्यून आयस्तरका बहुसंख्यक जनताले उपयोग गर्ने मट्टितेलको ढुवानी र बिक्री वितरण व्यवस्थामा विशेष अनुदान दिइनेछ।
- १०.१.६ दुर्गम क्षेत्रमा खाद्यान्न आपूर्ति व्यवस्थित गर्नका लागि एकीकृत आपूर्ति व्यवस्थाका साथै अनुदान (Subsidy) को व्यवस्था गरी खाद्यान्न आपूर्ति सहज बनाउने कार्यनीति लिइनेछ।
- १०.१.७ दुर्गम क्षेत्रहरूमा वर्षायाम अगावै अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवाको आपूर्ति तथा सञ्चय व्यवस्था मिलाउन निजी क्षेत्र तथा सहकारी संस्थाहरूलाई उचित सहूलियत दिई उत्प्रेरित गरिनेछ।

- १०.१.८ देशका सहरी क्षेत्रहरूमा थोक बजारको स्थापना र विस्तार गरी आपूर्ति व्यवस्थालाई सुदृढ गर्न प्रोत्साहित गरिनेछ ।
- १०.१.९ अत्यावश्यक वस्तु आपूर्ति गर्ने निजीक्षेत्र तथा सार्वजनिक संस्थानहरूलाई समन्वयात्मक रूपमा वस्तु तथा सेवा खरीद गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ ।
- १०.१.१० गुणस्तर तथा निश्चित तौलका बीउबिजन एवं मलको उपलब्धताका लागि सरोकारवालासँग समन्वय गरी कृषकहरूमा सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
- १०.१.११ अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवाको नियमित र सहज आपूर्ति सुनिश्चित गर्न अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवाको आपूर्तिमा व्यवधान पुग्ने गरी हडताल, बन्द, विरोध गर्न नपाइने व्यवस्था मिलाइनेछ ।

१०.२ उपभोक्ता (Consumer) :

- १०.२.१ उपभोक्ताको अधिकतम हितको लागि निजी क्षेत्र तथा उपभोक्ता हकहितसँग सम्बद्ध उपभोक्तावादी संस्थाहरूसँग समन्वय र सहकार्य गरी सूचना तथा चेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
- १०.२.२ उपभोक्ता हित संरक्षणका लागि सो क्षेत्रमा कार्यरत व्यक्ति, संघ संस्थाको एकीकृत विवरण तयार गर्ने र त्यस्ता व्यक्ति तथा संस्थालाई अन्तर्क्रिया गोष्ठीको माध्यमबाट सक्रिय रूपमा आफ्नो कार्यक्षेत्रमा लाग्न सहयोग एवं प्रेरित गरिनेछ ।
- १०.२.३ उपभोक्ता हित संरक्षण गर्न केन्द्रीय, क्षेत्रीय, जिल्ला तथा स्थानीय अनुगमन समितिका पदाधिकारी र निरीक्षण अधिकृतहरूलाई उपभोक्ताको हकहित सम्बन्धी ऐन कानून र अन्तर्राष्ट्रिय पद्धतिका विषयमा तालीम, प्रशिक्षण दिई सक्रिय बनाइनेछ ।
- १०.२.४ उपभोक्ताको हकहितको संरक्षणको लागि प्रत्येक जिल्लामा उपभोक्ता अदालतको स्थापना गरी उपभोक्तालाई पर्ने मर्काको सुनुवाइ गर्ने र कानूनी उपचार प्राप्त गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ ।
- १०.२.५ माध्यमिक तहदेखि नै उपभोक्ता सचेतनाको लागि उपभोक्ता शिक्षासम्बन्धी पाठ्यक्रम निर्माण गरी लागू गर्नुको साथै उपभोक्ता अधिकारका विषयमा जागरूक गराइनेछ ।
- १०.२.६ उपभोक्ता हित संरक्षणको लागि उपभोक्ता संरक्षण कोषको स्थापना गरी वार्षिक रूपमा निश्चित रकम विनियोजन गर्ने व्यवस्था गरिनेछ ।

१०.३ अनुगमन (Monitoring) :

- १०.३.१ वस्तु तथा सेवाको माग र आपूर्ति, मूल्य, लागत, गुणस्तर आदिको सम्बन्धमा अनुगमन विश्लेषण गर्न सरकार, उपभोक्ता हितसँग सम्बद्ध संघ संस्था र अन्य सरोकारवालासमेतको संलग्नतामा अनुगमन समिति गठन गरिनेछ ।
- १०.३.२ उपभोग्य वस्तु तथा सेवाको आपूर्ति व्यवस्था, मूल्य, गुणस्तर, शुद्धता, परिमाण आदि पक्षमा निरन्तर अनुगमन गरी उपभोक्ताको हकहित संरक्षण गर्नका लागि केन्द्रीय, क्षेत्रीय, जिल्ला र स्थानीयस्तरमा अनुगमन समिति गठन गरी बजार अनुगमन गरिनेछ । यस्ता अनुगमन समितिले सीमान्तकृत वर्ग, क्षेत्र र समुदाय तथा दुर्गम, पहाडी जिल्लामा अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवाको आपूर्ति सहज भए नभएको विषयमा समेत अनुगमन गर्नेछ ।
- १०.३.३ वस्तु तथा सेवाको मूल्य विश्लेषण गरी बिक्री मूल्य निर्धारण भए नभएको अनुगमन, विश्लेषण गर्न र वस्तुको संचय मापदण्ड तयार गरी जारी गरिनेछ । यस सम्बन्धमा निर्देशिका समेत बनाई प्रक्षेपण गरिनेछ ।
- १०.३.४ सीमावर्ती बजारहरूमा मूल्यको सन्तुलन राख्न समान मूल्य व्यवस्था कायम गर्ने प्रयोजनको लागि आवश्यक संयन्त्र तयार गरिनेछ ।
- १०.३.५ वस्तु तथा सेवा प्रदायकहरूले न्यून गुणस्तरको वस्तु तथा सेवा प्रदान गरी कुनै उपभोक्ताको जीउज्यान, सम्पत्ति र स्वास्थ्यमा हानि नोक्सानी पुऱ्याएमा कानून अनुसार क्षतिपूर्ति दिलाउने व्यवस्था गरिनेछ ।
- १०.३.६ विदेशी दातृसंस्थाबाट सहयोगको रूपमा प्राप्त वस्तु तथा सेवाको आपूर्ति र गुणस्तरको सम्बन्धमा अनुगमन गर्न छुट्टै संयन्त्रको गठन गरिनेछ ।

१०.४ खाद्य सुरक्षा (Food Security) :

- १०.४.१ रणनीतिको बुँदा नं. ९.४.१ मा उल्लेख भए अनुसार अत्यावश्यक वस्तुहरूको कम्तिमा ३ महिनाको लागि केन्द्रीय आपूर्ति व्यवस्था समितिले तोके बमोजिम देशका विभिन्न क्षेत्रमा संचय भण्डारण (Buffer Stock) को व्यवस्था गरिनेछ ।
- १०.४.२ खाद्यान्न अभाव/न्यून हुने दुर्गम जिल्लाहरूमा व्यावसायिक रूपमा अन्नबालीको खेती गर्नका लागि कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयसँग समन्वय र सहकार्य गरी विशेष कार्यक्रम संचालन गरिनेछ ।
- १०.४.३ सार्क खाद्य बैङ्क (SAARC Food Bank) मा सार्कद्वारा तोकिएको परिमाणमा खाद्यान्न भण्डारण गर्ने व्यवस्था गरिनेछ ।

- १०.४.४ खाद्य सुरक्षाका लागि निजीक्षेत्र तथा सार्वजनिक संस्थानलाई परिचालन गरिनेछ ।
- १०.४.५ खाद्य सुरक्षाका लागि सरकारले तोकेको परिमाण सार्वजनिक संस्थानले भण्डारण गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ ।
- १०.४.६ अत्यावश्यक वस्तुमध्ये नूनको हकमा कम्तिमा ६ महिनाको लागि Buffer Stock राख्ने व्यवस्था मिलाइनेछ ।
- १०.४.७ नेपाल सरकारले तोके अनुसार चिनी उत्पादकले उद्योगको कुल वार्षिक उत्पादनको निश्चित परिमाण Factory Gate Price मा सरकारलाई उपलब्ध गराउनु पर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ ।
- १०.४.८ सरकारी स्वामित्वका उद्योग तथा कारखानाहरूबाट वार्षिक उत्पादित सिमेन्टको बढीमा पचास प्रतिशतसम्म लेभी उठाई केन्द्रीय वा क्षेत्रीय आपूर्ति व्यवस्था समितिले तोके बमोजिमको संघसंस्थामार्फत बिक्री वितरण गराइनेछ । साथै, आवश्यकतालाई हेरी यस्तो लेभी निजी क्षेत्रका सिमेन्ट कारखानाबाट समेत उठाउन सकिने गरी व्यवस्था गरिनेछ ।
- १०.४.९ अत्यावश्यक वस्तुहरूको संचयका लागि गोदामघर र शीत भण्डार निर्माण एवं संचालन गर्न निजी क्षेत्र तथा सहकारी संघ संस्थालाई प्रोत्साहित गरिनेछ ।
- १०.४.१० प्रमुख शहरहरूमा निजी क्षेत्रका साथै सहकारी खाद्य भण्डारलाई थोक बजारको रूपमा विकास गरिनेछ ।
- १०.४.११ खाद्यान्न भण्डारणलाई प्रभावकारी बनाउन चामल मिलहरूबाट विशेष अवस्थामा उत्पादनको दश प्रतिशतसम्म गुणस्तर मापदण्ड अनुरूपको चामल लेभीको रूपमा खरिद गर्न सकिने व्यवस्था गरिनेछ ।
- १०.४.१२ सरकारले विशेष अवस्थामा अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवाको अधिकतम उपभोक्ता मूल्य तोक्न सक्नेछ ।
- १०.४.१३ सरकारले खाद्यान्नको समर्थन मूल्य (Support Price) तोक्न आवश्यक देखेमा कृषि उपज भित्र्याउने (काट्ने) समयभन्दा कम्तिमा एक महिना अगाडि कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयको सिफारिसमा वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयले समर्थन मूल्य तोक्नेछ ।
- १०.४.१४ दुर्गम क्षेत्रहरूमा समयमा नै स्थल मार्गबाट खाद्यवस्तु ढुवानी गर्ने व्यवस्थालाई प्राथमिकता दिइनेछ । सडक यातायातको पहुँच नभएका क्षेत्रमा हवाई मार्गबाट खाद्यवस्तु ढुवानी गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ ।

१०.४.१५ गरीब तथा न्यून आय भएका विपन्न जनताको लागि चामल, पीठो, नून, चिनी, मट्टितेल जस्ता अत्यावश्यक वस्तु राज्य सुविधा (राशन कार्ड) को माध्यमबाट सहूलियत रूपमा उपलब्ध गराइनेछ।

१०.५ संस्थागत सुधार

- १०.५.१ उपभोक्ता संरक्षण र प्रतिस्पर्धा प्रवर्द्धन तथा बजार संरक्षण कानून कार्यान्वयन गर्न उपभोक्ता संरक्षण तथा आपूर्ति व्यवस्था विभागको स्थापना गरिनेछ।
- १०.५.२ आपूर्ति व्यवस्थामा संलग्न रहने सार्वजनिक संस्थानहरूले प्रवाह गर्ने सेवाको प्रभावकारिता वृद्धि गर्ने कार्यक्रम सञ्चालन गर्न आवश्यक पर्ने थप साधन स्रोतको व्यवस्था गरिनेछ।
- १०.५.३ सार्वजनिक संस्थानहरूको व्यावसायिक क्षमता अभिवृद्धि गरी क्षेत्र विस्तार गरिनेछ।
- १०.५.४ देशभर अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवा आपूर्ति गर्ने एकीकृत सेवा केन्द्र, उपभोक्ता सहकारी पसल, सुपथ मूल्य पसल वा ग्रामीण सहकारी पसलहरूलाई आवश्यक सहयोग पुर्याइनेछ।
- १०.५.५ कर्णाली क्षेत्र लगायत दुर्गम जिल्लामा वस्तुको सहज आपूर्तिको व्यवस्था मिलाउन सार्वजनिक संस्थानका स्थानीय डिपोहरूको संख्या विस्तार गर्दै लगिनेछ।
- १०.५.६ देशका विभिन्न जिल्लामा स्टोरेज तथा गोदामहरूको निर्माण गर्ने र विद्यमान स्टोरेज तथा गोदामहरूको मर्मत, संभार र आधुनिकीकरण गर्दै लगिनेछ।
- १०.५.७ दुर्गम तथा हिमाली जिल्लामा अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवा प्रवाहमा संलग्न सार्वजनिक संस्थानलाई निश्चित आधारमा कर तथा शुल्कमा छुट दिने व्यवस्था अवलम्बन गरिनेछ।
- १०.५.८ आपूर्ति व्यवस्थालाई प्रभावकारी बनाउन उपभोक्ता संरक्षण तथा आपूर्ति व्यवस्था विभागमा आपूर्ति सूचना केन्द्र स्थापना गरिनेछ। यस कार्यमा उपभोक्ता संरक्षण तथा आपूर्ति व्यवस्था विभाग, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय, राष्ट्रिय सहकारी संघ, उपभोक्ता संघ संस्था र वस्तु तथा सेवा प्रदायकहरूका संघ संस्थाहरूसँगको संलग्नता र समन्वयमा कार्य हुनेगरी व्यवस्था मिलाइनेछ।
- १०.५.९ दुर्गम तथा हिमाली जिल्लामा खाद्यान्न जस्ता अत्यावश्यक उपभोग्य वस्तुको आपूर्तिमा संलग्न सार्वजनिक संस्थानलाई सेवामूलक संस्थाको रूपमा विकास

गरिनेछ । यस्ता संस्थानहरूको क्षमता विकासका लागि विशेष व्यवस्था गरिनेछ ।

१०.६ बजार व्यवस्थापन

- १०.६.१ अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवाको आपूर्तिमा व्यवधान हुन नदिन उपभोक्ता संघ-संस्था, नागरिक समाज, निजी तथा सहकारी क्षेत्रको समेत संलग्नतामा बजार अनुगमन गरिनेछ ।
- १०.६.२ उत्पादक, आयातकर्ता, वितरक तथा थोक विक्रेताहरूले बिक्री गर्ने वस्तुको गोदाम संख्या, क्षमता तथा मौज्जातको विवरण लिने र आवश्यकता अनुसार अनुगमन गरिनेछ ।
- १०.६.३ उत्पादक, आयातकर्ता, वितरक तथा थोक विक्रेताहरूले बिक्री गर्ने वस्तुको सामान्य तथा विशेष अवस्थामा सञ्चित गर्न पाउने सीमाको निर्धारण गर्ने तथा निर्धारित सीमाभित्र भए नभएको अनुगमन गर्न निर्देशिका जारी गरिनेछ ।
- १०.६.४ विक्रेताले आफूले खरिद गरेको वस्तुको खरिद मूल्य र बिक्री मूल्य उपभोक्ताले देख्न सक्ने गरी पसलमा टाँस गरिराख्ने व्यवस्था मिलाइनेछ ।
- १०.६.४ अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवामा हुने गैर प्रतिस्पर्धी क्रियाकलाप हुन नदिन र बजार संरक्षण गर्न प्रतिस्पर्धा प्रवर्द्धन तथा बजार संरक्षण बोर्डलाई सक्रिय तुल्याइनेछ ।
- १०.६.५ बजार तथा आपूर्तिसँग सम्बन्धित कानूनहरूलाई एकीकृत गरिनेछ ।

११. सुविधा र सहूलियत

आपूर्ति व्यवस्था प्रभावकारी बनाउनको निम्ति नेपाल सरकारले देहाय बमोजिमको सुविधा तथा सहूलियतहरू प्रदान गर्ने नीति लिनेछ :

- ११.१ दुर्गम हिमाली तथा पहाडी क्षेत्रमा अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवा आपूर्ति गर्ने सार्वजनिक संस्थान, सुपथ मूल्य पसल, उपभोक्ता सहकारी पसल, फर्म, संघ, संस्था र व्यक्ति तथा उपभोक्ता हितसँग सम्बन्धित संघसंस्थालाई प्रचलित कानून बमोजिम सहूलियत प्रदान गर्ने तर्फ आवश्यक पहल गरिनेछ ।
- ११.२ दुर्गम तथा ग्रामीण क्षेत्रमा महिलाहरूबाट सञ्चालित उपभोक्ता सहकारी पसललाई बुँदा नं. ११.१ मा उल्लिखित सहूलियतका साथै सहूलियत व्याजदरमा ऋण उपलब्ध गराइनेछ ।

११.३ सुगम क्षेत्रबाट दुर्गम क्षेत्रमा अत्यावश्यक वस्तुको ढुवानी गर्ने गरी खच्चड, चौरी, भेडा, बाखा पाल्ने कृषकहरूलाई बैकबाट सहूलियत ब्याजदरमा ऋण उपलब्ध गराइनेछ ।

१२. संस्थागत व्यवस्था :

१२.१ केन्द्रीय आपूर्ति व्यवस्था समिति (Central Supplies Management Committee)

१२.१.१ आपूर्ति नीति कार्यान्वयन गर्न देहाय बमोजिम एक केन्द्रीय आपूर्ति व्यवस्था समितिको गठन गरिनेछ :-

१	सचिव, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय	अध्यक्ष
२	सह-सचिव, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय (प्रशासन, संस्थान तथा आपूर्ति व्यवस्थापन महाशाखा)	सदस्य
३	सह सचिव, अर्थ मन्त्रालय (राजस्व)	सदस्य
४	सह सचिव, उद्योग मन्त्रालय	सदस्य
५	सह-सचिव, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय	सदस्य
६	सह-सचिव, गृह मन्त्रालय	सदस्य
७	सह-सचिव, श्रम तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालय	सदस्य
८	सह-सचिव, स्थानीय विकास मन्त्रालय	सदस्य
९	महानिर्देशक, वाणिज्य विभाग	सदस्य
१०	महानिर्देशक, नेपाल गुणस्तर तथा नापतौल विभाग	सदस्य
११	अध्यक्ष, नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ	सदस्य
१२	अध्यक्ष, नेपाल चेम्बर अफ कमर्स	सदस्य
१३	अध्यक्ष, राष्ट्रिय सहकारी बोर्ड	सदस्य
१४	महाप्रबन्धक, नेपाल खाद्य संस्थान	सदस्य
१५	कार्यकारी प्रमुख, नेपाल आयल निगम	सदस्य
१६	महाप्रबन्धक, साल्ट ट्रेडिङ्ग कर्पोरेशन लिमिटेड	सदस्य
१७	महाप्रबन्धक, नेशनल ट्रेडिङ्ग लिमिटेड	सदस्य
१८	उपभोक्ता हक हितसितसँग सम्बन्धित संस्थाको प्रतिनिधित्व हुने गरी नेपाल सरकारले मनोनीत गरेका कम्तिमा एक जना महिला सहित ३ जना	सदस्य

१९	आपूर्ति व्यवस्थासँग सम्बन्धित वस्तुगत संघको तर्फबाट एक जना महिलासहित २ जना	सदस्य
२०	महानिर्देशक, उपभोक्ता संरक्षण तथा आपूर्ति व्यवस्था विभाग,	सदस्य सचिव

१२.१.२ समितिको सचिवालय उपभोक्ता हित संरक्षण तथा आपूर्ति व्यवस्था विभागमा रहनेछ ।

१२.१.३ समितिले आफ्नो कार्यविधि आफैँ निर्धारण गर्न सक्नेछ ।

१२.१.४ समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार :

उपभोक्ताको लागि आवश्यक वस्तु वा सेवा नियमित, गुणस्तरीय, सरल, सहज र व्यवस्थित रूपमा आपूर्ति हुने व्यवस्था मिलाउन आवश्यक कार्यहरू गर्नु समितिको प्रमुख कर्तव्य हुनेछ । समितिको अन्य कार्यहरू देहाय बमोजिम हुनेछन् :-

- (१) अत्यावश्यक वस्तु वा सेवाको आपूर्ति सरल, सहज र व्यवस्थित बनाउने विषयमा आवश्यक नीति, नियम तर्जुमा गर्न नेपाल सरकारलाई सुझाव दिने,
- (२) आवश्यकतानुसार अत्यावश्यक वस्तु वा सेवाको अधिकतम तथा न्यूनतम मूल्य तोक्न सिफारिस गर्ने,
- (३) वस्तु तथा सेवा प्रदायकबीच स्वस्थ प्रतिस्पर्धाको वातावरण सृजना गर्ने,
- (४) अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवाको उपयुक्त वितरण प्रणालीको विकास गर्न सहयोग पुर्याउने,
- (५) उत्पादन र आपूर्तिसँग सम्बन्धित निजी एवं सहकारी क्षेत्र र सरकारी निकायहरूबीच सुसम्बन्ध स्थापित गरी आपूर्ति व्यवस्थालाई सुनिश्चित गर्ने,
- (६) सबै प्रकारका व्यापारिक विकृति विसंगतिहरूबाट उपभोक्ताको हित संरक्षण गर्न तत्सम्बन्धी कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा सहयोग पुर्याउने,
- (७) बजार तथा आपूर्ति व्यवस्थालाई प्रभावकारी बनाई आम उपभोक्तालाई उचित मूल्यमा गुणस्तरयुक्त वस्तु तथा सेवा सरलरूपमा उपलब्ध

गराउने तथा गैर प्रतिस्पर्धी व्यापारिक क्रियाकलापलाई निरुत्साहन गर्ने,

- (८) प्राकृतिक तथा अन्य कारणले हुनसक्ने वस्तु तथा सेवाको कृत्रिम अभाव हुन नदिन, आपूर्ति व्यवस्थालाई सरल र सहज बनाई राख्न अत्यावश्यक वस्तुहरूको संचय भण्डार (Buffer Stock) को परिमाण तोक्ने,
- (९) अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवाको माग र आपूर्तिको प्रक्षेपण गरी वार्षिक आपूर्ति योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने,
- (१०) उपभोक्ताहित संरक्षणमा संलग्न संघ-संस्थालाई आवश्यक सहयोग उपलब्ध गराउने,
- (११) आपूर्ति नीति कार्यान्वयन गर्न समितिले उपयुक्त ठानेका कार्य गर्ने ।

१३. आर्थिक पक्ष

प्रस्तुत नीति एक विस्तृत एवं एकीकृत कार्ययोजना बनाई बजेट व्यवस्था सहित लागू गरिनेछ । नीति कार्यान्वयन गर्दा लाग्ने आर्थिक दायित्व र स्रोत सम्बन्धमा, कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने समयमा नै निक्यौल हुने तथा खर्च व्यवस्थापन र लेखापरीक्षणको प्रक्रिया प्रचलित कानूनी व्यवस्था एवं प्रक्रियाबाट व्यवस्थित गरिनेछ । यस नीतिको कार्यान्वयनबाट मुलुकको आपूर्ति व्यवस्थापनको क्षेत्रमा सुधार भई स्वतन्त्र र प्रतिस्पर्धात्मक आर्थिक वातावरण सृजना हुन टेवा पुगनुका साथै उपभोक्ताको हकहित संरक्षणमा महत्त्वपूर्ण योगदान पुग्न जानेछ ।

१४. कानूनी व्यवस्था

यस नीतिमा उल्लिखित प्रावधानहरू कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पर्ने कानूनहरू तर्जुमा गरिनुका साथै आवश्यकता अनुसार आपूर्तिसँग सम्बन्धित ऐन, कानूनहरूमा समसामयिक सुधार गरिनेछ ।

१५. अनुगमन र मूल्याङ्कन

यस नीतिको कार्यान्वयनबाट अपेक्षित प्रतिफल र उद्देश्यहरू पूर्ण वा आंशिक रूपमा पूरा भए वा भएनन् सोको अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्ने संयन्त्रको रूपमा नेपाल सरकारको वाणिज्य मन्त्रालय रहने छ । अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि सहभागितामूलक अनुगमन प्रणाली अवलम्बन गरिनेछ ।

यस नीतिको वार्षिक रूपमा समीक्षा गरी आवश्यकता अनुसार पुनरावलोकन गरिनेछ । उक्त कार्य लगायत यस नीतिको कार्यान्वयन पक्षलाई समन्वयात्मक रूपमा अनुगमन एवं मूल्याङ्कन गर्नका

लागि वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रीको संयोजकत्वमा देहाय बमोजिमको एक उच्चस्तरीय अनुगमन तथा मूल्याङ्कन समिति गठन गरिनेछ ।

१	माननीय मन्त्री/राज्यमन्त्री, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय	अध्यक्ष
२	माननीय सदस्य राष्ट्रिय योजना आयोग (सम्बन्धित क्षेत्र हेर्ने)	सदस्य
३	सचिव, अर्थ मन्त्रालय	सदस्य
४	सचिव, उद्योग मन्त्रालय	सदस्य
५	सचिव, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय	सदस्य
६	सचिव, गृह मन्त्रालय	सदस्य
७	सचिव, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय	सदस्य
८	सचिव, श्रम तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालय	सदस्य
९	सचिव, स्थानीय विकास मन्त्रालय	सदस्य
१०	उपभोक्ता हक हितसितसँग सम्बन्धित संस्थाको प्रतिनिधित्व हुने गरी नेपाल सरकारले मनोनीत गरेका कम्तिमा एक जना महिला सहित २ जना	सदस्य
११	सह-सचिव, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय (प्रशासन, संस्थान तथा आपूर्ति व्यवस्थापन महाशाखा)	सदस्य सचिव

१६. उपसंहार

नियमित, सर्वसुलभ र सुपथ मूल्यमा अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवाको आपूर्ति हुने वातावरण सृजना गर्न आपूर्ति क्षेत्रमा हुने सबै प्रकारका विकृतिहरूलाई न्यून गर्दै सार्वजनिक सदाचार र नैतिकता कायम गरी उपभोक्ता हकहितको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्न यस नीतिले आधार प्रदान गर्नेछ । यस नीतिले वस्तु तथा सेवाको आपूर्ति व्यवस्थामा अपेक्षित सुधार र सहजीकरण गरी राज्य तथा जनताको उद्देश्य, अपेक्षा र आवश्यकतालाई उचित सम्बोधन गर्दै गरिवी निवारणको समष्टिगत लक्ष्यलाई नै योगदान पुर्याउने अपेक्षा राखिएको छ ।

(बुँदा नं. ९.१.६ संग सम्वन्धित)

अनुसूची - १

खाद्य पदार्थ

१. चामल : (क) मसिनो (पोखरेली र मन्सुली समेत)
(ख) मोटा
२. मकै
३. चिउरा
४. गहुँ, मैदा र पीठो (आँटा)
५. दाल (क) रहर (ख) मास (ग) मुसुरो (घ) भटमास आदि गोडागुडीहरू
६. नून
७. चिनी
८. घ्यू, खानेतेल (क) तोरीको तेल (ख) भटमासको तेल (ग) सूर्यमुखी फूलको तेल
९. दूध (वेवीफुड तथा पाउडर दूध समेत),
१०. मासु, अण्डा, माछा,
११. मह, चिया तथा कफी
१२. मसला, तरकारी एवं फलफूल ।

अन्य आवश्यकिय पदार्थ

१०. औषधी (कीटनाशक औषधी र जडिबुटी समेत)
११. मट्टितेल, ग्याँस, डिजेल, पेट्रोल र हवाई इन्धन समेत
१२. मल, बीउ

१३. (क) दाउरा (ख) कोइला

निर्माण सामग्री

१४. सिमेन्ट

१५. फलामे छड, जस्तापाता

१६. ईटा, ढुङ्गा

१८. काठ

सेवा सम्बन्धी

१७. स्वास्थ्य

१८. संचार

१९. विद्युत

२०. यातायात

२१. खानेपानी

२२. न्यूज प्रिन्ट

२३. पाठ्यसामग्री

(नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्बाट २०६९।१।४ मा स्वीकृत)